

SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF PEDAGOGY AND EDUCATION

Collective monograph

ISBN 979-8-88722-620-0

DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3

BOSTON(USA)-2022

ISBN – 979-8-88722-620-0

DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3

*Scientific foundations of
pedagogy and education*

Collective monograph

Boston 2022

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

ISBN – 979-8-88722-620-0

DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3

Authors – Adamia Z., Onkovych H., Onkovych A., Aleksieienko-Lemovska L., Halushchak I., Батрун І., Панфілов О., Оніпченко П., Тимошенко О., Марков А., Базелюк В., Кубіцький С., Регеша Н.Л., Кононська Н.М., Швець І.Г., Шевченко В.В., Derik I., Dobrovolska S., Panchyshyn S., Орут М., Садовнича О., Чайковська Г., Єзерська О., Юденко О., Оленев Д., Василенко М., Омельчук О., Корнієнко О., Олексюк Н., Піговський М., Ящищак І., Тертична Н.А., Криль О.М., Alexandrov V., Alexandrova O., Mezhiievskia I., Maslovskiy V., Vudyborets S., Babintseva L., Goryainova N., Derpak Y., Moroz G., Отрошко О., Юденко О., Путров С., Клішевич Н.

REVIEWERS

Kazachiner Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Human Health, Rehabilitation and Special Psychology, Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda.

Published by Primedia eLaunch

<https://primediaelaunch.com/>

Text Copyright © 2022 by the International Science Group(isg-konf.com) and authors.

Illustrations © 2022 by the International Science Group and authors.

Cover design: International Science Group(isg-konf.com). ©

Cover art: International Science Group(isg-konf.com). ©

All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required.

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe and Ukraine. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science.

The recommended citation for this publication is:

Scientific foundations of pedagogy and education: collective monograph / Adamia Z., Onkovych H., Onkovych A. – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2022. 301 p. Available at : DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3

TABLE OF CONTENTS

1.	EDUCATION	
1.1	<p>Adamia Z.¹, Onkovych H.², Onkovych A.³</p> <p>СПЕЦКУРС «ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНА МЕДІАОСВІТА» У РОЗВИТКУ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ МЕДІАСФЕРИ (ПРОЄКТ ДЛЯ ГРУЗИНСЬКОГО ВИШУ)</p> <p>¹ Department of Research Support, Guram Tavartkiladze University</p> <p>² Department of Ukrainian and Latin Languages, Kyiv Medical University</p> <p>³ Department of Public Relations and Journalism, Kyiv National University of Culture and Arts</p>	7
1.2	<p>Aleksieienko-Lemovska L.¹</p> <p>PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE TOURISM SPECIALISTS</p> <p>¹ Department of Tourism and Educational Technologies, International European University</p>	20
1.3	<p>Halushchak I.¹</p> <p>MODERN METHODS OF FORMING READINESS FOR PROFESSIONAL AND PERSONAL DEVELOPMENT OF TECHNICAL UNIVERSITIES STUDENTS</p> <p>¹ Department of Physics, Kharkiv National University “Kharkiv Polytechnic Institute”</p>	45
1.4	<p>Батрун І.¹</p> <p>ПЕДАГОГІЧНА МОДЕЛЬ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ ЗА В. О. СУХОМЛИНСЬКИМ</p> <p>¹ Учитель російської мови та літератури, Харківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 11</p>	63
1.5	<p>Панфілов О.¹, Онипченко П.², Тимошенко О.³, Марков А.³</p> <p>ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ</p> <p>¹ Кафедра соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого</p> <p>² Кафедра тактики авіації, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба</p> <p>³ Кафедра льотної експлуатації та бойового застосування вертольотів, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба</p>	77

2. INNOVATION IN EDUCATION		
2.1	<p>Базелюк В.¹, Кубіцький С.¹</p> <p>ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ</p> <p>¹ Department of Management and Educational Technologies, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine</p>	86
2.2	<p>Регеша Н.Л.¹, Кононська Н.М.¹, Швець І.Г.²</p> <p>МУЗИЧНА ОСВІТА ОНЛАЙН В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19</p> <p>¹ кафедра музичного мистецтва факультету музичного мистецтва, Київський національний університет культури і мистецтв</p> <p>¹ кафедра івент-менеджменту та індустрії дозвілля, Київський національний університет культури і мистецтв</p>	107
2.3	<p>Шевченко В.В.¹</p> <p>КУЛЬТУРНІ ПОТРЕБИ МІСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19</p> <p>¹ Київський національний університет культури і мистецтв</p>	123
3. PHILOLOGY AND LINGUISTICS		
3.1	<p>Derik I.¹</p> <p>ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОГО ТА КИТАЙСЬКОМОВНОГО МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ</p> <p>¹ Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics, Ushynsky University, Odesa, Ukraine</p>	136
3.2	<p>Dobrovolska S.¹, Panchyshyn S.¹, Opyr M.¹</p> <p>WAYS TO DEVELOP THE ENGLISH LEXICAL COMPETENCE AS A PREREQUISITE TO PRACTICAL MASTERING PROFESSIONALLY ORIENTED ENGLISH</p> <p>¹ Department of Foreign Languages, Lviv National Environmental University</p>	154
3.3	<p>Садовнича О.¹</p> <p>САКРАЛЬНИЙ ЛАТИНСЬКОМОВНИЙ ТЕКСТ ЯК РЕПРЕЗЕНТ СУЧАСНИХ МЕТОДОЛОГІЙ МОВОЗНАВСТВА</p> <p>¹ кафедра мовної підготовки НМУ імені О.О. Богомольця</p>	163

4. PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS		
4.1	<p>Чайковська Г.¹, Єзерська О.²</p> <p>ГЕНЕТИЧНІ СИНДРОМИ З СТОМАТОЛОГІЧНИМИ ПРОЯВАМИ РОТОВОЇ ПОРОЖНИНИ У ДІТЕЙ ПРИ ЗАХВОРЮВАННЯХ ТРАВНОЇ СИСТЕМИ</p> <p>¹ ДУ “Інститут спадкової патології НАМН України, м.Львів</p> <p>² Національний медичний університет імені Данила Галицького, м.Львів</p>	184
4.2	<p>Юденко О.¹, Оленєв Д.², Василенко М.³, Омельчук О.⁴, Корнієнко О.¹</p> <p>«ПЛАСТ» В СИСТЕМІ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ ТРАВМАТИЧНОГО ВПЛИВУ ВІЙНИ</p> <p>¹ кафедра теорії, методики та організації фізичної підготовки і спорту, Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ</p> <p>² науково-дослідний центр проблем фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту, Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ</p> <p>³ кафедра здоров'я, фітнесу та рекреації, Національного університету фізичного виховання і спорту України, м. Київ</p> <p>⁴ кафедра медико -біологічних і валеологічних основ здоров'язберігаючої освіти та фізичного виховання, НПУ імені М. П. Драгоманова, м. Київ</p>	198
5. SOCIAL PEDAGOGY		
5.1	<p>Олексюк Н.¹, Піговський М.¹, Ящищак І.¹</p> <p>РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКА СТУДЕНТСЬКОЇ СЛУЖБИ УНІВЕРСИТЕТУ В СОЦІАЛЬНІЙ ПІДТРИМЦІ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ</p> <p>¹ Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка</p>	215
5.2	<p>Тертична Н.А.¹, Криль О.М.²</p> <p>ГІПЕРАКТИВНІСТЬ ДИТИНИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН</p> <p>¹ кафедра загальної і медичної психології НМУ імені О.О.Богомольця, м.Київ, Україна</p> <p>² НМУ імені О.О.Богомольця, м.Київ, Україна</p>	224

6.	THEORY, PRACTICE AND TEACHING METHODS	
6.1	Alexandrov V. ¹ , Alexandrova O. ² INTEGRATED LEARNING MODEL: SPECIAL SUBJECTS AND PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE IN HIGH SCHOOL ¹ Department of second foreign language teaching, Zaporizhzhia National University ² Department of professional foreign languages, Zaporizhzhia National University	232
6.2	Mezhiievska I. ¹ , Maslovskiy V. ¹ CURRENT REALITIES AND PROBLEMS OF DISTANCE EDUCATION IN MEDICINE ¹ Department of internal medicine №3, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya, Ukraine	240
6.3	Vydyborets S. ¹ , Babintseva L. ¹ , Goryainova N. ² , Derpak Y. ¹ , Moroz G. ¹ TRAINING FOR PHYSICIANS OF THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION ¹ Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv ² Institute of Hematology and Transfusiology of the NAMS of Ukraine, Kyiv	248
6.4	Отрошко О. ¹ , Юденко О. ² , Путров С. ¹ , Клішевич Н. ³ СТАН СФОРМОВАНOSTІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ БАКАЛАВРІВ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ¹ кафедра фізичного виховання гуманітарно-педагогічного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ ² кафедра теорії, методики та організації фізичної підготовки і спорту, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ ³ Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ	260
	REFERENCES	278

SECTION 1. EDUCATION

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.1.1

1.1 Спецкурс «професійно орієнтована медіаосвіта» у розвитку фахової компетентності майбутніх працівників медіасфери (проект для грузинського вишу)

Ще зовсім недавно на запитання «Що таке медіаосвіта?», можна було почути відповідь: „Це - журналістика для всіх” Так - якщо йдеться про журналістику (або ширше - медіа), коли напрацювання педагогів, які готують фахівців для медіагалузі, використовуються в іншому навчальному середовищі - у гуртках, студіях, установах додаткової освіти, центрах дозвілля Але насправді поняття «медіаосвіта» набагато ширше. Медіаосвіта (media education) - діяльнісний процес розвитку та саморозвитку особистості за допомогою та на матеріалі засобів масової комунікації (медіа). В одному випадку мова може йти про формування інформаційної грамотності (ІГ), в іншому - про медіаграмотність (МГ). Оскільки цей діяльнісний процес, як правило, відбувається одночасно, останнім часом актуалізувалося ще одне поняття – медійна та інформаційна грамотність (МІГ). Його деякі дослідники розглядають як парасольковий термін, що поєднує багато понять, до складу яких входить лексема «грамотність» . [1, 2, 3, 4]

Термін «професійно-орієнтована медіаосвіта», який в освітній простір вперше запровадили українські дослідники, нині збагачується новим змістом . Це обумовлено тим, йдеться про: 1) освіту майбутніх медіапрацівників, майбутніх професіоналів-журналістів (преса, радіо, телебачення, Інтернет), кінематографістів, редакторів, продюсерів та ін. (вищий рівень медіаосвіти); 2) навчання майбутніх педагогів у навчальному закладі для використання медіапродуктів у подальшій педагогічній діяльності – на заняттях з викладання своєї дисципліни (напевно, слід запроваджувати нове поняття, можливо, ним і буде «предметне медіаосвіта»); 3) медіаосвіту у системі підвищення кваліфікації викладачів вишів та шкіл; 4) культуру використання медіапродуктів для досягнення наперед визначеної соціально-орієнтованої мети; 5) дистанційну

медіаосвіту школярів, студентів та дорослих за допомогою телебачення, радіо, системи Інтернет; 6) самостійну/безперервну медіаосвіту; 7) професійно-орієнтовану медіаосвіту майбутніх фахівців різних напрямів підготовки, оскільки йдеться не просто про «журналістику/медіа для всіх», а про те, як найбільш ефективно використовувати професійно-орієнтовані медіатексти у підготовці майбутніх фахівців різних спеціальностей, щоб у подальшому вони успішно застосовували навички роботи з мас-медіа для підвищення професійного рівня, самоосвіти протягом усього життя. [5, 6, 7]

Поняття «професійно-орієнтоване медіаосвіта» - з наміром привернути увагу до нового явища і поширити його - було введено в заголовки окремих публікацій) [8 та ін.]. Звичайно, явище це у практиків з'явилося значно раніше, ніж його виділення та визначення, проте. саме професійно-орієнтованій освіті присвячені дисертаційні і публікаційні роботи, виконані свого часу в Інституті вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (Р.Бужиков, Н.Духаніна, І.Сахневич, О.Янишин; О.Каліцева, Ю.Горун, М.Кузько, М.Литвин (Кривоніс), М.Кудлай), у Черкасах (І.Гуриненко, І.Чемерис), у Луганську, Житомирі [<http://mic.org.ru/5-nomer-2013/184-mediadidaktika-vysshej-shkoly>]. Програми спецкурсів видані окремим збірником [9].

Сучасний фахівець у будь-якій галузі повинен бути медіакомпетентним. На нашу думку, медіакомпетентність фахівця – це інтегральна характеристика особистості, що складається з окремих приватних компетенцій та є ознакою медіа культури. Саме тому нові життєві обставини вимагають орієнтації вищої школи на всебічний розвиток особистості процесі її підготовки. Завдання фахівця інформаційної епохи - розвивати критичне мислення, вміння аналізувати та відбирати особистісно значущу інформацію, структурувати, узагальнювати та осмислено використовувати медіапродукти, - на цьому акцентують увагу багато програмних документів, прийнятих останніми роками. І саме завдяки медіаосвіті студенти отримують стимул до самоосвіти через медіа[10, 11, 12]. Переконаємося в цьому, коли знайомимося з монографією „Медіакомпетентність фахівця”. У названій монографії автори розглядають

особливості набуття медіакомпетентності на прикладі редакторської спеціальності.

Основу монографічного видання складають дослідження студентів кафедри «Видавнича справа та редагування» Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «КПІ», виконані у руслі нашого експериментального спецкурсу "Медіаосвіта" [13]. Саме практика викладання цього спецкурсу переконала у необхідності перетворення медіаосвіти «взагалі» на «професійно орієнтовану медіаосвіту». Особливо успішною була самостійна пошукова робота студентів, спрямована на виконання домашнього завдання (наприклад, завдання: «Знайдіть (певний медіапродукт), який збагатить вас професійними знаннями; представте цей медіапродукт на занятті...»). При цьому обов'язковою була умова: знайти таку професійно значущу інформацію, щоб її пред'явлення здивувало і одногрупників, і викладача. Найцікавіші пошукові знахідки перетворювалися на статті та публікувалися. Така студентоцентричність - одна з визначальних характеристик європейського простору вищої освіти.

Для деяких студентів науковий пошук, спрямований на збагачення професійних знань, продовжився під час написання дипломної роботи. Успішно захищені дослідження, виконані як дипломні проекти, стали основою колективної монографії. Запропоновані теми досліджень були новими, актуальними та недостатньо дослідженими. Ці роботи – значний внесок у розвиток медіаосвіти не лише в українському контексті. Тим більше, що результати студентських напрацювань можна використовувати в науково-педагогічній діяльності, а також при розробці спецкурсів для підготовки редакторів або безпосередньо у видавництві. Так, у розділі «Медіакомпетентність редактора», автор якого Юлія Горун [14, с. 15 - 83], обґрунтовано ефективність технології формування медіаграмотності редактора як складової його професійної компетентності з використанням сайтів з медіаграмотності. Дослідниця запропонувала власне визначення поняття медіакомпетентність редактора, виділила складові медіакомпетентності, які

можна розвивати за допомогою сайтів залежно від специфіки редакторської діяльності, згрупувала сайти за медіаграмотністю, а також визначила за допомогою яких засобів через ці сайти формується медіакомпетентність редактора. З цією метою молода дослідниця проаналізувала вплив Інтернет-джерел з медіаграмотності на розвиток медіакомпетентності редактора. Віра Кравчук у розділі "Періодичні видання з мистецтвознавства як засіб медіаосвіти" [14, с. 84-132], вперше представила мистецтвознавчу періодику як окремий пласт спеціалізованої преси, що може бути використаний в реалізації завдань медіаосвіти. Дослідниця запропонувала модель використання журналів про мистецтво як одного з видів навчального матеріалу (при вивченні історії та теорії мистецтва, а також для оволодіння навичками ефективного використання медіа студентами творчих навчальних закладів), розглянула можливість запровадження медіаосвітніх занять із використанням мистецтвознавчої періодици для студентів нехудожніх вишів. Тому при викладанні медіаосвіти на матеріалі мистецтвознавчих ЗМІ В.Кравчук пропонує наголошувати на підборі якісних (правдивих, об'єктивних, різнопланових, повних тощо) медійних засобів. Редакторському аспекту підготовки до видання такої літератури, як комікси (мальовані історії) присвячено розділ авторства Катерини Нагорної [14, с. 222-281]. Вперше у вітчизняній гуманітаристиці дослідниця розглядає навчально-виховні можливості коміксів та умови їх застосування; визначає їх використання як одну з медіаосвітніх технологій у процесі навчання у школі; обґрунтовує особливості редакційного процесу обробки коміксів та виділяє роль редактора у цьому процесі. Практичне значення дослідження Катерини Нагорної полягає у реальних можливостях використання її напрацювань на практиці – і в редакційній роботі, і у навчальному процесі – під час підготовки педагогів та редакторів. Розділ містить методично грамотний практичний матеріал для медіапедагогів, вчителів, батьків та редакторів, які у своїй роботі стикаються з використанням коміксів у нових умовах інформаційного суспільства. Мета дослідження Наталії Литвин (Кривоніс) – обґрунтування ефективності технології формування професійної компетентності редакторів засобами

медіапсихології. [14, с. 133-179]. Роль медіапсихології у формуванні професійних якостей редактора не була предметом наукових досліджень ні українських, ні зарубіжних учених. Багато аспектів цього дослідження можна визначити як нове, актуальне і поки що недостатньо досліджене. Робота молодшої дослідниці – значний внесок у розвиток медіаосвіти та медіапсихології [15]. Н.Литвин уперше у світовій практиці розглянула роль медіапсихології у формуванні професійних якостей редактора; запропонувала власні визначення понять медіапсихологія редактора, критичне мислення редактора та з'ясувала, які саме медіапсихологічні знання необхідні для сучасного редактора. Розділ містить практичний матеріал для фахівців із соціальних комунікацій, Інший приклад підключення цих факторів до професійної діяльності редактора представлений у розділі Івонни Костюхіної [14, с. 180 - 221], де йдеться про медіапсихологію як засіб виявлення механізму впливу на емоції глядача розважальних телепередач. Жанр розважальних програм набув значної популярності у сучасному телевізійному просторі, отже, основи їх створення та специфіка впливу на глядацьку аудиторію – актуальна проблема для досліджень функціонування нинішнього телебачення. У розділі Івонни Костюхіної простежується прагнення виявити в одній із найпопулярніших розважальних програм механізми та результати впливу її контенту на емоції глядача, визначити роль редактора у процесі створення таких програм, оскільки від кваліфікованої роботи редактора значною мірою залежить успіх фінального продукту. Новизна дослідження І.Костюхіної полягає в тому, що в ньому вперше йдеться про медіапсихологію як засіб виявлення механізмів впливу на емоції глядача розважальних телепередач. Іванна Костюхіна пропонує власне визначення поняття: "Медіапсихологія - це галузь науки, яка досліджує та визначає можливий вплив засобів масової інформації на психіку реципієнта та на основі виявлених механізмів пропонує шляхи для його зменшення". Її робота - значний внесок і в розвиток критичного мислення, коли аналіз медіапродукту орієнтований на розуміння прихованої складової повідомлення. Цей процес має особистісний і творчий характер.

Сучасне медіаосвіта – широкий простір для розробки нових теорій та концепцій, апробації унікальних освітніх технологій, що ілюструє видання. Монографія чудово представляє можливості професійно-орієнтованого медутворення на прикладі підготовки майбутніх спеціалістів редакторської справи. Досвід підготовки до видання комплексного дослідження, об'єднаного однією ідеєю – професійно-орієнтована медіаосвіта – та виконаного під керівництвом одного керівника, може стати гарним прикладом для багатьох кафедр, які готують до самостійної діяльності фахівців ХХІ століття. Зазначимо, що окремі положення студентських досліджень були предметом обговорень на міжнародних круглих столах та науково-практичних конференціях. За результатами досліджень авторами-студентами опубліковано декілька статей.

Паралельно медіаджерела використовувалися і на заняттях з різних дисциплін. Отже, наводимо приклад «предметної медіаосвіти». Курс «Українська мова за професійним спрямуванням» у медичному виші передбачав звернення студентів до медіаджерел медичного спрямування. При такому підході доцільно звернути увагу на публікації дослідників [16, 17, 18], котрі відстежують мовно-термінологічні процеси в сучасній українській мові. Результати досліджень з медичної термінології можуть бути використані на заняттях з української мови за професійним спрямуванням у медичних освітніх закладах, вони мають важливе значення і для формування компетенції референтів і редакторів наукової та інформаційної діяльності, можуть бути застосовані в практиці організацій, які спеціалізуються на науково-інформаційній діяльності, де можуть працювати випускники медичних вишів. У статті Г.Г.Поберезької, наприклад, [17], розглянуто особливості редагування медичної літератури; виявлено та проаналізовано поширені лінгвістично-композиційні помилки, що трапляються в медичній періодиці, на прикладі журналу «Практика управління медичним закладом»; описано особливості роботи з фактичним матеріалом. В іншій її статті «Специфіка тематичного вибору матеріалу для медичного фахового журналу» [19] визначено особливості першого етапу редагування медичного фахового журналу—аналіз теми

авторського оригіналу. Редактор медичного видання має мати фахову освіту, тож ті настанови, можливо, прислужаться студентам медичних вишів, котрим імпонує робота зі словом. Така ж ситуація в інших галузевих виданнях.

Як бачимо, поняття „предметна медіаосвіта” значно розширює зону культурної пам'яті студентів, дає знання не лише про предмет, а й про медіа, вчить розуміти та використовувати їх [20, 21].. Студентські публікації в наукових джерелах, виступи на заняттях наукового гуртка, на конвенціях підтверджували успіх такого підходу в рамках «предметної медіаосвіти» [22-26]. У прикінцевому списку літератури ми подаємо кілька прикладів, котрі присутні у відкритому інформаційному просторі Завдяки студентам-першокурсникам Київського медичного університету, котрі сумлінно поставилися до пропозицій викладачів курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» знайти й представити товаришам по групі періодичні видання з майбутнього фаху, звернути увагу на фахову мову видань, з'явилося в освітньому просторі нове поняття «медична благодидактика». Перелік джерел, котрі виходять у різних країнах світу і які можуть бути цікаві майбутнім лікарям, запропонував студент-першокурсник Київського медичного університету Михайло Яцентюк . Саме завдяки його сумлінному виконанню завдання з'явилися поняття «медична благодидактика» [27], «стоматологічна благодидактика» (й однойменні сторінки в мережі Фейсбук) . От цей перелік.

New England Journal of Medicine (<http://www.nejm.org/>) - американський науковий журнал, один із найстаріших медичних журналів у світі. Це - впливове періодичне видання із загальної медицини.

American Journal of Sports Medicine (<http://ajs.sagepub.com/>) - американський журнал спортивної медицини, офіційне видання Американського ортопедичного товариства спортивної медицини. Він містить оригінальні статті хірургів-ортопедів, котрі спеціалізуються в спортивній медицині, лікарів, спортивних тренерів і фізіотерапевтів.

European Journal of Physical and Rehabilitation Medicine (<http://www.ejprm.org/>) - італійський журнал, який публікує статті з фізичної

медицини та реабілітації: редакційні статті, огляди, описи конкретних випадків, нотатки.

Journal of Sports Science and Medicine, Інтернет видання (<http://jssm.org/>) - журнал Турецького видавництва спортивної науки та медицини (JSSM). Це науковий електронний журнал, у якому публікують дослідні та оглядові статті, а також тематичні дослідження в галузі медицини і науки: редакційні статті, витяги з міжнародних та національних конгресів, конференцій і симпозіумів. Може функціонувати як відкритий форум для обговорення важливих питань із фаху. Матеріали статей можуть бути представлені не тільки у друкованому вигляді, а й з використанням відео, аудіо та інтерактивного програмного забезпечення, що значно полегшує сприйняття інформації, збільшує кількість аудиторії журналу.

Physical Therapy (<http://ptjournal.apta.org/>) - американський журнал, присвячений дослідженням у галузі фізичної терапії та суміжних галузях.

Human Movement Science (<http://www.journals.elsevier.com/humanmovement-science/>) - голандський журнал, який являє собою форум для представлення досліджень психологічних, нейрофізіологічних і біомеханічних аспектів людської життєдіяльності. Часопис широко використовують лікарі фізіотерапевти, спортивні тренери, анатоми та інші.

Journal of Physiotherapy (<http://www.journals.elsevier.com/journalof-physiotherapy/>). Це журнал фізіотерапії, який є офіційним періодичним виданням Австралійської асоціації фізіотерапії. Свою місію вбачає у публікуванні вагомих досліджень, впровадження яких матиме важливі наслідки для світової медицини.

Fizjoterapia Polska (<http://www.fizjoterapiapolska.pl/>). Статті, опубліковані у РЖР, охоплюють широке коло питань, пов'язаних не тільки з фізичною терапією і кінезотерапією, а й з реабілітацією хворих з різними видами ортопедичних, травматичних, неврологічних, кардіологічних, геронтологічних, стоматологічних та інших розладів.

Science and Sports (<http://www.journals.elsevier.com/scienceand-sports/>). Журнал пропонує нові медичні, наукові та прикладні технічні дослідження у різних галузях медицини та інших спеціальностей схожого напрямку.

Новини стоматології (1991) (<http://galdent.com.ua/magazines/novini-stomatologii/>) - український журнал, що пропонує ознайомитися із найсучаснішими світовими науковими впровадженнями в галузі загальної стоматології, ортопедичної стоматології та щелепно-лицевої хірургії.

Зауважимо, що перегляд цих джерел (а у кожного студента перелік – свій) демонструє розмаїття підходів до творення медіапродуктів з певного фаху. У такий спосіб студенти набувають й журналістських знань.

Осучасненню навчального процесу – через розмаїття медіаосвітніх технологій – сприяє розвиток медіадидактики [28-32]. Вона має кілька складників і розглядається деякими дослідниками як парасольковий термін, має гарні перспективи на майбутнє. Орієнтована на професійно-орієнтовані медіазасоби, вона потребує уваги й рекомендацій щодо її активного застосування у навчальному процесі

Минулого навчального року в Київському медичному університеті було виокремлено спецкурс за вибором «Професійно орієнтована медіаосвіта» [33-34]. Він читався в групах і вітчизняних, і англійських студентів, Частина виконаних студентських домашніх завдань представлена на ФБ сторінці «Медична блогдидактика» (з портретами авторів). Вони та інші студентські дослідження стають матеріалом для представлення спецкурсу освітянському загалові. Наприклад, у статті представлено доробок третьокурсниці Марини Корж з кількох тем [35], підготовлено до друку статті з прикладами досліджень інших студентів, в т.ч. іноземних.

Розвиток інноваційних підходів організації навчання, інтерактивність навчального процесу нині відбувається з використанням засобів масової комунікації – медіа. Часто синонімом до „медіа” (від лат. media – засоби) виступає поняття „засоби масової комунікації”. Медіаосвітні технології передбачають включення в систему освіти різних медіапродуктів, розробляння

нових методичних і технологічних форм навчання. І тут доречно звернутися ще до одного відносно нового поняття „медіапродукт”. Молода українська дослідниця Катерина Нагорна пропонує власне визначення цього поняття [36, с. 133-179]: медіапродукт – це результат навчальної або практичної медіадіяльності людини, що має на меті донести певну інформацію до цільової аудиторії, відрізняється наявністю ідеї, єдністю форми та змісту, цілісністю, завершеністю, має яскраве емоційне начало, тобто це – продукт практичної діяльності (опрацювання досвіду і спостережень) із використанням медіа, зрозумілий для подальшого використання, єдиний для посилання на нього. Сьогодні цифровий формат припускає наявність у медіапродукті додаткової характеристики – мультимедійності та інтерактивності. Часто «медіапродукт» виступає синонімом до поняття «медіатекст»

Останнім часом в мережі можна зустріти приклади впровадження нового спецкурсу ««ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНА МЕДІАОСВІТА»». Дослідники наголошують, що професійна підготовка майбутніх фахівців із застосуванням медіаосвітніх технологій – це складний багатоступеневий процес, який передбачає засвоєння певного обсягу фахових теоретичних знань, набуття умінь та навичок професійної діяльності у галузі; формування готовності майбутнього фахівця до самостійної практичної діяльності у галузі за додаткового посередництва медіаосвітніх засобів та технологій професійно орієнтованого характеру. Наявні публікації допомагають викладачам вищої школи уявити можливість його трансформування у навчальних закладах різних напрямків підготовки з метою активізувати використання в освітньому полі медіаджерел фахового спрямування. В якості навчальних матеріалів поки що використовувалися монографія «Новітні освітні технології сучасної медіадидактики» [37], публікації, котрі широко представлені на профілі «Медіаосвіта» в Гугл-академії [38]. Найбільш корисні і цікаві дослідження студентів представлені на професійно орієнтованих сторінках в мережі Феєсбук. Наразі ми пропонуємо тематичний план такої трансформації у проєкті спецкурсу для грузинського університету.

**СПЕЦКУРС «ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНА МЕДІАОСВІТА» У
РОЗВИТКУ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ПРАЦІВНИКІВ МАСОВОКОМУНІКАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ**

Тематичний план

.Заняття №	Тематика занять
Заняття 1	Вступ: предмет, мета і завдання курсу. Термінології медіа й медіаосвіти. Вектори розвитку сучасної медіаосвіти: журналістський (медійний), педагогічний, професійно орієнтований. Теорії медіаосвіти. Ключові поняття. Поняття «медіакультура», «медіаосвіта», «медіаграмотність», «медіапедагогіка», «медіапсихологія», «медіадидактика»..3
Заняття 2	Основні етапи розвитку медіаосвіти в світі та перспективи її розвитку в Грузії. Медіа та освіта. Поняття «Журналістська освіта», «Медійна освіта», «Педагогічна журналістика». Основні етапи розвитку медіаосвіти. Технології медіаосвіти та їхній взаємозв'язок.
Заняття 3	Практичне завдання: Представити книжкове видання з проблем медіаосвіти. (Можна скористатися послугами Інтернет). Комплексне завдання „Досліджую поняття й терміни медіаосвіти”. Віднайти в мережі Інтернет сайти медіаосвітньої тематики. Виокремити на цих сайтах тексти, в котрих ідеться про поняття й терміни медіаосвіти. Записати 10 ключових визначень із вказівкою адреси сайту.
Заняття 4	Медіаосвіта – засіб розвитку критичного мислення як однієї з фахових компетентностей. Розвиток критичного мислення. Критичне мислення в пошуку нових шляхів вирішення науково-технічних проблем. Завдання для моделювання ситуації з практики розвитку критичного мислення як однієї з фахових компетентностей.
Заняття 5	Основи медіакомпетентності. Розвиток професійної компетентності засобами медіаосвіти. «Старі», «нові» й «новітні» медіа. Поняття «медіапродукт». Короткий огляд розвитку преси, радіо, телебачення, кіно, відео, Інтернет-мережі.
Заняття 6	Соціальні комунікації як галузь в енциклопедичних словниках, довідниках (паперові й он-лайн видання). Видавнича діяльність освітніх, наукових та видавничих установ медіа галузі : медіаосвітній погляд.

Заняття 7	Фахові видання як актуальні навчальні посібники. Науково-методичні видання фахової спрямованості як актуальні навчальні посібники. Медіадидактика та її складники. ПРЕСОДИДАКТИКА, Теледидактика. Радіодидактика
Заняття 8	Медіаосвітні технології. Медіадидактика та її складники: кінодидактика, мультимедіа-дидактика, інтернет-дидактика. Інтернет-дидактика та її складники (вікідидактика, сайтодидактика, блогодидактика, вебінародидактика) тощо. Творення «самодільних» ЗМІ як один із напрямків медіаосвіти. Завдання медіаосвіти і проблема підготовки фахівців, орієнтованих працювати в галузі медіаосвіти, в ЗМІ педагогічного спрямування.
Заняття 9	Навчальні і наукові фільми про журналістику й журналістів – через критичне мислення майбутнього фахівця. КІНОДИДАКТИКА.
Заняття 10	Журналістика і соціальні комунікації в англійській, латинській, грузинській Вікіпедіях. ВІКІДИДАКТИКА Опрацюйте вебінар з написання і творення статей до Вікіпедії. Підготуйте статтю, якої нема в Грузинській Вікіпедії. Завантажте цю статтю в Грузвікі.
Заняття 11	Завдання для моделювання ситуації з практики медіаосвіти. Ознайомтесь з періодичними виданнями журналістського спрямування. Представте на занятті одне з них . Скажіть, чи виконує воно освітню функцію. Відповідь аргументуйте. Медіадидактика та її складники (на прикладі «нових» і «новітніх» медіа - інтернет-дидактика, сайтодидактика, блогодидактика, вікідидактика, вебінародидактика, мультимедіадидактика та ін.). Розглядаємо і представляємо фахові інтернет-джерела.
Заняття 12	БЛОГОДИДАКТИКА. Сайти і блоги журналістського спрямування в соціальній мережі та їхня медіаосвітня функція. Сайто- і блогодидактика. Підготуйте виступ про блогерів, котрі пишуть на теми медіа, з позицій критичного мислення.
Заняття 13	Професійно орієнтована медіаосвіта майбутнього медіапрацівника , бакалавра, магістра, доктора філософії. Джерела, складники, перспективи. ВЕБІНАРОДИДАКТИКА. Роль вебінарів з фаху у професійному становленні майбутнього фахівця.
Заняття 14	Галузеві бібліотеки та музеї, їхня медіаосвітня діяльність. Бібліотеки та музеї он-лайн. БІБЛЮДИДАКТИКА. Музеї з фаху в інтернет-мережі. МУЗЕСДИДАКТИКА.

Зв'язтя 16	Конференція як медіаосвітня технологія. Комплексне завдання „Технології журналістського вектору розвитку медіаосвіти: створюю власний медіапроект”. Підсумкове (залікове) заняття. захист рефератів за тематикою курсу Представте підсумковий реферат з курсу «Професійно-орієнтована медіаосвіта» або медіапродукт, створений вами, з проблематики медіагалузі.
------------	--

Представлений спецкурс зорієнтований на потреби майбутніх працівників сфери соціальних комунікацій (журналістики). Запропонованому спецкурсу притаманна варіативність. При введенні подібного спецкурсу в освітніх установах іншого профілю змінюється тільки наповнення тем. Сайти і блоги теж будуть іншого фахового спрямування. Екскурсії до профільних бібліотек та музеїв студенти відвідуватимуть он-лайн і представлятимуть їх на занятті у коментарі з погляду майбутнього фахівця. Наразі актуальним є створення навчального посібника з дисципліни.

Програмою передбачено лекційні заняття; практичні заняття; в т.ч. - заняття з моделювання медіаосвітніх ситуацій; контрольні роботи; самостійна науково-пошукова робота; підготовка рефератів за проблематикою курсу; захист реферату або медіапроекту за проблематикою курсу; залік. Коло завдань курсу характеризується як методолого-практичне.

На лекційних заняттях послідовно вирішуються завдання набуття знань у галузі медіаосвіти, її історії, теорій, технологій, інформаційної культури і навичок застосування цих знань на практиці. Проведення практичних занять спрямоване на закріплення знань, набутих під час лекційного курсу, й орієнтує студентів на подальшу самостійну роботу за тематикою курсу, на використання фахово-орієнтованих джерел упродовж життя.

Висновок. Впровадження медіаосвіти до фахової підготовки є актуальним завданням педагогіки вищої школи на шляху побудови єдиного європейського освітнього простору. В цьому плані на часі створення спецкурсів з медіаосвіти для окремих спеціальностей.

1.2 Psychological aspects of professional competence formation of future tourism specialists

Current trends in the development of the tourism industry require the updating, which will be focused on improving the quality and humanization of the training process for tourism specialists. We have to point that, the society of the third millennium needs a fundamentally trained, educated specialist who is able to clearly define and flexibly delineate the directions and content of his professional activities.

The need to study the problem of development of professional competence of tourism specialists is attributable to new trends in the information society associated with the accumulation of scientific knowledge and the need to find effective mechanisms for their transfer and use. In this context, the need to develop and update fundamental aspects of the theory and methodology, which is confirmed by the Laws of Ukraine "On Education", "On Higher Education", "On Tourism", etc. [46, 47, 48]. Thus, the Law "On Education" states that the main purpose of education is to ensure the holistic development of the personality, his physical, intellectual and creative abilities through education, training, socialization and the formation of the necessary life skills [46]. The Law of Ukraine "On higher education" the creates conditions for combining education with science and production in order to prepare competitive human capital for the high-tech and innovative development of the country, self-realization of the individual, ensuring the needs of society, of the labor market and the state in qualified specialists [47]. The Law of Ukraine "On Tourism" presents the main methods and goals of state regulation in the field of tourism, the main priority areas of state policy in the field of tourism. The state declares tourism one of the priority areas of economic and cultural development [48].

The content of the educational process is considered not only as a system of knowledge, skills, attitudes, creative experience, but also competencies, which provide a diverse development of mental and physical abilities, worldview, values, morality, the development of the personality. The content of education is designed to provide the formation of a set of integrative personality traits at a level that meets the capabilities

and patterns: curiosity, activity, emotional sensitivity, communication, ability to solve intellectual and personal problems.

The current model of training future tourism specialists has a subject-centric nature and is unproductive, because the modern industry of tourism needs a professional, personality-oriented researcher, who is able to creatively do his activities. The competence-based model arises from professional education modernization aimed at preparing the individual for life, identity formation, as well as general preparation for the fulfillment of the whole range of social functions. As a result, there is a shift in the assessment of educational outcomes from the concepts of "education", "good breeding", "preparedness" to the ideas of "competence" and "competency". Professional competence covers the field of knowledge and methods of forming a set of skills and determines the dependence of the development of this competence on the quality of professional activity.

Thus, the urgency of this problem is caused by: the changes in the legal aspect of national education, updating the legal and regulatory framework of Ukraine; objective requirements for the development of a system for ensuring the quality of education in educational institutions; society's requirements for tourism specialists capable of self-development and self-education in the innovative professional environment; the need to ensure a high level of interaction between participants in the educational process; the need for a systematic approach to the problem of developing professional competence in the field of industry of tourism; the need for practice in support of the process of implementing a competence-based approach in the professional training of tourism specialists; activation of the role of professional competence, relevant in the context of modernization of modern industry of tourism.

The competence-based education model in defining educational goals and its content is not a completely new phenomenon. The competence-based approach as a subject of scientific research in the higher education system was in the scope of interests of the following scholars: N. Bibik, O. Gluzman, O.Lokshyna, O. Ovcharuk, O. Pometun, O. Savchenko and others. The competence-based education model is being developed by such researchers V. Adolf, T. Gushchyna, N. Kuzmina, L. Mitina,

V. Slastonin, A. Khutorskyi and others [40, 41, 52, 54, 55]. Scientists propose different interpretations of the competence-based approach. N. Bibik emphasizes the necessity of turning the focus from a learning process to learning outcomes in terms of the activity approach ensuring the graduate's ability to respond to new demands of the labor market as well as the availability of adequate potential for practical solutions to real-life problems [40]. O. Gluzman claims the competence-based approach to consist in shifting the emphasis from the accumulation of normative knowledge, skills, and abilities to the cultivation and development of the ability to act pragmatically, to apply individual techniques and experience of successful activity in job-related situations and social practices [41]. According to O. Savchenko, the general idea behind the competence-based approach is competence-oriented education aimed at the complex acquisition of knowledge and practical activity methods through which a person successfully realizes their potential in different life spheres [55].

The transition from theory to practice requires competent thinking from a modern specialist. A competent specialist industry of tourism is characterized by knowledge in his area, personal and humanistic orientation, possession of modern technologies, the ability to integrate with experience, creativity in the professional sphere, the presence of a reflective culture.

In the conditions of the competence-based approach implementation, the problem of improving tourism specialists' professional competence comes to the fore. Tourism personnel's basic qualification characteristics are determined according to the staffing requirements. A tourism specialist's qualification should reflect universal cultural, general professional and professional competence.

In psychological and pedagogical sources there are several approaches to the definition of the professional competence phenomenon, such as pragmatic and functional, axiological, universal, personal and pragmatic [39, 42, 56].

Within the pragmatic and functional approach, competence is described as the unity of theoretical and practical preparedness for professional activity, the fulfillment of professional functions in which basic parameters are set by the functional structure of professional activity.

The axiological approach enables to consider professional competence as an educational value implying the introduction of a person into the universal cultural world of values where an individual realizes him-or herself as a specialist and a professional.

According to the universal approach, professional competence is connected, on the one hand, with a specialist`s basic qualification, on the other - it allows individuals to orient themselves in a wide range of issues not limited to specialization. It provides individuals` social and professional mobility, openness to changes and creative pursuit, the ability to fulfill their potential, self-creation, and self-education.

Within the framework of the personal and pragmatic approach, the tourism specialist`s personality and activity as a person in the profession are considered through the specifics of teaching involving interaction with and influence on other people.

The competence-based model attempts to enrich an educational process with personal sense. It opposes the psychological approach" ... meaning the reorientation of the educational paradigm from the transfer of knowledge and skills to the creation of conditions for mastering a complex of competences that contribute to the personality formation, the ability to adapt to the conditions ". It is about the education emphasis on education outcomes.

The result is not the amount of information learned, but a person`s ability to act in problematic situations. It is possible to distinguish the following principles of this model:

- 1) the principle of knowledge subordination to skills and practical needs;
- 2) adaptation of educational objectives to preparation for life;
- 3) focus on lifelong and self-education.

The concept of the specialist`s professional competence implies the unity of their theoretical and practical preparedness to carry out professional activity characterizing their professionalism. In this regard, professional competence is determined by the level of professional readiness for work.

In psychological and pedagogical literature, there is no single point of view on the essence of the "competency" and "competence" concepts. Competency is personal

and interpersonal qualities, abilities, skills and knowledge expressed in different forms and job-related or social life situations.

Nowadays, the "competence" concept has been expanded to include the personal qualities of an individual. Competence means that a person has relevant competency, including personal attitude to it and the object of activity

Competence to covers not only cognitive and operational-technological components, but also motivational, ethical, social, psychologic and behavioral ones including learning outcomes, a system of value orientations. Thus, competences are formed not only during training but also under the influence of family, friends, work, politics, religion, etc. [41].

A necessary component of an individual's professionalism is professional competence. Modern professional competence approaches and its interpretations are quite different. The definitions of professional competence as «in-depth knowledge», «the state of adequate task performance», «the ability to fulfill a task in a timely manner» are prevailing [49, 51]. In order to gain professionalism, it is required to have appropriate abilities, desires and personality traits, a willingness to constantly learn and improve one's skills [58].

The concept of a tourism specialist's professional competence expresses the unity of his theoretical and practical readiness to carry out professional activities and characterizes his professionalism. In this regard, professional competence is determined by the level of manifestation of professional readiness for the implementation of professional activity [45].

There are seven key competences: axiological, cultural, learning and cognitive, information, communicative, social-labor and self-improvement. They do not conflict with the core competences singled out by the Council of Europe and can be implemented in the practice.

The success of professional activity depends on each specialist's ability and skills to mobilize their efforts for systematic mental work, rationally build their activity, manage their emotional and psychological state, unlock their potential, and be creative.

The following is the structure of key competences:

- educational competence lies in the organization and choosing one's own education trajectory, solving the education and self-education problem, the analysis and implementation of experience, taking responsibility for the obtained education;
- research competence consists in obtaining and processing information, reference to different sources and their use, organizing expert consultations, preparation and discussion of different resource types for different audiences, using regulatory documents and their systematization in independently organized activity;
- social and interpersonal competence implies a critical review of some social development aspect, determination of the connection between contemporary and past events, awareness of the importance of political and economic contexts, professional situations, assessment of social events related to health, consumption and the environment, art work and literature understanding;
- communicative competence involves listening and taking into account other peoples' views; speech perception and ability to speak, read and write in several languages; to speak in public, to discuss.

A necessary component of an individual's professionalism is professional competence. Modern professional competence approaches and its interpretations are quite different. The definitions of professional competence as "in-depth knowledge", "the state of adequate task performance", "the ability to fulfill a task in a timely manner" are prevailing. In order to gain professionalism, it is required to have appropriate abilities, desires and personality traits, a willingness to constantly learn and improve one`s skills.

The structure of the competence of the specialist involves experience (knowledge, skills), orientation (needs, values, motives, ideals), quality (ability to synergetic manifestations, adaptation, scaling and interpretation, self-development, integration, transfer of knowledge from one branch to another). The professional competence includes subject (special), psychological, differentiated, reflexive components.

The structure of professional competence as the result of the training of future tourism specialists is due to its components being the key, basic, special and partly professional competencies, each of which has a cognitive, activity and personal aspect.

The personal component is a system of professionally determined qualities of the personality, abilities, motives, interests that determine the position of the tourism specialists (authoritarian or humane), his professional orientation (the leading motive of which is the care of maximal self-actualization of his personality, self-directedness acting as the need for professional self-improvement, the focus on ever more profound mastery of the subject), professional reflection.

The personal component includes: humanistic orientation, organizational skills, communicative abilities, responsibility, focus on the end result, search of effective ways of cooperation, mobility, creativity, readiness to help colleagues at work, technological awareness of professional actions, the attitude of the tourism specialists to himself, his personal and professional development.

The activity component it includes accumulated professional knowledge and skills, reflects the manifestation of the initiative and creativity, desire to participate in research and experimental work, professional qualities of personality; correlates with the skills associated with the psychological aspect of the personality: communicative, perceptual, reflexive.

The reflexive component of the structure of professional competence of tourism specialists includes the readiness of the specialists industry of tourism to evaluate and self-assess professional activity and the results obtained, to make timely adjustments to professional activities, to carry out analysis and forecasts.

In the professional activity of the tourism specialists intellectual, cooperative, social-perceptual, personal and communicative types of reflection are presented.

Professional reflection carries out design, organizational, communicative, semantic, motivational, corrective functions. Reflexive skills that are characterized by generalization, possessing the property of transfer, and promote the development of other types of skills, provide self-regulation activities and interaction, self-improvement and self-development of the tourism specialist's personality.

In the process of reflection the self-knowledge, self-development and self-regulation of personality are provided. Reflection involves self-control, consciousness of action [50].

In the concept of professional development of the tourism specialists reflection is seen as a means of solving intrapersonal contradictions, the cause of which is inconsistency between "I-real", "I-ideal" and "I-reflexive".

The result of personal reflection is the "image of me" of the tourism specialist as a generalized system of representations of the subject about itself, formed as a result of the processes of awareness of itself in three complementary systems: in the system of professional activity, in the system of professional communication and in the system of personal development.

The systematic exercise of reflexive activity by the tourism specialist helps to establish its professional competence.

According to the definition of the "professional competence" concept, it is proposed to assess the level of the tourism specialists professional competence using three criteria: possession of modern technologies and their application in professional activities; readiness to solve professional problems; the ability to control their activities in accordance with the accepted rules and regulations.

The theoretical and methodical foundations for developing the professional competence of future tourism specialists are concept, model, methodical, psychological and pedagogical conditions, criteria and data of developing the professional competence, methods and shapes of organization the activity.

The concept of development of tourism specialists' professional competence is based on a methodological, theoretical and methodological level. The key idea consists in the application of the concept of systemic, competence and environmental approaches to developing and implementing models and methods of professional competence of future tourism specialists in the system of continuous education, taking into consideration the provisional training and forecasting of the opportunities for further professional growth of the individual.

Methodological level provides continuity and consistency of the process of

professional competence of future tourism specialists, reflects the relationship of the key provisions on the organization of activity and is based on a number of scientific approaches (systemic, competence, environmental) and principles. Systematic approach reflects the overall relationship and interdependence of phenomena and processes of reality, focuses on the need to perceive the phenomena of life as systems that have a structure and operate based on their laws. The essence of the systems approach lies in the fact that relatively independent components are considered not in isolation but in their relationship, development and movement. Competence approach allows perceiving the development of professional competence formation of future tourism specialists as a gradual process of gaining knowledge, practical skills of organization activity work, emotional and value attitude that correspond to the needs and requirements of the in the society. Environmental approach it provides for the creation of a special environmental management development process, ensures the passage of such basic procedures: creating environments; filling inversion environment niches aimed at restoring understanding of the environment. System actions targeted at the environment must convert it into a means of targeting complex personality. Environment discloses these or other possibilities for personal development.

Methodological reference points appear to be the principles of consideration of individual and collective forms of work, outstripping reaction, performance, sequencing, problematic, professional expediency.

The principle of combining individual and collective forms of work. According to the number of participants, the following forms of work can be distinguished: personal (single person or with the participation of two partners who are in different institutions, organizations, regions, countries); paired (between pairs of participants); group (between groups of participants). The modern interpretation deepens this principle associated with personal and individual orientation, relying on the individuality of each person, up to the definition of individual learning paths with the right to choose the level and methods of mastering the programs, with the wider use of computer programs, but with the inclusion of each in collective forms of work.

The principle of productivity is due to the essence of professional activity and its focus on the mandatory result receipt – product creation. The principle of productivity emphasizes the pragmatism of the tourism activity, the obligatory orientation towards obtaining a result that has applied significance. In other words, towards the "product design" of the design process results.

The step-by-step principle is determined by the essence of professional activity, since each issue of organizing tourism activity involves the passage of certain stages. The principle of step-by-step specifies the idea, which is expressed in the definition of stages and resources, means and methods of achieving the result, in the creation of a specific program of action. And each subsequent action is based on the results of the previous one.

The basis of the principle of the problematic is made up of three important interrelated components: the problem, problem task; problem situation.

The principle of professional expediency is one of the basic principles in the development of the tourism specialists' professional competence. The implementation of this principle presupposes a wide variety of content and forms of the activity process.

Practice is the effective criterion for the truth of scientific knowledge, the provisions that are developed by theory and partially verified by experiment. Practice is also becoming a source of new fundamental problems in industry of tourism. Theory, therefore, provides a basis for correct practical solutions, but global problems, tasks that arise in practice, give rise to new questions that require fundamental research.

The choice of the personality self-development principle is due to the need for constant independent work related to the study of the essence and content of professional competence [53].

In order to activate the professional activity of tourism specialists, it is necessary to form cognitive motives; involve in various types of independent work; equip tourism specialists with innovative methods and forms of organizing professional activities.

Such skills as planning, forecasting, modeling, designing are qualitative indicators of the professionalism of a modern tourism specialist.

The methodological level ensures the implementation of a complex of psychological and pedagogical conditions: the presence of a value attitude towards professional activity based on the integration of a personal position and general cultural, psychological, pedagogical, methodological knowledge, updating the individual experience of the tourism specialists; inclusion of the expert in active creative interaction on the basis of "subject- subjective" relations; implementation of differentiated holistic support of the activity of the tourism specialists, which has an analytical nature and involves the development of professional skills and abilities necessary for the independent implementation of professional activities (self-organization, self-regulation), integration of the environment, support for the organization of activities and systemic monitoring of the state of development of the tourism specialists professional competence; motivation for constant professional self-development and self-improvement, reflection of actions at various stages of activity (introspection, self-assessment).

The theoretical level determines the theoretical aspects of the problem of the tourism specialists professional competence development, determines the structure of the tourism specialists professional competence, including the following components: personal, cognitive, activity.

The methodological level provides for the creation of methodological support for the professional activities of tourism specialists, criteria (motivational, cognitive, methodological and operational), indicators and levels of development of professional competence, monitoring of its effectiveness; is based on modern approaches, takes into account the specifics of training and retraining of tourism specialists for the specified type of activity.

We correlate the personal component of the tourism specialists professional competence with the skills associated with the psychological aspect of personality development: communicative, perceptual, reflexive.

The cognitive component is based on the skills that ensure the theoretical training of tourism specialists: analytical and synthetic (the ability to analyze programmatic documents, identify professional problems and determine the ways to

solve them, the ability to classify, systematize professional knowledge); prognostic (the ability to predict the effectiveness of the selected means, forms, methods and techniques, the ability to apply professional knowledge, abilities, skills in new conditions); constructive and design (the ability to structure and build the activity process, select the content and forms of classes, select methods, methods and techniques, the ability to plan tourism activities).

The activity component includes the accumulated professional knowledge and skills, the ability to update them at the right time and use them in the process of realizing their own professional functions. It also assumes the mastery of research and creative skills by the tourism specialists.

The main concept of development of tourism specialists' professional competence provisions determine that the development of the tourism specialists professional competence will be effective if a multi-level organization of activity: at the strategic level - training of tourism specialists , study of practical experience presented in the media and periodicals; at the tactical level - changes in approaches to the organization of professional activities, methodological training of tourism specialists; at the operational level - direct organization of training of tourism specialists, updating methods and techniques of professional training; updating the content of training modules; the use of diagnostic systems for the purpose of monitoring the quality of the organization of activities.

One of the key concepts of organization of activity is the function. We single out the following functions the tourism specialists' professional competence: gnostic, prognostic, organizational, communicative and reflexive. The criteria of a professional orientation are the emotional and cognitive attitude to professional activity; activity of experts in preparation for professional activity; cognitive and active attitude to the formation of professional independence.

Levels of development of the tourism specialists' professional competence: admissible, productive, creative.

Analysis of scientific research and requirements for the level of professional training of future tourism specialists allowed us to identify the main qualities of the

person and structure them by four components [44, 56]. Communicative component is communicative compatibility, ease and confidence in communication, psychological contact, ability to conduct a dialogue with subjects of professional communication, flexibility in mastering new roles in the group, kindness in communication, social and communicative individuality. Organizational component is openness, self-management, motivated activity, proactivity in creating a barrier-free environment, authoritarianism, tolerance, reflexivity. Gnostic component is the general culture of the individual, critical thinking, independence in learning new things, ability to find and vary new knowledge, ability to generalize professional and social experience, cognitive activity, information culture. Constructive component is a sensitivity to changes, ability to design one's own activities taking into account professional standards, ability to correct own actions and behavior, ability to search and choose alternatives, purposefulness and perseverance in construction of professional activity, ability to design a barrier-free space, pluralism, etc.

Comparative analysis of scientific research on allowed us to highlight the qualities of a modern specialist: future-oriented outlook and strategic goal setting; creativity and sensitivity to changes; purposefulness and ability to learn “throughout life”; determination and organizational insight; general and social proactivity; willingness to cooperate. Let's reveal the essence thereof.

A future-oriented outlook and strategic goal setting: this quality allows one to create an image of a new, not yet realized future, and present it to the followers.

Sensitivity to changes and creativity: this quality provides an opportunity to choose the most optimal solution for each situation and involves reasonable risk, readiness to overcome obstacles, internal motivation, tolerance for uncertainty, readiness to oppose the opinion of others.

Purposefulness and ability to learn “throughout life” implies orientation to the result and ability to choose different routes to achieve it. It allows the person to choose different ways to reach their goal while always keeping it in mind.

Willingness to cooperate: this quality of implies a clear awareness of one's own goals, courage of desires, openness of self-expression, ability to influence others.

Determination and organizational insight: ability to foresee and competently manage events, plan and carefully consider all future measures, ability to bring the activity process to perfection, to organize it so that it becomes maximally effective with a minimum of invested effort.

General and social proactivity: social proactivity is high activity and responsibility for one's life, for every day, minute and moment; this quality implies that the one's life does not depend on the surrounding environment, the state, beloved persons, but is a direct consequence of certain decisions and choices, and for this purpose the specialists must hold the initiative.

Preparation of future tourism specialists for the formation of professional qualities requires such completed components as a knowledge base, a system of actions and values that ensure their practical implementation, namely: theoretical component, organizational and practical component, and value-oriented component.

The theoretical component consists of the unity of methodological, theoretical and technological knowledge that integrates special (professional) knowledge and the ability to use it when solving professional tasks. It is manifested in the following indicators: awareness of theories, manifestation of professional qualities, and factors affecting the formation of professional qualities; awareness of the essence of the concept of professional qualities, their indicators and features of manifestation.

The organizational and practical component includes the presence of an educational environment, which allows formation of professional qualities based on the features of their manifestation; ability to control, adjust and use the factors affecting the implementation of personal professional qualities; ability to find and effectively operate forms and methods in future professional activities. It provides future tourism specialists with the ability to forecast, plan and design their own activities, choose behavior, make decisions, predict their consequences and bear responsibility.

The value-oriented component involves the formation of values and meanings as one of the most important socio-psychological mechanisms for the formation of relationships among future tourism specialists, their attitude to life and their place in it, spiritual freedom.

The system for the development of professional qualities of future tourism specialists provides for the creation of both an appropriate developmental environment (special psychological and pedagogic influences, group interaction in course of training, organization of socially significant activities of future tourism specialists), and a set of tools aimed at the development of motivation for self-understanding and self-improvement, self-development of responsibility as an integral personal quality that is system-forming in regard.

In the integral educational process, the following structural components are distinguished: personal component as a collective subject of the process of interaction of the educational process participants; target component, which is determined by the requirements for the personality and activities of a professional, contained in the model of a specialist, qualifications description, state educational standard, etc.; content component, that includes what is to be learned by future tourism specialists in order to realize the given educational goals; operational and activity component (technologies, forms, methods), which is implementation of educational goals and tasks, carried out through interaction using certain methods, techniques, learning technologies and organizational forms; psychological and pedagogic conditions as a component of the learning process.

To arrange in a higher educational institution an efficient educational process, it is necessary to create motivational (formation in the future tourism specialists of the motivation for active educational and cognitive activities, presentation of their achievements), content (development of proper educational and program documentation, providing future tourism specialists with educational and methodological discipline complexes, didactic materials, methodical manuals) and organizational (time framework and mode of study, organizational structure of the educational process, implementations of active forms and methods of study, interchange of various types of activities, registering of periods of the highest capacity for work, etc.) conditions.

Reflective component also plays an important role in the educational process. Summarizing the results of each stage of training is necessary not only for evaluating

its effectiveness, but also for the development of reflection and introspection as attributes of the personality of the future tourism specialists, as well as for the formation of the need for self-improvement.

Relying on the achievements of social philosophy, philosophy of education, sociology, cultural studies, psychology and pedagogy, the modern system of domestic higher education should focus on creating optimal conditions for the formation of a harmoniously and comprehensively developed personality of a competent specialist, who thinks creatively, is capable of self-improvement and self-realization, has a sense of responsibility, civic self-awareness and activity; create conditions for realizing the personal potential of future tourism specialists in order to optimize social life, stimulate the development of students' need to serve the society and develop professional qualities.

In modern conditions, a graduate of a higher educational institution must not only have professional knowledge, abilities and skills, but also a certain set of professional qualities that allow them to implement their creative potential in practical activities.

That is why the social and psychological conditions of the educational process, which can contribute to the formation of future tourism specialists' professional qualities, should be used in the higher school to full extent. Accordingly, there is a need to identify the main trends, principles, psychological and pedagogic conditions and technologies, that contribute to the formation and development of professional qualities of an individual within the educational process of a higher educational institution.

Involvement of future tourism specialists to extracurricular activities helps achieving the real goals of higher education, since professional abilities cannot always be developed only within the educational process. Educational work in the system of higher education is based on historically formed traditions of world civilization. Its main principles are the generality of the educational space, combination of universal human values with national and regional traditions, respect for work and professionalism, predominance of the spiritual over the material, moral, aesthetic,

ecological and patriotic education, priority of a healthy lifestyle, effectiveness of social interaction, free self-determination and self-realization of the individual.

The need for purposeful formation of professional qualities in future tourism specialists based is manifested as an integral quality of the personality and has a complex structure. This quality is manifested at different levels: situational, as a stable personal quality, and in its most developed form it is the basis for organization of life and construction of the individual's life path. It that has a significant impact on the success along with other factors (high level of knowledge, proactivity, self-confidence, discipline, perseverance, a certain socio-economic status, etc.). Firstly, is considered an integral quality, which is system-forming in relation to the professional qualities of the individual; secondly, a stimulates the development of professional qualities and contributes to the formation of professional competence.

Development of the methodology of professional competence formation of future tourism specialists is based on activity, person-oriented, axiological, system, and competence approaches, as well as the principle of development.

According to the activity approach, the development of professional competence – and, on its basis, of professional qualities – of the takes place under conditions of educational activity during group interaction, which is also very important in the student age. Formation and development of the group, and formation of group values and norms are clearly revealed in the group interaction. Professional context of the activities allows students to discover their own abilities and achievements related to the future profession.

The personally-oriented approach provides for revealing the potential opportunities and abilities of the individual: responsibility, focus on independence, tolerance, creativity, communicative and organizational abilities.

Definition of the axiological approach is based on the fact that in many psychological and pedagogical works, the values of the individual are considered a system-forming factor that determines its self-development. According to this approach, a person acquires moral, aesthetic, cultural values, internalizing and “subjectivizing” them. The values and convictions of the individual encourage them to

act responsibly; this is the formed need of the individual to be the author of their own life.

Based on the principle of systematicity, development of a certain system of personal qualities, is considered a holistic process, the properties of which are not reduced to the properties of its individual lines, directions, and components. At the same time, the professional qualities of the individual unites into a single systemic formation, ensuring its development in the direction of humanistic, oriented on the highest model of social morality, and responsible professional.

The process of professional competence formation and its components is considered the basis of development of the entire system of professional qualities of the individual, its system-building factor.

A competent approach to the development of professional qualities of the individual is manifested in the fact that, when organizing educational activities, it makes it possible to consider the development of professional competence of future tourism specialists as a step-by-step process of acquiring professional knowledge, practical skills in organizing activities and experience in emotional attitudes towards subjects and methods of activities that meet the needs of society. It is also important to deepen self-understanding and self-knowledge of the individual based on internal dialogue and reflection as a psychological mechanism.

Since mental phenomena are multidimensional, then, according to the principle of development, development of tourism specialists qualities of the individual is considered in two systems of measurement: in dynamic and static dimensions. The dynamic dimension of the studied phenomenon involves considering it as a process, and describing and justifying it in terms of functioning. In this regard, the development of some qualities appears a subsystem of the process of personality development as a system. In addition, the procedural plan needs to take into account those driving, determining forces that trigger and support dynamic changes in the investigated phenomenon.

If we are talking about a static dimension of development of professional qualities, then a certain result of this process is assumed as a moment of formation and

development. The principle of development is also revealed in the fact that the development of professional qualities of future tourism specialists is considered as a process; all changes in the system of psychological qualities of the individual are irreversible, since they are understood as a subsystem in the system of personal development, which is always carried out under new conditions, at every new stage, based on previous system qualities.

Generalization of researches dedicated to psychological and pedagogic technologies, which are most effectively used for personal development, allows us to feature the following types of technologies: integrative, which involve the integration of knowledge and skills from various educational disciplines, various types of activities and forms of organization of the educational process; gaming, aimed at forming future specialists' ability to solve creative tasks: business and role-playing games, simulation exercises, gaming design, solving practical tasks; trainings, that ensure development of individual algorithms for solving creative tasks; dialogue trainings, which are aimed at the development of dialogic thinking in the subject-subject system.

Analysis showed that under conditions of training and gaming technologies, favorable conditions are created for the development of the individual's need for development of their professional abilities, for studying the rules and mechanisms of social and psychological influence in practice, for mastering professional skills. With regard to the development of professional competence formation training also has significant opportunities, since it activates the process of reflection; interpersonal interaction in the group and feedback stimulate the development of social responsibility of the individual.

Motivation of participants to develop professional qualities is one of the internal factors of personal activity. That is why significant attention is paid to the development of achievement motivation, stimulation of participants to self-development and self-improvement both at the stage of group formation and within the training process.

One of the main mechanisms of self-development is reflection, the importance of which is emphasized by the vast majority of researchers.

In order to develop future tourism specialists' reflection, during the classes special procedures are used; they are based on feedback and self-analysis of participants within the educational process, reflecting the results of self-knowledge, self-observation, awareness of the processes of group interaction and their place in the group structure.

One of the important conditions for the formation of professional qualities of future tourism specialists is the creation in training interaction of a developmental personality-oriented environment, which is characterized by relevant characteristics aimed at developing responsibility as the basis of professional. Interaction between the individual and the environment has a dual direction: on the one hand, the individual, when acting, affects the environment, changes it; and simultaneously they change themselves.

At the same time, the future specialists enters the environment of the institution of higher education, which has a socio-professional nature, micro-environment of the educational and training group. Due to the specifics of the microclimate and the directed influence, educational environment has an impact on the development of personal qualities of future tourism specialists.

Of professional competence formation of future tourism specialists it was carried out in three directions: during lectures on professional disciplines; during practical and seminar classes in professional disciplines; during extracurricular activities.

Effective measures for forming students' professional competence in the introduction of the defined psychological and pedagogic conditions: motivational and value orientation of future professionals to successful professional activities by providing positive experience of achievement and success in specially modeled situations; ensuring the acquisition of practice-oriented, integrated knowledge on the basis of cognitive activation of future tourism specialists and their critical interpretation of educational material; application of personality-oriented technologies aimed at formation of applied professional skills in future professionals; formation of a set of integrated knowledge, skills and abilities, aimed at the development of emotional

intelligence resulting from training exercises in reflection (understanding and awareness of emotions) and emotional impact.

In order to form the professional competence formation of future tourism specialists, review lectures, seminars, discussions and practical training sessions were conducted; the content was determined by the need to form a certain applied professional skills. Methods for developing professional qualities in students in practical training-type classes were a variety of practical exercises, brainstorming, business and role-playing games. Special work was organized to activate future tourism specialists and make them critically comprehend the educational material to provide in-depth knowledge of professional and the formation of their own the professional competence. The content of tasks ensured the implementation of the integrative and aim-orientating function.

Principles of organization of activity are the following: timeliness, scientificity, systematicity, complexity, and others.

The professionalism, communicative competence, professional activity and, accordingly, professional reflection are an indispensable condition for the personal development of a future tourism specialists. Personality-oriented learning, in addition to the competence approach, will significantly improve the quality of training of a future tourism specialists by diversifying the methods and tools, more active introduction of innovative educational technologies and gamification methods. Professional mobility of the individual is also important for the successful formation of professional competence – it is an integral part of the socio-psychological structure of the individual.

Among the components of professional competence we should identify the following: organizational and managerial, procedural and socio-psychological competencies – self-diagnostics of future tourism specialists' personal development, introduction of a motivation system, defining competence criteria. Components of a future tourism specialist's professional competence are closely intertwined with the structural elements of socio-psychological competence: general cultural competence, creative thinking, behavioral component, which allows to develop an algorithm of

actions in case of non-standard pedagogical situation; motivational component (expansion of social interests, focus on interaction, high level of demands and needs for communication, readiness to show competence, responsibility, etc.); emotional component (humanistic attitude to interaction); high level of empathy and reflection; positive self-concept.

For the successful formation of professional competence professional mobility of an individual – among other conditions – is important, as it is an integral component of socio-psychological structure of the individual. If the individual have professional knowledge, skills, values, speech culture, communication style, analytical, prognostic, design skills needed to perform professional activities, then the communicative component and professional reflection in combination with professional identity and professional activity work for the result and provide a qualitatively higher level of organization of the educational process.

The person who is aimed at success, deeply motivated, leads an active life, is confident in their decisions and actions. Professional qualities is considered as a set of individual-personal and socio-psychological characteristics of the individual.

The components that determine professional qualities: general personal qualities, which form their value system, attitude to people and the world around them; professional behavior that involves mutual understanding, perception, evaluation, etc .; a situation, in which has to act, and which determines the success of their actions. Professional qualities include: general professional qualities, creative qualities, socio-psychological qualities, social-communicative qualities.

The analysis of the current stage of the professional education development allows us to assert that the improvement of the training system and retraining of tourism specialists should be considered not only from the point of view of mastering the theory and practice, mastering psychological concepts, but also from the point of view of high level of their readiness and ability to solve non-traditional professional problems in various situations of the activity process, determining the need for systematic purposeful work to develop the professional competence of tourism specialists, to consideration a psychological aspects of its formation.

Professional qualities of a true specialist do not appear by themselves. These qualities can be formed in the process of training of students in a higher educational institution, focused on the formation of their professional competence. The success of professional training of future tourism specialists depends on the focus of the educational process on the formation of their professional competence.

Therefore, modern higher education must help each future tourism specialist to define themselves as responsible, free in their creative choice, active and proactive personality. At the same time, the key characteristics of forming of professional competence formation of future tourism specialists are personal orientations based on the acceptance of each student's personality as a unique individual, who has their own interests, needs, views, personal values and seeks to exercise the right to choose the path of self-development and self-determination. Competitiveness of a graduate of a higher educational institution as a future specialist largely depends on their active life position and presence of professional qualities. When forming professional competence, it is necessary to take into account the peculiarities of the social environment, specifics of professional activities and the challenges that the future professionals are facing.

Thus, the development of the tourism specialists professional competence is a process that continues throughout the entire professional activity, therefore, it is not possible to determine the time frame of the professional competence formation stages (as, for example, in a higher education institution). At the same time, we distinguish three levels of development of the tourism specialists professional competence: basic (the development occurs at the existing level of professional competence in the individual mode of methodological support); productive (the tourism specialist is an active participant in the education quality assurance system); creative (the development process takes place independently on the basis of self-realization, is of a research and creative nature), at the same time, the process of developing professional competence is viewed as a multi-level one.

The tasks for the developing of the tourism specialists professional competence must be resolved in the process of professional training and retraining, enriching the

level of the tourism specialists professional competence, improving the methodological tools for organizing professional activities and creating methodological support that would maximally take into account the peculiarities of the environment.

It is important for a future tourism specialists to possess universal, professional and personal values, to be endowed with high moral and spiritual virtues, to love the chosen profession truly, to improve themselves and self-develop. A person must be the highest value in the value-meaning hierarchy of a specialist.

The formation of professional qualities of future tourism specialists requires creation of appropriate favorable conditions, directing the activities towards the development of motivation, expanding knowledge in professional activities, developing and including professional skills in one's own psychological toolkit, maintaining a stable position even under the influence of negative life events.

So, the professional competence of tourism specialists is an integral multi-level professionally significant characteristic of the personality and activities of a specialist, based on effective professional experience; reflecting the systemic level of functioning of knowledge, skills, experience, motivation, abilities and readiness for creative self-realization in professional activity. The professional competence of an tourism specialists is the ability to solve professional problems, tasks in the context of professional activity; the stock of knowledge and skills, which determines the effectiveness and efficiency of labor, a combination of personal and professional qualities. It is determined by a motivated desire for continuous self-improvement, a creative and responsible attitude to work. The development of professional competence is the development of a creative individuality, susceptibility to the innovations, the ability to adapt to changes in the environment.

New requirements for the professional education quality imply the need for changes in the organization, content, technology and scale of tourism specialists. The following provisions should be the basis for the formation of professional competence of future tourism specialists: professional qualities should be formed while preparing students for future professional activities throughout the entire period of their studies; a necessary prerequisite for personal and professional development is the humanistic

orientation of the process of preparing students for future professional activity; use of innovative forms and methods, learning technologies, which is a prerequisite for the development of creativity, proactivity and self-dependence; a definitive trend of preparation for future professional activity is the integration of scientific-theoretical, practical and value spheres of students' activity.

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.1.3

1.3 Modern methods of forming readiness for professional and personal development of technical universities students

In the conditions of modern modernization of education, self-development of a students' personality acts as a necessary condition for their competence, the formation of which is significantly influenced by the educational process of a higher educational institution. Recently, along with professional knowledge and skills, essential importance is given to the personal qualities of future specialists and the requirements of their chosen profession, to the acquisition of independent work experience during the training process. The Law of Ukraine "On Higher Education" declares the need for professional training of future specialists in accordance with the modern requirements of the labor market, employers, and consumers. In paragraph 3 of this Law, it is stated that the governmental policy in the education system should be aimed both at training competitive specialists for priority areas of economic activity and at creating conditions for self-development of the individual throughout the life. In connection with this, there is a need to form students' readiness for professional and personal self-development in the learning process.

This is especially relevant for engineering students, who are trained in technical universities, as the field of their professional activity is in the process of constant transformation and continuous development. Analysis of the State educational standards of engineering specialties, which determine the content of professional training of students, shows that they do not sufficiently take into account the specifics of the students' professional and personal self-development during their studies in higher education institutions. The training of engineers mainly uses the information model of education, which is aimed at acquiring the necessary professional knowledge and skills and, in the best case, forms students' ability for spontaneous professional and personal self-development. At the same time, self-development in them does not appear as an internal-personal task, but occurs under the influence of external requirements. In this case, the priority of professional knowledge cannot be doubted, but at the current stage of society's development, this is not enough.

Thus, the development of new pedagogical technologies and approaches to the organization of education aimed at forming readiness for professional and personal self-development among future engineers becomes relevant. Pedagogically and psychologically motivated personality development usually leads to self-development and self-education of all its substructures. This is the most important indicator that determines the speed and quality of acquiring various types of experience not only in the process of professional training, but also continuously throughout life.

Theoretical provisions on the content of professional and personal self-development of the future specialist and applied aspects of this process are considered in the works of M.V. Kanivets, L.N. Kulikova, V.O. Lozovoy, Johnson R.N., Kumar A [59-63] and others. A.V.Petrovsky defines self-development as a socio-cultural process of conscious, rational self-education (self-learning, self-education, self-determination) and a spontaneous, nature-determined process of versatile self-realization of an individual. Self-development includes any activity of the subject, which is carried out consciously or subconsciously, directly or indirectly, and which leads to progressive changes in mental, physical functions, and social abilities [64]. N.G. Yershova understands the concept of "professional and personal self-development" as a continuous process of self-design, which ensures further creative self-realization in the process of activity, increasing the level of self-awareness of an individual, which acts as a combination of a person's personal and professional orientation in the learning process [65].

Self-development is a multifaceted phenomenon that reflects the process in which a person learns, transforms, develops and improves himself. The process of self-development, according to O.O. Bodalov, includes: changes in the motivational field of a person, where universal human values find their essential expression; the growth of the ability to plan at the level of intelligence and then carry out in practice exactly those actions and carry out those actions that correspond to the spirit of the mentioned values; growing ability to mobilize oneself to overcome difficulties of an objective nature; a more objective assessment of one's strengths and weaknesses and the degree of one's readiness to realize the intended goals [66].

In this way, the concept of "professional and personal self-development" of the future engineer can be interpreted as "a conscious, purposeful, diverse self-change of the individual, which serves the purpose of his maximum spiritual-ethical and effective-practical self-enrichment and self-disclosure; it is its independent formation aimed at successful self-realization in society" [67]. It has its own purpose, motives, methods and results, which are determined by the direction of self-development.

Many researchers emphasize that the student period is sensitive for intense self-awareness and self-development and has its own unique specificity. It is this age that characterizes the process of active psychological and social development. In many ways, it ensures the presence and formation of the most important personality qualities necessary for successful activity, and also assumes the need for their full detection, development and use. In order to obtain a personal sense of future activity, it is extremely important that education turns into a process of self-knowledge and self-development, conditioned by a clear awareness of oneself and one's life program, which requires the need to activate self-knowledge aimed at forming the ability to reflect, adequate self-esteem, self-confidence, personality qualities necessary for successful professional activity.

Orientation of the educational process of higher educational institutions on the professional and personal self-development of the student involves the creation of such a developing environment that would contribute to the fact that the student himself more and more consciously and purposefully mastered the methodology and technology of self-knowledge, self-education and self-improvement. The personal result of professional self-development is manifested in the dynamics of the self-image and its characteristics [68]. Its main mechanisms as a purposeful influence of a person on himself are self-knowledge, self-determination, self-control, self-regulation, self-education, independent work.

V. Maralov, in turn, defines such mechanisms of self-development as self-acceptance and self-prediction. Self-acceptance, completing the acts of self-knowledge, is the recognition by a person of all his sides and qualities that cause both positive and negative emotions, and determines the originality of predicting himself in

the future. Self-forecasting makes it possible to go beyond the limits of today's self, predict external and internal life events, set tasks for future activities and self-development [69].

In order for the process of professional and personal self-development to proceed effectively, the individual, first of all, must have a high level of readiness for its implementation. According to the definition of the acmeological dictionary, readiness, or the internal ability of an individual, is "a high level of development of motivational, cognitive and volitional processes, which ensures the success of future activities; it is an adequate setting, motivation and mobilization of psychological resources for the next activity" [70].

The study [71] describes a pedagogical experiment to identify the readiness of future engineers for professional and personal self-development, conducted on the basis of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Students should have realized the need and importance of professional and personal self-development in the process of acquiring fundamental and special knowledge, abilities and skills for successful implementation of future professional activities; the necessity and expediency of self-analysis and self-knowledge and other mechanisms of self-development; learn to formulate goals and objectives, plan your actions and interaction with participants in the educational process.

This process was carried out with the help of awareness of the image of one's self, the development and improvement of one's personality in accordance with the social and moral requirements of society, the conscious use of knowledge about the mechanisms and regularities of mental activity.

During the experiment, it was found that 34% of the participants of the control group (CG) and 37% of the experimental group (EG) have an adequate level of self-esteem or a coincidence of expectations regarding their own and real capabilities; 47.1% of subjects with EG and 42.4% with CG have an inadequately inflated level of self-esteem, therefore, they are characterized by an incorrect perception of themselves, an idealized image of their personality and capabilities, their value to the environment, they can ignore failures in order to maintain their usual high evaluation himself, his

actions and affairs. 15.9% of students from EG and 23.6% from CG have a low level of self-esteem, do not set difficult-to-achieve goals, tend to limit themselves to solving everyday tasks, are too critical of themselves. A small difference between the indicators of the students of the experimental and control groups indicates that the acquisition of self-knowledge skills is a rather long process and requires considerable attention to oneself.

The results of the study using the "Self-confidence" test by V.G. Romek show that a high level of self-confidence is characteristic of 35.6% of the participants of the CG and 38.8% of the students of the EG. The average level of self-confidence is typical for 38.4% of subjects in CG and 45.6% in EG. In the presence of such a level, a subjective positive assessment of the results of one's own actions and a positive opinion of significant people, which will stimulate the growth of one's confidence, are important for the individual. A low level of self-confidence is typical for 26% of CG participants and 15.6% of EG students. They do not always manage to overcome their social fears, often have to fight with their shyness and stiffness.

Increasing the level of self-confidence of students in the process of professional training is achieved as a result of the accumulation of professional knowledge, abilities and skills, broadening of horizons, self-knowledge, formed attitudes, value system and active self-realization. Effective for its formation is the teacher's purposeful creation of situations of success, when the student is satisfied with the result of his activity. It increases students' focus on successful professional activities, promotes the development of their initiative, creativity, and activity.

Self-confidence is related to reflection, which is a specific mechanism of self-knowledge. This is self-awareness and change, an attempt to go beyond the level of personal development that has been achieved.

The results of reflectivity diagnostics according to the method of A.V. are presented in [71]. Karpova [72]: 5.1% of students from CG and 7.4% of EG have a high level of reflectivity, average - 53% from CG and 61.6% from EG, low - 41.9% from CG and 31% from EG, - testify to the need for psychological and pedagogical support from teachers to raise this level.

Within the framework of the experiment, students were asked to create a self-development program with an indication of the deadlines for the planned actions, which contributed to the formation of students' focus on successful professional activity and constant self-improvement of their own personality.

One of the directions of professional training of future engineers is the organization and guidance by teachers of students' efforts in self-regulation of their personality, one of the functions of which is self-control [73]. According to the results of the study, self-control methods were not formed in approximately half of the students of the control group, in other students they were formed partially and only in 5% in full. The average and low level of development of self-control among future engineers can be explained by the fact that most often it is teachers who use methods of monitoring the activities and behavior of students.

If CG students did not feel changes in this area, EG students noted some growth in self-control skills. First, they were informed about the forms and methods of applying self-control and its necessity for obtaining positive results in educational activities. Secondly, during individual and team independent work, they confirmed the need to master self-control skills. Thirdly, participation in the experiment, especially in classes organized according to the ASN methodology, formed in them the development of the ability to self-control and mutual control. This was facilitated by the participation of students in active independent work during the experiment and during the preparation and design of reports for laboratory work, speeches and discussion of the content of thematic lectures, development and presentation of projects.

Independent work of students is one of the most important components of the educational process, which results in the acquisition of knowledge, the formation of skills, the assimilation of various methods of cognitive activity is ensured, the interest in creative activity increases and, ultimately, the ability to solve tasks.

In a study conducted on the basis of NTU "KhPI" [74], it was found that 84% of students perform independent work out of necessity, 56% on their own initiative, and 84% for the purpose of self-development and self-improvement. The analysis of the

answers regarding the factors that become an obstacle to the implementation of independent work gave the following results: 35% of students said that they do not have enough experience to successfully carry it out; 65% - have no desire; 74% noted that they do not have enough time. Also, 30% of students admitted that they do not know how to rationally organize work and allocate time effectively, 20% of students defined their level of ability to independently work with literature as low. These indicators indicate the need to increase the efficiency of independent work of students in the process of training future specialists during their studies at higher education institutions.

The student's independent work is a way of the student's active, purposeful acquisition of new knowledge and skills without the direct participation of teachers in this process, but under their guidance. It is intended not only for mastering this or that aspect of the discipline being studied, but also for forming the ability to independently pose a problem, find constructive solutions, take responsibility for their implementation, etc. Independent work contributes to the improvement of learning efficiency and provides an opportunity to form students' readiness for self-development and self-improvement. Closely related to classroom work, it is the most important and, most importantly, effective source of the effectiveness of their training.

First of all, the student must understand the purpose of independent work. Then, in accordance with it, he thinks over the sequence of actions and evaluates the conditions for its achievement. The result is a subjective model, on the basis of which the student makes a program of actions for self-development and self-improvement, determining the means and methods of its implementation. In the process of performing independent work, he must learn to control his actions. To evaluate its results, students must receive data on how successful it is.

In order to activate the process of students' cognitive activity, it is necessary to use such technologies and methods of learning, which would also allow to independently obtain and assimilate new knowledge from various sources and apply it in practice.

In order to increase the level of formation of professional competencies of graduates of educational institutions, the activation of independent work is possible in the following directions: cooperation with enterprises and organizations or creation of conditions for professional activity in classrooms with the help of innovative teaching methods that activate the thinking process and methods of independent work of students. This gives an opportunity to learn not only from the teacher, but also from each other, think critically and take responsibility for choosing a decision. To solve the tasks, the following will be useful: the organization of individual study plans with the involvement of students in research work; creation of a set of educational and teaching-methodical aids for the implementation of SRS; development of a system of integration interdepartmental tasks; orientation of lecture courses on independent work; rating method of SRS control; development of tasks that involve non-standard solutions, etc. It will be useful to analyze and use the experience of foreign colleagues [75] regarding the organization of the educational process.

The training of specialists who are professionally mobile in the modern labor market requires varied educational programs that take into account the personal needs of students. In recent years, in the system of training future specialists, considerable attention has been paid to the adjustment and coordination of work training programs, the introduction of integrated forms and methods of student training. It is advisable to organize practical classes using a system of different level tasks, while a differentiated approach allows the teacher to individualize work with students, identify existing difficulties and choose a way to correct them. The advantage of the organization of the educational process during laboratory, independent, seminar classes is the introduction of such technologies (for example, adaptive technology for teaching disciplines) that allow the use of individual independent work, work in small groups under the supervision and guidance of a teacher, or with joint work with a teacher. An opportunity is created for the development and implementation of knowledge, the development of flexibility of thinking, the ability to generalize and draw conclusions, a field for initiative and self-assertion opens up. Self-control (including using technical means) and self-evaluation, mutual control and mutual evaluation in combination with

teacher control are actively involved. At the same time, the teacher acts as a consultant, assistant, participant, referee - evaluates creative activity and its result.

Innovative learning technologies, such as modeling, creating problem situations in the learning process, the project method, business games, coaching, portfolio, and others, contribute to the activation of students' independent work. So, problematic situations pose the problem of choice of the student in the decision-making process, it shapes not only his will, but also his thinking. The purpose of the business game is to give the student the opportunity to learn to develop and make decisions in simulated conditions. The theme of the game can be related to specific professional situations or be of an applied nature, include situational modeling tasks on current problems.

An example of the organization of independent work in extracurricular time is the project method [76]. The project is a special product of the activity of its subjects - embodied in the process of practical tasks and measures, the image of the result with defined basic properties and relations, which is created from the elements of the educational situation related to the professional activity of students. It stimulates actions aimed at obtaining a unique and unrepeatable result. The collective nature of the project is assumed, where each of the participants performs distinct functions to solve various elements of the educational situation. At the same time, there is an opportunity to understand the obtained result, to highlight its resistant and unique characteristics. Project analysis allows teachers to identify new elements, add and transform educational material, change methods of activity and the context of the educational situation related to the field of professional activity. Thus, the project method includes a set of research, search, problem-solving methods, creative in essence.

It is advisable to involve students in such work from the first year. Project activities can be implemented even at departments that teach fundamental sciences in cooperation with graduating departments with the support of interdisciplinary connections. At the beginning of work, students are given a goal: what result they should achieve, what knowledge and skills they should master, which methods to choose and master. The task should be difficult enough to stimulate independent work

and turn to the teacher for advice, establish student-teacher cooperation, but not so difficult that students lose confidence in their own abilities and lose interest.

It is necessary to provide students with information about sources of knowledge: textbooks, methodical instructions; to encourage the search for additional literature. The results of the work are summarized and drawn up in a report, for which students need to learn to formulate a goal and task, express their opinions, structure the text, and draw conclusions. In the course of such work, conscious questions to the teacher-consultant are formed, the acquired knowledge is systematized, and it becomes the property of the student's personality, his knowledge-beliefs. Actively assimilated, they are more deeply assimilated and more easily activated - the educational effect, more flexible and have the property of being transferred to other situations - the effect of the development of creative thinking. At the same time, the development of intelligence is stimulated - a developmental effect, interest in the content increases, teamwork skills are learned, conditions are created for the identification of leadership qualities, for the formation of adequate self-esteem and self-confidence - a psychological effect.

Students' attention should be focused on the direct influence of independent work on the formation of such personal characteristics as mobility, the ability to predict the situation and actively influence it, and the independence of assessments. Students have seen the positive results of their work. Then their experience of success in learning will contribute to the transformation of indirect interest into direct interest, which, in turn, catalyzes an increase in student activity.

The format of the workshop in the educational system of higher education can be applied both during classroom sessions and during extracurricular time allocated in accordance with the curriculum for independent work of students. The choice of the form of holding this event depends directly on the academic subject, the predetermined goals and objectives of the meeting, as well as the resources available and prepared in advance to ensure their implementation at the proper level.

Brainstorming can be used in almost all higher education courses. Its use in organizing the work of teams engaged in joint project activities is seen as especially appropriate. The need to generate ideas helps to unleash creativity, the selection of

options for solving a problem stimulates the development of critical thinking. The leadership qualities of the participants are manifested and developed. Each student is aware of his importance, which helps to increase his self-esteem. The team is rallying. Future engineers get a positive experience of getting out of a crisis situation.

A discussion club can be organized, for example, in seminars, as well as a separate event that helps to broaden the horizons of students. During preparation, students acquire the skills of searching and selecting information, working with literature, taking notes, generalizing and isolating the main elements of scientific analysis. Logical thinking is being developed. In addition, there is a need to improve speech, correct the idea of personal image, learn to defend the opinion. Stress resistance is being formed. Participation in classes organized in a workshop format helps students to identify areas of a personal and professional nature that require improvement and development. That increases motivation and forms readiness for self-development and self-education.

During the study of courses in physics, chemistry, electrical engineering and most special technical subjects, it would be useful to use the workshop format. First of all, theoretical information is practically immediately applied in practice, which translates them into the category of one's own knowledge. The intensity and effectiveness of communication both between the teacher and students, as well as between members of the study group, is increasing. In recent years, the "portfolio" technology [77] has become widespread in progressive schools, which is becoming one of the essential elements of the modernization of education taking place all over the world, which promotes the activation of the independent work of those who study. The "portfolio" method includes a systematic and specially organized selection of arguments, which serves as a method of systematic reflection on one's own activity and presentation of its results for the current assessment of their competences and for control. This is an effective way of rational and transparent promotion of future professionals in the labor market, a way of evaluating opportunities for business, professional and creative interaction of the employer with them.

In our country, when they talk about a folder or a portfolio of individual educational achievements of students, they most often mean understanding and presenting the results obtained in the learning process as a new way of evaluating their performance. With the help of the "portfolio" technology, the student gets the opportunity to present and evaluate his abilities in various fields more or less independently. The moment of self-determination and self-presentation is crucial. The most important goal of the "portfolio" is the possibility of self-knowledge and increasing the reflexivity of students in the learning process, which contributes to increasing their responsibility, the manifestation of independence in the organization of their self-development and self-improvement, and the possibility of self-evaluation of their own results.

A significant aspect of independent work is the practice of students at enterprises, institutions and organizations of the social field, which contributes to the acquisition of experience of independent work during studies at higher education institutions. Professional and practical training of students is carried out in laboratories, workshops, on simulators, and in production during practice. Students take a direct part in the process of real production and provision of services according to the profile of the future profession. The purpose of professional practical training is the practical application of acquired knowledge, the formation of professional competencies. Industrial practice is an integral part of the curriculum and is mandatory for every student. The specific content of professional practical training is determined for each semester of study in accordance with the qualification requirements, which are reflected in the content of curricula and programs for a certain specialty, as well as in accordance with the specifics of the enterprise at which the student undergoes practice.

Thus, independent work is an integral part of systematic training in institutions of higher technical education, contributes to the deepening, expansion and better assimilation of knowledge and self-improvement of the student. This is a conscious, freely chosen, internally motivated, goal-oriented activity determined by the individual and psychological characteristics of the student. It forms the ability to take responsibility, independently solve the problem, find constructive solutions. etc. No

knowledge, not supported by independent activity, can become a real asset of a person. In addition, independent work has an educational value: it forms independence as a property of a person, characterized by two factors: first, a set of means - knowledge, abilities and skills that a person possesses; secondly, the attitude of the person to the process of activity, its results and conditions of implementation; as well as connections with other people formed in the process of activity.

The main task of the students' independent work organization is to create psychological and didactic conditions for the development of intellectual initiative and thinking in any form of training. The transition of all students to individual work with the transition from the formal passive performance of certain tasks to cognitive activity with the formation of one's own opinion when solving the problematic questions and tasks should be an important principle of the organization of the students' independent work. Thus, as a result of independent work, the student must learn to work meaningfully and independently first with educational material, then with scientific information, use the basics of self-organization and self-education in order to further develop the ability to continuously improve his competence.

The desired result from a student's independent work can be obtained only when it is implemented in the educational process as a complete system that permeates all stages of student education in institutions of higher education. It contributes to the deepening and expansion of knowledge, the formation of interest in cognitive activities, mastering the techniques of the cognitive process, and the development of cognitive abilities. That is why it becomes the main reserve for improving the efficiency of specialist training. Therefore, the systematic independent work of students allows creating prerequisites for successful professional activity after completing studies at a higher educational institution, as well as for independent learning throughout life.

A certain contribution to the solution of this problem should be made by the more careful development and introduction into the learning process of modern, scientifically based educational and methodical aids, which, according to the methods used in them for presenting knowledge, deviate from the traditional implementation

characteristic of most educational literature. At the same time, teaching aids should perform not only informational, but also organizational and control functions. In order to increase the efficiency of the student's independent work, the teaching aids should also be supplemented with methodical recommendations that perform only a managing and guiding role. The organizational and control function of the study guide is manifested in the transition to active forms of learning that contribute to the development of students' independent work skills.

The analysis of the results of the research conducted on the basis of National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" revealed an increase in the ability of students of the experimental group for self-development as a result of the use of independent work, innovative technologies, and psychological and pedagogical support from teachers in the educational process. Their implementation in the educational process contributed to overcoming internal psychological barriers, anxiety, insecurity, fear of the subject, development of social interaction skills and abilities, formation of reflection skills, ability to act independently and make adequate decisions, ability to correct one's own behavior.

Formation of self-regulation is one of the most important and most difficult tasks in the educational process. Its significance lies in bringing the student's capabilities into compliance with the requirements of educational activities, each student must be aware of his tasks as a subject. This can include such methods as self-conviction or self-suggestion, self-approval or self-encouragement, self-punishment, self-command or self-compulsion. They can be positive and negative in terms of content and consequences. Positive self-belief, characteristic of most students of the experimental group, is aimed at self-education, mobilization of physical and intellectual capabilities of the individual. The negativity, which is more often characteristic of students of the control group, on the contrary, causes undesirable conditions, paralyzes their activity.

The task of forming a system of self-regulation in students, necessary for the realization of the set goals, is quite difficult. Such a system consists of realizing the purpose of the activity, the strategy and tactics of its achievement, ensuring the

necessary conditions for its implementation, drawing up and implementing an action program, evaluating the results and correcting the ways to achieve the desired result.

Such work requires the ability to model, which is related to the thinking process, the ability to compare and generalize, the mastery of which is the basis of cognitive activity and independence of students. Therefore, in order to solve the identified tasks, it is advisable to pay more attention to the ways and methods of modeling in the educational process of the higher school. In fact, modeling is the basis of studying any subject, as well as a method that a teacher uses in the process of his innovative activity [78].

Modeling includes observation and description of effective mechanisms for achieving set goals. At the same time, complex actions or their series are broken down into separate components, which makes it possible to recreate the object in one way or another. It is important to establish the most significant elements necessary to achieve the result. The information transmitted through modeling contributes to increasing the volume of knowledge and skills.

The main types of material modeling are physical and analog. In turn, ideal modeling is divided into intuitive and iconic. Ideal modeling usually precedes the material one, because before building a material model, a person mentally builds its image.

In the process of acquiring experience of independent work by students, pedagogical modeling is of great importance. Scientists give the following definition of it: “Pedagogical modeling is usually understood as the development of goals, (general idea) of creating pedagogical systems, processes or situations and the main ways to achieve it” [79]. It consists in creating imaginary situations that require solving pedagogical problems. The practical value of the model is mainly determined by its adequacy to the studied aspects of the object, as well as by how correctly the basic principles of modeling are taken into account - visibility, certainty, awareness, objectivity, which most often determine both the capabilities and type of the model, and its functions. The effectiveness of modeling depends on the initial theories and

hypotheses, which indicates the degree of simplifications allowed, to which all researchers attach particular importance.

Possession of the modeling technique is associated both with the general method of scientific knowledge, and with the need to solve psychological and pedagogical problems. Modeling acts as a way of generalizing the educational material, as well as its presentation in a collapsed form. It is quite widely used for logical ordering, building semantic schemes, presenting educational information in a visual form, based on figurative associations using mnemonic rules. The process of modeling professional and social situations creates a system of cognitive enrichment of students and their development in their professional field in the future. It teaches students to look at the situation both at the micro level, in terms of the impact on the participants in the interaction, and at the macro level, in terms of the impact of the situation on the environment, which contributes to the formation of global professional thinking. Such experience gives students the opportunity to develop creative abilities, going beyond the learning process, to acquire the ability to defend their opinion.

It is important to organize the work of students in such a way as to create conditions for fruitful modeling of the main production processes, management situations, communication processes in the group when solving the tasks. Such models will contribute to the acquisition of specialized knowledge and the acquisition of independent work experience, as a result of which the intellectual, emotional, strong-willed and other qualities of the individual are formed, and the focus on successful professional activity. The idea of its content and character will come into line with the life goals, interests and aspirations of future specialists. The appropriate nature of interpersonal relationships is formed, the skills of creating and maintaining a favorable psychological climate in the group are formed.

The use of simulation in the learning process contributes to solving real problems, anticipating the consequences of various actions, and the corresponding change in behavior. The task of behavior modeling is to create a practical map or "model" of a given behavior that anyone can reproduce. Its purpose is to establish the most significant elements of thinking and actions necessary in order to achieve a certain

result or reaction. The instrumental application of models of cognitive strategies or forms of human behavior implies their embodiment in structures that can be used for any practical purpose.

The practice of modeling life situations can also become a tool in the multifaceted self-education of students, which includes personal activities aimed at developing desirable physical, mental, moral, aesthetic qualities, positive traits of will and character, eliminating negative habits, realizing knowledge about oneself as a future professional; understanding the importance of educational and professional activities in one's life.

Self-education relies on learning, but is not limited to it. It sets itself the task of accustoming the student to self-development and constant self-improvement. Self-education occurs at a certain stage of human development and is the result of education. It can be said that self-education is a dynamic process of self-development guided by the individual, although these concepts cannot be equated. Self-development turns into self-education when it becomes under the control of consciousness, and a person consciously begins to improve his Self.

A goal or requirement that was imposed by other people can become a student's own if it contributes to the satisfaction of certain of his needs or is a stage or means of their satisfaction. In this case, the student will act not as a passive performer, but as an active participant, this will contribute to greater involvement of the student in the activity. The transformation of external requirements into individual goals is one of the principles of a person-oriented approach to education. Therefore, in the process of professional training of future engineers, it is useful to create the most favorable conditions for stimulating the development and self-development of their needs, interests, and intentions.

The goal of using modern pedagogical tools and, in general, education and upbringing can be considered to help the student see his purpose, his own self-worth, stimulate the desire for self-development and self-improvement, conscious and emotional acceptance of the chosen profession, which brings pleasure and makes sense of his life; understanding of the creative nature of professional activity, which requires

constant work on oneself. And then the result of conscious management of the process of one's own development is the self-actualization of students' potential in activities and self-realization in life.

At the same time, the modernization of the structure of higher professional education in our country requires changes in the legislative and regulatory framework, taking into account the requirements of the European system of standards and certification to ensure the competitiveness of graduates on the national and international labor markets.

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.1.4

1.4 Педагогічна модель вдосконалення взаємодії сім'ї та школи за В. О. Сухомлинським

Сьогодні існує потреба впровадження в ЗЗСО ідей Концепції Нової української школи. Це передбачає співпрацю школи, громади, учнів, вчителів на засадах педагогіки партнерства, «педагогіки серця» та врахування гуманістичній ідей виховання В. Сухомлинського з метою формування молодших школярів як особистостей, вільних в помислах, переконаннях і вчинках.

Сучасні учителі є агентами змін тому мають уміти налагоджувати комунікацію з молодшими школярами на засадах педагогіки партнерства, «педагогіки серця», вміти співпрацювати та взаємодіяти з батьками та громадою. Формуванню такого уміння сприяє використання методу особистого прикладу вчителя, який здійснює освітній процес в ЗЗСО. Це можливо за умови визнання педагогічного процесу як діалогу, співпраці, що передбачає взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Педагогічне спілкування є важливим механізмом досягнення головної мети освіти в НУШ. Оскільки педагогічна взаємодія реалізується в певних педагогічних ситуаціях в ЗЗСО, що є сукупністю самих різноманітний вчинків всіх учасників освітнього процесу, то ми змоделюємо процес взаємодії сім'ї та школи.

Модель – умовний образ (зображення, схема, опис) об'єкта (або системи об'єктів). Терміни «модель», «моделювання» в педагогічній науці розглядають багато дослідників, серед яких – В. Афанасьєв, І. Новік, С. Архангельський, Н. Кузьміна. На думку Г. Кондрацької, модель – це дослідження процесів і явищ за допомогою їхніх реальних (фізичних) або ідеальних образів. Окремі показники, які входять до її складу, розглядаються як модельні характеристики [81].

Актуальними є ідеї Н. Нічкало щодо створення моделі педагогічної системи на основі єдності мети, завдань, різноманітних видів діяльності, організаційних форм, критеріїв функціонування [82].

Видатний педагог В. Сухомлинський у праці «Сто порад учителю» писав: «Ми повинні турбуватися, щоб у матері й батька було єдине уявлення про те,

кого вони разом із школою виховують, а звідси і про єдність їх вимог, передусім – до самих себе. Добитися того, щоб батько і мати, як вихователі виступали в єдності – це означає навчити мудрості материнської і батьківської любові, гармонії доброти і суворості, ласки і вимогливості. З великим тактом, не доторкаючись до особистого, часто болісного, ми прагнемо запобігти помилкам батьків у цій найтоншій сфері духовного життя. Там, де немає мудрості батьківської педагогіки, любов матері й батька калічить дітей». «Патріотизм починається з любові до людини. Початки патріотичного бачення і відчуження світу, почуття Батьківщини – в любові до найдорожчої на землі людини – до рідної матері» [87].

Найпершими і найважливішими вчителями у житті дитини є її батьки. Система освітньої діяльності вчителя НУШ відбувається засобами соціалізації та формування ключових та предметних компетентностей, розкриття талантів та формування мислення молодших школярів. Роль вчителя за таких умов це проводир та духовний наставник для учнів У праці «Серце віддаю дітям» Сухомлинський назвав розділи книги: 1 розділ «Школа має любити дитину, тоді вона полюбить школу»; розділ 2 «Все більш глибоке розуміння дитини - це і є виховання»; розділ 3 «Вчити вчитися»; розділ 4 «Трудове виховання – це гармонія трьох початків: треба, важко і чудово»; розділ 5 «Через прекрасне до людського»; розділ 6 «Моральність – системотворчий фактор виховання»; розділ 7 «Знайди себе в собі, опануй себе» [83].

Модель виховної системи в ЗЗСО передбачає взаємодію педагогічних впливів виховного простору та освітнього середовища. Структурні компоненти виховного простору пов'язані із складниками формування патріотизму [80].

Основними складниками патріотизму є любов до народу, Батьківщини, держави; діяльнісна відданість Батьківщині; суспільно значуща цілеспрямованість; почуття власної гідності; психологічна зрілість; віра в майбутнє. Саме складові патріотизму й визначають спектр змістових ліній національно-патріотичного виховання.

Любов до народу, Батьківщини, держави. Це є духовне призначення

особистості. Любов до Батьківщини... Що в себе вкладає поняття «любов»? Відносься до інших так, як бажаєш, щоб відносились до тебе. Це добро, це турбота, це прийняття, це відповідальність, це здатність до подвигів. За допомогою любові легше робиться будь-яка робота, з любов'ю в серці людина менше хворіє, заради любові з'являється воля, прагнення, що перетворюються у дію. Слова «Україна», «патріотизм» набувають для дитини особливого змісту, сприймаються не лише розумом, а й «серцем».

Діяльнісна відданість Батьківщині. Дбати про Батьківщину можна на рівні думок, мови, слів і нарешті дій. Необхідно залучати дітей до участі в різноманітних практичних акціях, заходах, що допоможе виховувати їх активними патріотами своєї держави. Особливої уваги заслуговує волонтерська діяльність педагогів, учнів, батьків, яка сприяє встановленню соціальних зв'язків, опануванню дітьми новими вміннями шанобливого й відповідального ставлення, формуванню у них соціально значущої ініціативності, прагнення поділитися з Україною вільним часом, здійснити альтруїстичний вчинок.

Суспільно значуща цілеспрямованість. Досить цікавим є визначення масштабності особистості, яке розкривається таким чином: моя масштабність залежить від того, наскільки я дбаю (думаю, говорю і дію) на рівні себе, своєї сім'ї, свого роду, вулиці, міста і нарешті свого народу. І велика душа у тієї людини, яка поважає інші народи.

Таблиця 1.

Педагогічна модель взаємодії сім'ї та школи в НУШ.

<p>Мета: Становлення громадянського суспільства в Україні, трансформація світоглядних орієнтацій та самосвідомості народу. Виховання громадянина як високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності. Володіння відповідними знаннями, вміннями та навичками, здатність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідування європейських цінностей, готовність до виконання обов'язку із захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цінності України.</p>

<p>Фундаментом патріотичного виховання є опанування цінностей в родині та в школі. Перші патріотичні почуття засновуються на їх інтересі до найближчого оточення (сім'я, дім, рідне місто / село).</p>
<p>Завдання: Формування значущості для особистості цінності моральних чеснот: чуйності, чесності, правдивості, справедливості, гідності, толерантності, милосердя, взаємодопомоги, товариськості, співпереживання, щедрості, поваги до особистості.</p>
<p>Виховання шанобливого ставлення до батьків, сімейних традицій, бажання надати допомогу слабим і хворим.</p>
<p>Формування системи знань про основні правила поведінки в школі, вдома, на вулиці, в громадських місцях.</p>
<p>Формування вмінь оцінювати власні вчинки та вчинки товаришів, інших людей.</p>
<p>Принципи: Поступовості, взаємодії, співпраці, педагогіки партнерства, педагогіки серця, гуманізму.</p>
<p>Змістовні компоненти: Засоби (ІКТ, комп'ютери, гаджети, підручники, книги, словники, настільні ігри, комплекти для рольових ігор). Методи (інформаційні дискусії, дидактичні або рольові ігри; діяльнісно-практичні або групові роботи (конкурси, проекти); інтерактивні методи навчання; індивідуальні та творчі завдання). Оціночний компонент (показники розвитку мислення школярів, ціннісної сфери). Результативне патріотичне виховання як педагогічна організація процесу оволодіння особистістю соціальним досвідом, формування компетентностей, цінностей, ставлення, має виходити з усвідомлення багатокomпонентної системи досвіду, змінності всіх її складових, домінуванні в ній такого компонента, як самовизначення особистості.</p>

Таблиця 2.

Виховні орієнтири ціннісного ставлення в ЗЗСО за В. Сухомлинським.

Виховні орієнтири ціннісного ставлення особистості до сім'ї, родини, людей учнів початкової школи (мета, цілі, завдання):
Формування значущості для особистості цінності моральних чеснот: чуйності, чесності, правдивості, справедливості, гідності, толерантності, милосердя, взаємодопомоги, товариськості, співпереживання, щедрості, поваги до особистості.
Виховання шанобливого ставлення до батьків, сімейних традицій, бажання надати допомогу слабим і хворим.
Формування системи знань про основні правила поведінки в школі, вдома, на вулиці, в громадських місцях.
Формування вмінь оцінювати власні вчинки та вчинки товаришів, інших людей.
Ціннісне ставлення особистості до себе. Виховні орієнтири ціннісного ставлення особистості до себе учнів початкової школи (мета, цілі, завдання):
Формування морально-духовних та вольових якостей.
Набуття позитивних рис характеру: доброти, чесності, людяності, організованості, дисциплінованості, поваги до старших, вимогливості до себе.
Формування вмінь висловлювати свої думки, спілкуватися з однолітками та дотримуватись правил спілкування.
Формування вміння бачити прекрасне у взаєминах із оточуючими, виховання любові і шанобливого ставлення до них.
Виховання бережливого ставлення до власного здоров'я, особистої гігієни, власного життя.
Формування відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків та норм поведінки.
Розвиток їх творчих здібностей і задатків особистості.

Закладання основ лідерських якостей учнів.
Виховання любові до рідної мови, формування мовної вихованості і культури особистості.
Ціннісне ставлення особистості до природи. Виховні орієнтири ціннісного ставлення особистості до природи учнів початкової школи (мета, цілі, завдання):
Введення дитини в систему знань про природу.
Формування мотивів поведінки на збереження природи.
Виховання шанобливого ставлення до природи, бажання зберегти та примножити природні багатства.
Включення дитини в посильну природоохоронну діяльність.
Формування вміння милуватись природою, її красою.
Ціннісне ставлення особистості до праці. Виховні орієнтири ціннісного ставлення особистості до праці учнів початкової школи (мета, цілі, завдання):
Оволодіння трудовими навичками та навиками працьовитості.
Включення в спільну господарську діяльність, виховання бажання допомагати дорослим і один одному.
Формування навичок господарювання, сумлінного ставлення до праці, поваги до людини праці.
Розвиток рис творчої, працелюбної особистості, формування навичок самообслуговування.
Введення дітей у світ професій, поглиблення уявлення про їх розмаїтість і значущість для держави і особистості.
Ціннісне ставлення особистості до мистецтва. Виховні орієнтири ціннісного ставлення особистості до мистецтва учнів початкової школи (мета, цілі, завдання):
Формування інтересу до мистецтва.

Закладання основ духовності та естетичної культури особистості.
Формування вмінь сприймати, розуміти твори мистецтва та виявляти власне ставлення до них.
Розвиток умінь та навичок виконувати творчі завдання.
Виявлення обдарованих дітей та розвиток їх творчих здібностей у галузі мистецтва, розвитку м'яких навичок.
Формування мистецької ерудиції та художньо-естетичної вихованості особистості.
Виховання шанобливого ставлення до культурно-мистецьких надбань українського народу та населення рідного краю, розвиток умінь та навичок їх збереження і примноження.

У ЗЗСО учні залучаються до різноманітних видів діяльності і оволодівають суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню педагогом їх активності у цій діяльності. Значним виховним потенціал у національно-патріотичному вихованні мають шкільні предмети, важливо розвивати ґрунтовні знання історії рідного краю, повагу до його звичаїв, традицій, культури і природи, бажання їх зберігати і примножувати.

Ключовими позиціями щодо громадянського виховання мають бути:

1. Громадянське виховання своїми результатами потрібне для збереження і зміцнення держави, розвитку нації, її самосвідомості та ціннісних засад.
2. Немає громадянина взагалі - є громадянин держави.
3. Громадянське виховання повинне формувати в особистості суспільні почуття як його духовно-моральну основу.
4. Почуття власної гідності. Дитину потрібно питати, про що вона думає, їй дається право вибору, вона свою помилку може виправити, виховується особистісна гідність, та гідність, яка заслужена щоденною працею.
5. Психологічна зрілість. Ми сьогодні говоримо про знецінення родинних взаємин, унаслідок чого у світ виходить психологічно та духовно незріла

особистість. На сьогодні ми переживаємо період гібридної війни. Приклад для наслідування, в першу чергу, – батьки, вчителі. Дитина буде так діяти, коли буде вірити! Якщо ти з дитиною чесний, то дитина вчиться справедливості, якщо ви дитину хвалите, – дитина вчиться оцінювати. Таким чином, ми формуємо критичне мислення, уміння аналізувати, уміння співставляти. Важливо привчати молодших школярів до відповідальності за те, що відбувається в країні, розглядаючи себе як складову громади – нашої Держави.

6. Віра в майбутнє. Віра у народ, у державу. Коли солдат іде на війну, він єдине, на що очікує від дружини, – це віра. Ми з вами знаємо про те, що віра творить чудеса. Тільки той народ, який вірить у свою Батьківщину, може почувати себе гідно. Ми маємо самі з вами усвідомити, що проблем немає – існують завдання, які завжди мають рішення. Адже саме за допомогою дієвих людей країна процвітатиме. Україна – це я.

Виховним потенціалом взаємодії з сім'єю є залучення всіх учасників освітнього процесу до пізнання родинних, народних, релігійних традицій. Взаємодія в атмосфері любові, взаємоповаги, взаєморозуміння, співпереживання, співпраці з метою розвитку у молодших школярів розвивати бажання вчитися та бути відповідальними за власні вчинки.

На сучасному етапі є потреба в підвищенні педагогічної культури батьків з національно-патріотичного виховання (обговорювати питання національного, громадянського, патріотичного, морального, духовного, родинного виховання на батьківських зборах; залучення батьків до планування і проведення позакласних заходів національно-патріотичного спрямування). У роботі варто враховувати вплив батьків на дитину, адже він є стабільно високим і вагомим.

Патріотами не народжуються, патріотизм прищеплюється змалку як невід'ємна риса людського характеру (в першу чергу батьками). Виховується це святе почуття різними шляхами і засобами на основі рідної мови, історії, культурних надбань свого народу, звичаїв, традицій. «На ваших очах, шановні батьку й мати, твориться велике диво природи і людського суспільного життя: дитина стає людиною. Але процес цей триває дуже повільно. В порівнянні з

іншими вищими тваринами людина має найтриваліший період безпомічності – їй потрібний постійний догляд батьків. Ця тривала людська безпомічність – велике чудо природи», - писав В. О. Сухомлинський в праці «Вашій дитині через рік іти до школи» [85].

Суспільне і природне оточення сприяє вихованню дитини, глибшому усвідомленню нею поняття «Батьківщина». «Звертайте увагу дитини на те, як все в природі змінюється, і хай дитина спостерігає за явищами, хай замислюється над причинно-наслідковими зв'язками. І найголовніше – щоб дитина ніколи не залишалась самотньою. Поруч з нею мусять бути старші – насамперед батько, мати. Батько й мати – це перші вчителі і вихователі. Як би добре не було поставлено виховання в дошкільному закладі, без батьківського слова, без батьківського вдумливого погляду на розумовий світ дитини, без атмосфери багатого, цікавого, повноцінного духовного життя в сім'ї – біля цього першого вогнища думки, почуття, рідного слова – немислимий повноцінний розумовий розвиток дитини, необхідний для успішного навчання в школі», - писав В. О. Сухомлинський [85]. «Виховання дитини... Мабуть, немає в світі проблеми складнішої за цю. Коли починати виховувати сина чи дочку? Як це робити? Такі питання хвилюють усіх батьків... Людина – найвища цінність серед усіх цінностей світу. Зрозуміймо, шановні батьки, що невихована людина, моральний невіглас, недоучка – це однаково, що літак, випущений у політ із зіпсованими двигунами: він загине сам і принесе загибель людям. Якщо вас запрошують до школи, ідіть, домовляйтесь на виробництві, щоб вам дали відпустку. Виховання дітей – це віддача духовних сил. Людину ми творимо любов'ю – любов'ю батька до матері і матері до батька, любов'ю батька й матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини. Прекрасні діти виростають у тих сім'ях, де батько й мати по-справжньому люблять одне одного і разом з тим люблять і поважають людей» [88].

Від того, як будуються взаємини в сім'ї, які цінності, інтереси є пріоритетними, залежить, якими виростуть діти. Важливо, щоб дитина навчилася не тільки брати, але й віддавати любов, турбуватись про рідних з дитинства, бути

уважною до людей. Виховання дитини в сім'ї починається з засвоєння рідної мови. Виховний вплив батьків на дітей постійний.

«В основу своєї роботи з батьками ми поклали індивідуальний зв'язок класних керівників з кожною сім'єю зокрема. Ця робота полягає в глибокому вивченні виховання дитини в сім'ї і відповідному педагогічному впливові на цю сім'ю для встановлення єдиних вимог до дитини. Класні керівники, директор і завуч школи в індивідуальних бесідах домагаються того, щоб між школою і батьками існувало взаємне довір'я. І ми домоглися цього; батьки йдуть до школи шукати поради в найрізноманітніших питаннях, що стосуються виховання і навчання дітей. Взаємне довір'я підвищило авторитет школи в очах батьків і дітей, зробило наші взаємовідносини щирими, відвертими» [86].

Патріотичні почуття – це переживання, з яких у майбутньому виросте громадянська позиція особистості, її людська та національна гідність. Любов до Батьківщини починається з любові до матері та батька, які мають зробити все, аби всюди дитину оточувала ясна, сонячна атмосфера життєрадісності, бадьорості, оптимізму, турботи про фізичне та духовне здоров'я дитини. Батьки завжди повинні пам'ятати, що родина – це мала батьківщина, на ґрунті якої виростає Батьківщина велика.

Важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання [84]. Важливо виховувати любов до рідного дому, краю, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, традицій.

Дуже цінною для становлення світогляду дитини є традиція дослідження власного родоводу, створення родинного дерева. Почати можна з розглядання сімейних фотоальбомів, речей, що перейшли у спадок.

Необхідно, щоб діти усвідомили, що вони не просто споживачі багатств рідної землі, а і їх творці, захисники. Щоб закласти готовність зберігати і примножувати багатства рідного краю, любити свою землю, необхідно прищеплювати любов до природи рідного краю. А почуття любові до природи розвиваються під час природоохоронної діяльності (відвідування парків, скверів, прогулянки до лісу, висаджування квітів, дерев разом з дітьми, догляд за ними).

По-справжньому полюбивши природу, дитина не буде байдужою до рідного міста, містечка, села, до Батьківщини.

Батьки мають серйозно ставитися до духовного світу дитини і його змісту. Знання і розуміння батьками ідеалів, прагнень, інтересів і потреб їхніх дітей – запорука здорової атмосфери стосунків в сім'ї, шлях до досягнення мети у громадянському становленні вихованців.

Сім'я покликана виховувати, формувати і розвивати кращі риси характеру дитини: любов до рідної землі, свого народу, його культури та мови, дружнє, шанобливе ставлення до інших народів, культур та звичаїв; виховання гуманних почуттів, доброзичливості та приязні до людей, потреба надавати їм безкорисливу, посильну допомогу, формування свідомої дисципліни, дбайливе ставлення до праці; виховання скромності, чесності та правдивості, непримиренність до аморальних вчинків людей, нетерпиме ставлення до порушників правил поведінки.

Батьки в межах роду передають дитині важливі для них цінності, враховуючи почуття та потреби дитини, а в ситуації конфлікту шукають спільне рішення, яке б задовольняло всіх зацікавлених. Батьки поважають почуття, потреби та думки дитини. Допомагають дитині розкривати свої можливості, сприяють ставленню її адекватної самооцінки. Також батьки поважають свої потреби та почуття, можуть твердо сказати «ні», коли ситуація вимагає цього. Тому дитина може бути задоволена сама собою, відчувати повагу до власної думки та думки батьків (вчителів, інших людей), мати високе почуття власної вартості та відповідальності за свої вчинки.

У кожній сім'ї мають бути традиції читання чи перегляду відео, прослуховування музичних творів, перегляд кліпів. Важливо здійснювати обговорення шедеврів мистецтва, користування Інтернетом. Здійснювати віртуальні екскурсії, занурюватись разом із нащадками у віртуальну реальність. Сьогодні батьки мають контролювати процес гейміфікації та використання гаджетів, який багато в чому сприяє формуванню в дитини морально-етичних якостей: гідності, чесності, справедливості, турботи, поваги до життя, поваги до

себе та інших людей та соціально-політичних якостей (патріотизму, свободи, демократії, культурного різноманіття, повага до рідної мови і культури, шанобливого ставлення до докільця, поваги до закону, солідарності та відповідальності).

Оскільки почуття національної приналежності й патріотизм у дитини зароджується, формується і розвивається в сім'ї, важливо давати дітям можливість брати участь у громадському житті, набуваючи таким чином соціального досвіду. Отже, власним прикладом і залученням дітей до активної соціально значущої діяльності батьки сприятимуть вихованню патріотично налаштованих і національно свідомих громадян України.

Важливим завданням сім'ї є також формування культури міжнаціональних відносин, що має величезне значення в соціально-цивільному і духовному розвитку дитини. Істинний патріотизм включає в себе повагу до інших народів і країн, до їх національних звичаїв і традицій і нерозривно пов'язаний з культурою міжнаціональних відносин.

Розмовляючи з дітьми, важливо звертати увагу, що Україна не тільки для українців, а й для всіх, хто живе на цій землі. Перед родиною завжди постає велике завдання – виховання майбутнього громадянина – патріота України, який знає і пам'ятає свій рід, материнську мову і буде гідно творити майбутнє. Важливою умовою ефективної навчально-виховної роботи є співробітництво школи і сім'ї, яке передбачає належний рівень педагогічної культури батьків. Тісний взаємозв'язок школи та сім'ї може розвиватися завдяки педагогічній освіті батьків і залученню їх до виховної роботи.

Рівень педагогічної освіченості батьків залежить від традицій у сім'ях, в яких вирости вони, набутих знань, життєвого досвіду, здатності до саморозвитку. Майже завжди, на сучасному етапі особливо, у зв'язку з переходом до нового типу суспільства, утвердження нових суспільних, етичних цінностей, а також із процесами глобалізації, педагогічна освіченість батьків нерідко відстає від реальної педагогічної ситуації, суспільних потреб, очікувань дитини.

Виховання молодого покоління, набуття молоддю соціальної зрілості сьогодні є актуальною проблемою. Педагогічна наука виконує функцію цілісного систематичного аналізу учнів та молоді, досліджуючи її динамічні зміни у найважливіших сферах життя: політичній, економічній, соціальній та духовній.

Особистість формується в процесі соціалізації, в результаті засвоєння суспільного досвіду через включення її в систему взаємодії з оточуючим соціальним середовищем.

Сьогодні постає завдання – виховання у молодого покоління почуття патріотизму, формування особистості на засадах духовності, моральності, толерантності, забезпечення створення умов для формування ключових та предметних компетентностей особистості.

Українська держава ґрунтуючись на європейських цінностях здійснює патріотичне виховання та формування у школярів національної свідомості, любові до України, турботи про благо українського народу.

Сьогодні актуальними є вміння цивілізованим шляхом відстоювати права й свободи громадян. Важливо забезпечувати мир та злагоду в суспільстві.

Патріотичне виховання взаємопов'язано з формуванням і розвитком особистості, якій притаманна висока самосвідомість, готовність до виконання громадянського обов'язку із захисту національних інтересів, незалежності та цілісності України.

У контексті нашого дослідження модель – це оболонка, всередині якої схематично описана побудова взаємодії в ЗЗСО на засадах педагогіки партнерства та ідеях В. Сухомлинського.

Модель представлена у вигляді схеми, де відображені її взаємопов'язані компоненти: цільовий (мета, завдання, принципи), змістовний (зміст взаємодії), оцінний (показники спеціальної фізичної, функціональної та психологічної підготовленості курсантів) і результативний.

Цільовий компонент включає в себе мету, спрямовану на досягнення конкретного результату, що забезпечує досягнення завдання, керуючись

певними основними принципами.

Також школа має дбати про постійний розвиток педагогічних знань батьків, вдаючись до різних методів роботи. Одним із методів, що є досить ефективним для побудови повноцінного діалогу між учнями, батьками і школою є освітні тренінги для батьків. Діяльність вчителя та взаємодія з батьками в умовах безпечного освітнього середовища передбачає розвиток особистості учня / учениці, врахування всіх особливостей дитини, забезпечення права на освіту. Тому важливо здійснювати підвищення рівня батьківської обізнаності щодо побудови спілкування з дітьми на засадах педагогіки партнерства.

Активізація освітнього процесу засобами демонстрації досвіду у вирішенні проблемних життєвих ситуацій в умовах війн, катастроф. Важливими складниками взаємодії є створення атмосфери довіри, гуманного ставлення до особистості молодшого школяра на засадах співпраці «вчителі-батьки-учні-група».

Важливим напрямком роботи у сімейному вихованні молодших школярів є забезпечення добровільного партнерства родини та школи як рівноправних суб'єктів освітнього процесу.

Це передбачає виявлення та активізацію виховних можливостей сім'ї, підвищення рівня педагогічної культури батьків та організацію спільної діяльності родини та ЗЗСО. Організація освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства передбачає залучення можливостей інтерактивних форм і методів взаємодії вчителя з батьками та учнями.

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.1.5

1.5 Проблеми формування духовної культури військовослужбовця в умовах гібридної війни

Дослідження проблеми духовної культури військовослужбовця має особливу значимість для військової організації, діяльність якої безпосередньо пов'язана з веденням збройної боротьби, силою зброї й вимагає особливого характеру внутрігрупових взаємин. Такій характер проявляється в інтелектуальній, моральній й психологічній єдності, формуванні “командного духу” – особливого духовного утворення, що відбиває специфіку дій професійної армії. Підвищуються вимоги до інтелекту військового фахівця, його здатності приймати рішення в нестандартних умовах мінливої обстановки, умовах ведення гібридної війни проти України. Стиль мислення, проблеми формування інтелекту безпосередньо пов'язані із проблемами функціонування духовної культури сучасного військовослужбовця. Важливо визначити й можливі сфери реалізації досягнень сучасного менеджменту у військовій сфері.

Сьогодні у Збройних Силах України розробляються конкретні концептуальні погляди на характер морально-психологічної підготовки військ в умовах ведення гібридних війн. Однак без глибокого осмислення сутності духовної культури особистості, як основи й системоутворювального елементу морально-психологічного чинника, планувати цю роботу на наукових підставах, чітко уявляти стратегічні напрямки формування особистості військовослужбовця, бойового духу підрозділів практично неможливо. Необхідно чітке розуміння – що потрібно розвивати в особистості, у якому напрямку діяти, як забезпечити системність всіх здійснюваних заходів морально-психологічного забезпечення.

Протягом останніх років проведено низку наукових досліджень, присвячених проблемам особистості в умовах гібридної війни (М. Бочаров, М. Приймак, О. Карман, В. Бойко, Р. Хомчак, Р. О कोरोков, С. Савченко та інші) [89-93]. Проте залишається нерозкритим визначення детермінант, джерел і рушійних сил процесу формування духовної культури військовослужбовця в умовах ведення гібридних війн.

Духовна культура особистості – сукупність процесів духовної акцентуалізації й актуалізації, що забезпечують гармонію буття й повноту самореалізації. Акцентуалізація являє собою ключовий момент духовного освоєння духовної культури суспільства, прийняття певних цінностей у системі освіти й духовної еволюції. Актуалізація – це процес творчості, що відповідає духовним запитам суспільства.

Ми розглядаємо духовну культуру особистості військовослужбовця як форму прояву духовної культури особистості в драматичних умовах подолання насильства й підтриманні високого бойового духу, вираження й реалізації в складних психологічних умовах військової справи. Структура духовної культури особистості відбиває всю складність людського буття у світі, проблеми, внутрішні конфлікти й колізії.

Формування духовної культури особистості військовослужбовця є складовою загального процесу і має певні особливості. До них доцільно віднести: військово-професійну спрямованість процесу формування духовної культури; інституціональний характер; цілісність, планомірність, багатоплановість, постійність і послідовність процесу; адекватність досягнутому рівню розвитку суспільства, військової теорії та практики.

Формування духовної культури сучасного військовослужбовця є не лише складовою загального процесу формування особистості та її окремих властивостей, але й відображає його характерні риси та особливості. До провідних з них дослідники відносять складність і суперечливість, здійснення в певних об'єктивних умовах, під якими розуміються всі обставини життя й діяльності суб'єктів ціннісних орієнтацій під впливом складних інституціональних, організаційних та групових факторів, як тих, що взаємодіють між собою, так і тих, що є відносно самостійними [94].

Військова агресія РФ проти України чинить суттєвий вплив на морально-психологічний стан українського соціуму. РФ використовує інформаційний вплив на українське суспільство, що дестабілізує соціальну сферу та призводить до дисонансу в духовному житті людини. Цей негативний вплив безпосередньо діє на військовослужбовців та складові їхньої духовної культури.

Поєднання військових та невійськових засобів протистояння насправді не є новим явищем в історії, однак з розвитком інформаційних технологій та глобалізацією фінансово-економічної системи з'явилися нові можливості застосування економічних, інформаційних, політичних та військових засобів тиску [95], що отримало назву “гібридна війна”.

На переконання М. Требіна, для “гібридної війни” важливим є те, що вона, по-перше, поєднує конвенційні та неконвенційні бойові дії та відповідних учасників цієї війни (поряд зі збройними силами дійовими учасниками стають терористи, найманці, партизани, ополченці, бандформування, спецпідрозділи інших держав тощо); по-друге, початок “гібридної” війни пов'язаний з використанням неконвенційних методів ведення бойових дій незаконними збройними формуваннями; по-третє, протягом усієї «гібридної» війни дуже важливе значення надається боротьбі за розум і душі людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними дійовими суб'єктами виступають також не військові: ЗМІ, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації [96].

Співробітник центру стратегічних досліджень при Університеті національної оборони (США) Ф. Гоффман характеризує гібридну війну як “повний арсенал різних видів бойових дій, включаючи конвенційні можливості, іррегулярні тактику та формування; терористичні акти (в тому числі безглузде насильство й примус) і кримінальний безлад” [97, с. 49]. Гібридні війни можуть вестися як державою, так і різними недержавними акторами. Згідно з Гоффманом, гібридна війна поєднує п'ять елементів:

- Модальність проти структури: чи має визначення фокусуватися на методах ведення бою противника або на його структурі (комбінації держав, недержавних акторів, іноземних бойовиків)?
- Одночасність: чи використовують сили одночасно чотири різних режими конфлікту або демонструють здатність використовувати всі чотири в ході кампанії?
- Злиття: чи повинні сили об'єднувати різні підрозділи (регулярні та нерегулярні) на арені бойових дій або змішувати різні режими конфлікту? Наскільки повинна вводитися координація і на якому рівні війни?

- Комплексність: чи потрібно актору змішувати всі чотири режими, чи трьох із них достатньо, щоб зробити війну гібридною?
- Злочинність: чи є злочином навмисний вибір режиму конфлікту, чи це просто джерело доходу або підтримка бандформувань?

Загалом, концепція “гібридної війни” знаходила свою реалізацію у значній масі воєн сучасності, серед інших, вирізняючись такими основними рисами: “гібридна війна” виступає різновидом асиметричних дій, інтегрує військові та невійськові інструменти протистояння та охоплює театр прямого конфлікту, тилову зону, простір міждержавних взаємовідносин; для неї притаманні інноваційні технології та засоби мобілізації (кібервійна, інформаційно-комунікаційні технології), хоча і не є обов’язковою розробка нових видів летальної зброї; важливими суб’єктами протидії виступають мережеві та поліцентричні форми (структури); вона включає комплекс дій дипломатичного, воєнного, інформаційного, економічного, екологічного характеру тощо; надзвичайно широким є комплекс “гібридних загроз”: традиційні воєнні, партизансько-терористичні, інформаційно-психологічні та інші високотехнологічні (наприклад, дії в енергетичній сфері, кібератаки, “кліматична зброя” тощо); у “гібридних війнах” зростає роль сил спеціальних операцій, партизансько-повстанських, терористичних, інших недержавних формувань, включаючи транснаціональну злочинність [98. с. 76-108].

“Гібридна” війна проти України є якісно новим підходом ведення воєнних кампаній, ключовим моментом яких є психологічна та інформаційна обробка місцевого населення, застосування жорсткої сили іміджевої дипломатії на підготованому геопросторі держави, що дає змогу на сучасному етапі не лише проводити активну відкриту але й приховану інтервенцію в Україні. Російські пропагандисти крок за кроком виробляли ідеологічну платформу для агресії. Важливе місце займала інформаційна кампанія, спрямована на послаблення патріотичних настроїв в українському суспільстві, наприклад, через активне використання міфу про спільне минуле, “старшого брата”, ностальгії за СРСР, дискредитації українських героїв та української історії в цілому.

Інформаційно-психологічна зброя, що використовується в гібридній війні

спрямована на придушення, знищення, дезорганізацію та дезорієнтацію об'єктів впливу. Ця зброя спроможна порушити психічне здоров'я, спонукати до спонтанних дій, спричинити тимчасові чи незворотні зміни і самознищення, підкорити свідомість (та підсвідомість) особистості і спрямувати її в необхідному для суб'єкту впливу напрямі. І головне, ці зміни та дії проходять досить латентно для об'єкту, на який вони скеровані.

Основними напрямками та способами маніпулятивних психоінформаційних технологій РФ відносно України є і залишаються надалі:

- поступове пониження міжнародного іміджу України з метою послаблення її геополітичного значення;
- відповідне дозування та спотворення інформації з метою дестабілізації ситуації в державі та впровадження власної політики “керованого хаосу”;
- формування стереотипу меншовартості та вторинності українців, а також відповідне руйнування почуття нації та народу;
- домінування російської мови, культури та традицій для утвердження самоідентифікації при одночасному витісненні української мови та культури.

Це підтверджується фейковими та тенденційними висвітленнями російськими ЗМІ подій в Україні та відкритим пропагуванням своїх імперських амбіцій, зневажливою характеристикою України у висловах вищого керівництва Росії, так, зі слів президента РФ В. Путіна, “...Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її території – це Східна Європа, а частина, ще й значна, подарована нами” [99].

Зазвичай програми російських теле- та радіоканалів постійно використовували методи “дозованої” інформації, дезінформацію з одночасним викривленням ходу подій, подачу міксу фактів та особистих думок і припущень в їхньому контексті, вибіркову інформацію, інформаційний рефреймінг, надання інформації типу “без коментарів” після попереднього налаштування об'єкта, що сприймає інформацію, заборонені міжнародним законодавством технології “25 кадру”, а також перебільшення та замовчування дійсної та реальної інформації. За допомогою певних лінгвістичних та поведінкових навиків і прийомів журналісти

намагаються так впливати на психіку населення, щоби пізніше індивіди думали, що вони самостійно дійшли до певного висновку на основі власного життєвого досвіду та поінформованості.

Ефективним засобом психологічного впливу залишаються трансляції FM-радіостанцій, які завдяки поєднанню з музичним супроводом значно підвищують сугестивність та некритичність сприйняття радіоінформації, що скеровується на слухача.

Значна увага приділяється розробці спеціальних засобів впливу, до яких належать засоби психотронної зброї, зокрема торсійних технологій та дистанційних методів управління психофізичним станом людини. Застосування вищезначеного типу впливу потребує спеціальних засобів і фахівців [100, с. 111]. Принцип дії такої зброї полягає у дистанційному впливі на людську психіку, можливості непомітного маніпулювання свідомістю (а також підсвідомістю), перебігом фізіологічних процесів та поведінки. Скероване на об'єкт випромінювання може спричинити відчутні зміни в людському організмі, а також призводити до повної втрати контролю за собою (зомбування), викликати стійку агресію тощо. За його допомогою можна “вживляти” потрібну модель поведінки об'єкта (наприклад, стійкі ідеї сепаратизму, ненависне ставлення до представників титульної нації тощо).

Для дестабілізації українського суспільства і держави російські спецпропагандисти активно спекулюють на проблемах реалізації гуманітарних прав російської етнічної та російськомовної спільнот в Україні, дискредитують політичний курс України на європейську інтеграцію, підтримують та посилюють антизахідні та антинатівські стереотипи, сформовані ще за радянських часів, роздмухують поодинокі випадки ксенофобських провокацій, послідовно компрометують державну політику щодо відновлення історичної пам'яті та справедливості [101, с. 234].

Виходячи з наведеного стає зрозумілим, що застосування інформаційної зброї руйнує як колективну пам'ять, так і вироблену культурою і соціальним життям загальну систему координат, в якій людина розміщує полюси цінностей і антицінностей. Вона здатна фрагментувати картину світу, перекручувати природну

(нормативно-культурну) ієрархію сенсів і цінностей, зміщувати акценти нормальних людських інтересів, руйнувати емоційне життя. Посилення відчуття абсурдизації життя, що також є метою інформаційної війни, викликає безперервний психологічний стрес, який теж можна віднести до вражаючих властивостей інформаційної зброї, націлює на створення стану оглушення нісенітницею. Справді, людина фактично отримує мінімум інформації при максимумі інформаційного “шуму”, бо при всьому надлишку інформації вона настільки різномірна, суперечлива і так організована, що людині практично неможливо відшукати в ній будь-який сенс. Сенс тут має лише спільна стратегія маніпуляторів на дезінформацію аудиторії.

Специфічною для нашого часу з його можливостями м'якого впливу на свідомість та духовну культуру особистості, коли непомітно підміняються ідеї та ідеали, стає проблема помилкової ідентифікації, при якій змінюються або підміняються самі критерії ідентичності. В результаті масованого впливу інформаційних технологій і міфів людина починає ототожнювати себе з якими-небудь особами або групами всупереч дійсній власній соціальній та культурній приналежності. Ідентифікування людиною своїх інтересів з інтересами груп і людей, цілі яких розходяться з її власними, призводить до роздвоєння сприйняття: у своєму реальному життєвому бутті людина, як і раніше, залишається зі своєю референтною групою, а свідомістю своєю виявляється вписаною в систему зовсім інших, іноді абсолютно чужих їй поглядів, інтересів, уявлень, зразків поведінки. Включення механізмів удаваної ідентифікації змушує її добровільно брати участь в реалізації часто просто шкідливих для неї самої програм і цілей. Подібна маніпуляція свідомістю допомагає примусити особистість діяти в потрібному напрямку навіть проти своїх власних інтересів, а в стані противника розколоти людей, змусити їх стати один проти одного.

Трансформація системи уявлень і мотивацій особистості змінює її ставлення до життя, що створює спосіб управління життям через свідомість, наповнену потрібними смисловими матрицями, існуючу в відповідних ідеях і образах. Наповнення, структурування, організація свідомості стають спеціальним видом владних технологій: змінюючи одну матрицю на іншу, можна замінити вміст

“життя”, що протікає в прокладених матрицею рамках. Так, спотворення історичного минулого, зміна смислових і моральних акцентів в оцінці історичних подій до певної міри змінює історичний вигляд нації, ставлячи під сумнів предмети її національної гордості. Оскільки історичне минуле народу, пам’ять про нього, шанування цієї пам’яті є основою і самосвідомості народу, і відчуття ним себе в якості єдиної спільності, то подібний перегляд історії постає як інформаційна війна з історичною укоріненістю духовної культури.

Виходячи з наведеного можна окреслити характерні особливості формування та функціонування духовної культури особистості військовослужбовця в умовах ведення гібридної війни. До таких особливостей слід віднести:

- перебудову духовних засад військовослужбовця від мирних життєвих настроїв, намірів і планів до вимог воєнного часу, активізацію соціально значущих мотивів;
- формування в духовній культурі військовослужбовця переконань про правоту та справедливість участі українського народу і його Збройних Сил у відстоюванні суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості України;
- посилення аналітичних складових свідомості військовослужбовця з метою нейтралізації інформаційно-психологічного впливу противника;
- подальше формування у військовослужбовця почуття патріотизму, відповідальності за долю України, готовності вести збройну боротьбу до перемоги, здійснити подвиг та знищити ворога.

Отже модель формування духовної культури особистості військовослужбовця в умовах ведення гібридної війни може бути реалізована у такому вигляді:

- військово-патріотична складова, що реалізується шляхом формування у свідомості особового складу почуття патріотизму, особистої відданості українському народу, формування у військовослужбовців загальнолюдських цінностей, національної гордості, поваги до культурного та історичного минулого України через усвідомлення взаємозв’язку між її індивідуальною свободою, правами громадянина та його готовністю до виконання свого громадянського

обов'язку щодо захисту Батьківщини;

– інформаційно-пропагандистська складова, що реалізується шляхом налагодження комунікаційного процесу з військовослужбовцями; систематичного та цільового проведення інформування з військовослужбовцями; аналізу проведених дій; забезпечення методичними матеріалами, необхідними для організації інформаційної роботи з особовим складом в будь-яких умовах обстановки; душпастирської опіки військовослужбовців.

– контрпропагандистська складова, що реалізується шляхом недопущення розповсюдження пропагандистських матеріалів з негативним інформаційним впливом у підрозділах; проведення роз'яснювальної роботи з особовим складом, формування навичок аналізу інформаційних джерел, що розповсюджують плітки, чутки, сіють паніку серед особового складу. М. Требін та Т. Чернишова вважають, що контрпропаганда, окрім оперативного реагування на безпосередні пропагандистські виклики та загрози, має також і стратегічне призначення – слугувати засобом виховання ідеологічної стійкості [102, с. 267].

Виходячи з наведеної моделі, стає зрозумілим, що формування духовної культури військовослужбовця є складним процесом захисту системи духовних символів – соціальних конструктів, які сприяють солідарності, орієнтації особистості на сприйняття національних цінностей як спільних, що мотивують військовослужбовця на виконання свого священного обов'язку. Потрібно сформулювати такий ідеал духовної культури, який був би близьким і зрозумілим для кожного громадянина України, кожного військовослужбовця незалежно від національності та місця проживання, де Людина була б метою, а не засобом її досягнення. Це має стати реальним процесом усєї системі формування духовної культури особистості військовослужбовця. [103].

SECTION 2. INNOVATION IN EDUCATION

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.2.1

2.1 Експериментальна перевірка моделі формування дослідницьких умінь керівників закладів загальної середньої освіти

Експериментальна перевірка моделі формування дослідницьких умінь керівників закладів загальної середньої освіти здійснювалась на основі розроблених концептуальних положень, результатів констатувального експерименту та практичної діяльності керівників закладів освіти. В основу методики, що перевірялась у ході експерименту нами покладено систему особистісно-розвивальних, професійно-значущих проблемних завдань та ситуацій вирішення яких потребує застосування керівниками дослідницьких методів.

Формувальний експеримент здійснювався в університеті біоресурсів і природокористування України й був спрямований на перевірку впливу відібраних методик на дослідницьку мотивацію слухачів – майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти, уміння відбирати та застосовувати дослідницькі методи при вирішенні управлінських завдань, інтерпретувати результати педагогічних досліджень і будувати у відповідності до них систему роботи в закладах освіти. Для формувального експерименту було розроблено програму з поетапної підготовки слухачів-керівників закладів освіти до дослідницької діяльності. Реалізація програми припускала послідовне проходження слухачами трьох етапів формування дослідницьких знань і умінь, що складають цілісну методичну систему. Процес поділу навчання на етапи до певної міри умовний, проте, він дав можливість чітко уявити характерні особливості, зміст і форми освітньої взаємодії зі слухачами.

На підготовчому етапі формувального експерименту були визначені контрольні та експериментальні групи, комплектація яких відбувалася за списком груп університету, кожна з яких була поділена на дві приблизно однакові за кількістю студентів. Враховуючи те, що формувальний експеримент

проводився зі студентами кожної групи. Його кінцеві результати було узагальнено за середніми показниками всіх груп студентів, що навчалися протягом 2020 - 2001 років.

Навчальний процес відбувався на основі стандартних навчально-тематичних планів, у часових рамках навчального плану, одним і тим же викладацьким складом, за допомогою відповідних методичних служб. Навчання передбачало також участь студентів у практичних заняттях, конференціях, семінарах, консультування науковців, психологів, соціологів, можливість опрацьовувати психолого-педагогічну літературу у науковій бібліотеці Центрального інституту та інших бібліотеках м. Києва.

Організація навчального процесу підпорядковувалась трьома етапами: діагностико-корегуючому, змістово-операційному та аналітико-результативному. Кожен з них характеризувався певною метою та завданнями, особливостями навчально-виховної роботи, включав відповідні форми та методи організаційної діяльності, був логічним продовженням попереднього та спрямовувався на розвиток мотиваційної, змістової й процесуальної готовності студентів до проведення педагогічного дослідження у закладі загальної середньої освіти.

В організації навчально-виховного процесу з формування дослідницьких умінь керівників ми врахували те, що:

- необхідно переорієнтувати керівників від отримання готових «рецептів» здійснення дослідницької діяльності на включення «педагогічної рефлексії», осмислення власних дій, співвіднесення їх із вимогами сучасної педагогіки та реаліями життя;

- у центрі уваги дослідницької роботи керівника є унікальна й неповторна особистість вчителя, пошук шляхів реалізації її сильних якостей та усунення тих, які не сприяють розвитку учнів в навчальному процесі та не забезпечують в кінцевому рахунку високий рівень якості освіти випускників.

Перед початком експерименту автором було здійснено кількісний та якісний аналіз мотиваційної, змістової та процесуальної готовності керівників

закладів освіти до проведення наукового дослідження. З цією метою у відповідності до плану дослідження кожному студенту контрольних та експериментальних груп пропонувалося оцінити свою готовність до проведення науково-педагогічного дослідження у закладі загальної середньої освіти.

Самооцінка проводилася за 5-бальною шкалою, яка має такі значення:

- 1 бал – не володію зовсім;
- 2 бали – володію на низькому рівні;
- 3 бали – володію посередньо;
- 4 бали – володію на достатньому рівні;
- 5 балів - володію на високому рівні;

Після заповнення анкети студентом проводився підрахунок підсумкових балів за кожним з шести показників, які включені в її зміст з урахуванням кореляції. Після цього підсумковий бал було представлено у відсотках по відношенню до максимального, і отриманий результат було взято за основу для оцінки того чи іншого показника.

Тестування слухачів здійснювалося на основі розроблених до кожного спецкурсу тестових завдань. Оцінка результатів здійснювалася за формулою:

$$P_{втз} = \frac{K_{втз} \times 100}{K_{тз}}, \%;$$

де: $P_{втз}$ – рівень виконання тестових завдань одним студентом у %;

$K_{втз}$ – кількість тестових завдань виконаних одним студентом;

$K_{тз}$ – кількість тестових завдань.

Зміст одержаної інформації дозволив виявити рівень стартової готовності студентів до дослідницької роботи у закладі загальної середньої освіти, оцінити їх ставлення до дослідження як ефективного способу розв'язання проблем управлінської практики; виявити причини, що спонукають керівників звертатися до досліджень долаючи інерцію управлінського мислення та різноманітні бар'єри; оцінити творчий потенціал слухачів, який є важливою умовою формування дослідницьких умінь керівників закладів загальної середньої освіти.

Результати оцінки дозволили також виявити характер труднощів та визначити способи навчальної підтримки студентів.

Особлива увага на першому етапі приділялась підготовці матеріалів, які повинні були забезпечити теоретико-змістову та процесуальну готовність студентів.

Для забезпечення ефективності навчально-виховного процесу з формування дослідницьких умінь керівників закладів освіти необхідно, на наш погляд, сформувати у них системне бачення дослідницького процесу, тобто розкрити його елементний склад. У зв'язку з цим на першому етапі навчально-виховного процесу було здійснено настанову щодо теоретичної та практичної діяльності слухачів, розкрито мету і завдання цієї діяльності, проаналізовано методи та форми взаємодії «викладач-студент», «викладач-студенти», «студент-студент». Було роздано пакети документації, які включали, насамперед, методичні рекомендації щодо засвоєння змісту спецкурсів «Технологія науково-педагогічного дослідження у закладі загальної середньої освіти» та «Дослідницька діяльність керівника ЗЗСО: теорія та практика», перелік питань для самостійного опрацювання, залікових питань та список рекомендованої літератури.

Досягнення поставлених цілей будувалося відповідно до розуміння слухача студентів як суб'єктів дослідницької діяльності. Під суб'єктом навчально-дослідницької роботи ми розуміємо активного студента – майбутнього керівника закладу освіти, який діє та пізнає, є активним, самостійним, здатним творчо перетворювати діяльність в результаті включення в навчально-дослідницьку роботу.

Як відомо, важливою умовою досягнення позитивного кінцевого результату є ступінь сформованості його мотиваційної сфери. Тому починаючи з першого етапу проводилася корекційна робота з розвитку мотивів навчання, потреб у самоідентифікації та самореалізації студентів. Важливим його завданням було збудження свідомої потреби майбутніх керівників у самостійному вирішенні дослідницьких проблем у процесі навчальної

діяльності. З цією метою широко використовувалися консультації, дискусії, тренінги, матеріали первинного ознайомлення з індивідуальними можливостями студентів. Така система роботи викликала у них певний пізнавальний інтерес, інтерес до дослідницької діяльності, бажання опанувати нову інформацію та посилювала потребу у самореалізації та самовдосконаленні, що в цілому забезпечило сприятливі умови для їхнього навчання.

Підготовка майбутніх керівників закладів освіти здійснюється за очною та заочною формою навчання і триває 3 семестри. Така система дала змогу здійснити навчання керівників закладів освіти використавши на першому семестри спецкурс «Технологія науково-педагогічного дослідження у закладі загальної середньої освіти», на другому студенти виконували самостійні завдання працюючи за індивідуальним планом, на третьому семестрі - курс навчання дослідницькій діяльності завершувався спецкурсом «Дослідницька діяльність керівника загальної середньої освіти: теорія та практика».

Розглянемо процес формування дослідницьких умінь студентів освітньо-професійної програми «Управління навчальним закладом» в університеті біоресурсів і природокористування України на конкретних прикладах.

Як відомо, процес проектування дослідження включає попереднє розроблення теоретичних та практичних операцій, які в підсумку й складають дослідження. Ці операції в науці називають науковим апаратом дослідження. Тому в навчанні важливу увагу ми приділили наступним двом елементам: 1) навчити студентів виявляти протиріччя практики, які є підставою для формулювання проблеми дослідження; 2) навчити студентів обирати актуальну тему дослідницької роботи.

На цьому етапі за допомогою викладача студенти навчались перекладати змодельоване або реальне практичне завдання на наукову проблему, що сприяло усвідомленому вибору дослідницького підходу до розв'язання управлінських завдань. Викладач повідомляв студентам про методологічні основи дослідження, про механізм перекладу практичного завдання на наукову проблему й підходи до виявлення протиріччя практики. Досвід усвідомленого вибору набувався

завдяки включенню студентів в дослідницькі ситуації в яких вони могли самостійно усвідомити наявність протиріч між необхідністю вирішувати нові, більш складні завдання управління закладом освіти та обмеженістю можливостей традиційних підходів і оцінити власну готовність до застосування дослідницького підходу в управлінській діяльності.

Значні труднощі студенти відчували у виявленні протиріч між об'єктивною реальністю та науковим уявленням про неї. Переважна їх більшість формулювала проблему спираючись на суто життєві критерії, не виявляючи джерела проблеми та чинники, які спричинили її виникнення. Їм важко було сформулювати причини, що сприяли виявленню саме цієї проблеми («я відчув», «я зрозумів», «на підставі обміну думками ми дійшли висновку»). Виявлення ними протиріч і проблем спиралося лише на власний досвід та інтуїцію, отже було непрофесійним та ненадійним.

З метою усунення цих труднощів їм було запропоновано скористатися алгоритмічною схемою, що демонструвала етапність дій дослідника у зв'язку з виявленням протиріч теорії та практики. Перший крок дослідника відповідно до її алгоритму - робота з науковими джерелами за темою дослідження та заповнення таблиці 1. З метою якнайшвидшого ознайомлення студентів з сучасною науковою літературою їм пропонувались списки наукових праць В. Загвязинського, В. Краєвського, С. Гончаренка, О. Крушельницької та ін., а також науково-методична література професорсько-викладацького складу кафедри управління та освітніх технологій НУБіП України.

Таблиця 1

Інформаційне поле теми дослідження

Назва джерела	Тема роботи	Питання, що розглядаються	Система понять	Нові висновки	Експериментальні дані
Сериков В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем	Особистісно-орієнтована освіта в педагогічних системах	Орієнтація на особистість, як системоутворювальну цінність; система методичного і психологічного забезпечення освоєння концепції; психолого-педагогічні механізми освоєння педагогами понять, критеріїв та технологій особистісно-орієнтованих освітніх технологій	Особистість, особистісна парадигма; професійний розвиток; особистісні функції; особистісний досвід; особистісно значущі ситуації		

На цьому етапі дослідження кожен студент, отримував завдання здійснити інформаційне забезпечення мікродослідження з обраної теми. По завершенні такої роботи відбувалась її презентація, обговорення та оцінювання.

Другий крок - розробка плану спостереження й аналіз практичного досвіду. Третій крок - збір емпіричного матеріалу. Четвертий крок - співставлення інформації, виявлення кореляційних зв'язків, у тому числі й причинно-наслідкових зв'язків теорії та практики. Застосування описаної методики в ході формуючого експерименту забезпечило значне підвищення рівня володіння слухачами вміннями виявляти протиріччя. Переваги цієї методики полягають в тому, що заповнюючи таку таблицю основними термінами-поняттями студенти легко аналізують, порівнюють та узагальнюють матеріал із різноманітних наукових, методичних, літературних, інших друкованих джерел та Інтернет-ресурсів. Вивчення глибини та слабкості розроблення теми дослідження спочатку в теорії дозволяє майбутньому керівнику бачити й практику більш глибоко, структуровано, через призму теорії і в порівнянні з нею. Працюючи з даною таблицею студенти твердо усвідомили, що лише ґрунтовний аналіз теорії й практики може забезпечити керівнику шлях

до нових, більш перспективних ідей, висновків та оцінок.

Серйозні труднощі на першому етапі реалізації програми студенти мали з формулюванням цілей та завдань дослідження, які були дуже стереотипними й недіагностичними. Перевірити їх реалізацію було неможливо тому що вони були формальні та утопічні. Варіанти формулювання завдань, що пропонувалися студентами, являли переважно, формальні набори «заходів» і дій. Спілкування з ними, на першому етапі засвоєння дослідницького досвіду, дискусії, опитування показали, що вони розглядають план як догму й не дозволяють собі його змінити тому часто заперечують корисність нового, оскільки воно не вписується в план.

Для надання педагогічної підтримки в процесі цілепокладання ми запропонували студентам скористатися спеціально розробленою дидактичною таблицею «Структура цілей дослідження» [108, с.44-46]. При цьому їм пояснювали, що мету дослідження потрібно розуміти як уявне передбачення результату, структура мети є стійкою, складається з одних і тих же елементів - цільового об'єкту (частини теорії та практики, де здійснюється реалізація мети), цільового предмета (частини об'єкту, мети, яка безпосередньо досліджується) та цільової дії (тієї дії, яку дослідник буде виконувати з предметом в рамках об'єкту дослідження).

Одночасно студентам групи було запропоновано перелік типових недоліків цілепокладання:

- мета є недосяжною в даних умовах;
- мета не відповідає темі та проблемі дослідження;
- мета є недіагностичною, тобто неможливо перевірити її досягнення;
- відсутні однозначність та уявлення про бажаний результат.

Нижче наводимо приклад заповнення бланка «Структура цілей дослідження» для студентів (таблиця 2).

Таблиця 2

Структура цілей дослідження

Цільова дія	Цільовий предмет	Цільовий об'єкт
Розробити; Обґрунтувати; Охарактеризувати; Виявити; Визначити; Експериментально перевірити; Розкрити; Проаналізувати; Вивчити; Забезпечити тощо.	Шляхи і засоби; Вимоги; Система критеріїв; Зміст і методи; Принципи формування; Педагогічні умови; Педагогічні засади; Система діяльності; Процес виховання; Концепція; Теоретична модель тощо.	Професійна орієнтація; Засвоєння знань; Моральне виховання учнів; Технічна творчість учнів; Система трудового виховання учнів; Теорія виховання процес пізнання; Методи проблемного навчання тощо.

По завершенні вищезазначеного етапу студенти набували досвіду цілепокладання як основи побудови стратегії дослідження.

Таблиця 3

Стратегія дослідження

Тема дослідження	Протиріччя	Проблема	Мета
Удосконалення структури управління закладом освіти.	Між існуючою структурою і новими функціями управління	Які шляхи удосконалення структури управління закладом освіти на основі урахування нових функцій	Розробити нову структурно-функціональну модель управління закладом освіти
Гуманізація системи оцінювання навчання молодших школярів	Між традиційним знанням про оцінювання навчання дитини і зростанням негативного впливу оцінки на мотивацію навчальної діяльності молодших школярів.	Які педагогічні умови, сприяють зняттю негативного впливу оцінки на мотиваційну сферу навчання молодшого школяра.	Виявити педагогічні умови, які сприяють зняттю негативного впливу оцінки на мотиваційну сферу молодшого школяра.

Для того, щоб усвідомити співвідношення теми дослідження, протиріччя, проблеми та мети, як компонентів стратегії дослідження, студентам пропонували заповнити таблицю 3.

При цьому їм пояснювали, що стратегія дослідження – це визначення його перспектив, кінцевого результату та основних напрямів його проведення. Стратегічними операціями є: виявлення протиріччя, формулювання проблеми й

мети дослідження [108, с.45]. Мета завершує стратегічну частину наукового апарату. В подальшій роботі дослідник керується лише нею. Точно і правильно сформульована мета вже містить технологію дослідження.

В результаті такої роботи цілі, сформульовані студентами, ставали більш конкретними, діагностичними та адекватними ресурсам. Механізм виявлення проблем все більше спирався на уявлення про різноманітні причини виникнення протиріч. Слухачі демонстрували уміння виявляти спектр проблем, що відповідає практичному завданню.

Слід також зазначити, що формування та вдосконалення дослідницьких умінь у запропонований спосіб, заснований на моделюванні процесу дослідження, відбувається за рахунок об'єднання особистісного й діяльнісного підходів. Рефлексія та самооцінка на кожному з етапів навчального процесу, обговорення одержаних результатів з керівником спецкурсу свідчили про незадоволеність студентів власним рівнем дослідницьких умінь. Цей факт вказував на тенденцію розвитку мотиву самовдосконалення, саморозвитку в дослідницькій діяльності тому, що розвиток педагогічної рефлексії виявлявся не лише в констатації студентами наявності або відсутності у них дослідницьких умінь, а був важливим стимулом для їх набуття. В ході обговорення, усвідомлюючи зміст озвучених позицій, студенти опановували культуру дискусії та народжували нове спільне знання. До моменту завершення етапу студенти демонстрували знання видів шкільних досліджень і, працюючи в парах, групах, командах навчились в змодельованих умовах шкільної практики виявляти протиріччя та формулювати проблему дослідження. Одержані результати свідчили також про певну перебудову мотиваційної сфери суб'єктів, усвідомлення ними переваг дослідницького підходу та накопичення знань про логіку та етапи дослідження.

Як показав експеримент, запропонована схема виявлення протиріч і формулювання проблем дозволила слухачам:

- одержати нові для себе знання в умовах гри, яка моделює обговорення значущої для учасників проблеми;

- сформуванати дослідницькі уміння виявляти протиріччя та формулювати проблему;
- усвідомити можливості наукового дослідження у вирішенні практичних завдань управлінської діяльності;
- засвоїти механізми залучення суб'єктів школи до колективного дослідження.

Особливо великі труднощі викликало у студентів формулювання гіпотези, оскільки їм бракувало знань про те, як розв'язується наукова проблема, що вже напрацьовано вченими з даного питання. Тому на даному етапі слухачам повідомлялось, що будь-яка гіпотеза – це особисте уявлення дослідника про способи розв'язання протиріччя та шляхах досягнення мети. Це уявлення складають його наукові можливості, уміння прогнозувати та враховувати велику кількість факторів. Гіпотеза – це мистецтво отримувати нову інформації із старої, але саме таку яку можна довести. У педагогічних дослідженнях використовують гіпотези трьох видів: з розвитку теорії, перевірки вже існуючих теорій, розробці нової теорії. Слухачам повідомлялось про деякі функції гіпотези, а саме: передбачати шляхи та засоби досягнення мети дослідження; виражати концептуальну позицію дослідника про розв'язання протиріччя; створювати нові ідеї, пропонувати нові парадигми, інновації; перевіряти й розвивати вже існуючі ідеї та теорії. У зв'язку з тим, що мету дослідження можна досягти різними шляхами і засобами, які визначає гіпотеза, то розпочати роботу з розробки завдань можна лише після формулювання гіпотези.

Оскільки студенти до цього етапу вже визначались з власними дослідницькими темами, то ми за допомогою проблемних питань стимулювали їх творчі зусилля з розробки гіпотез й перевірки їх в діалозі з опонентами. Такі колективні обговорення забезпечували подвійний результат: допомагали розв'язати проблему, що виникла в процесі змодельованого дослідження та суттєво розвивали уміння студентів будувати гіпотези, критично самостійно та колективно їх аналізувати, формулювати питання й відповіді, шукати аргументи, рефлексувати власні дії та підтримувати ділове спілкування. В такому

навчальному діалозі у слухачів формувались уміння адекватно й повно оцінювати себе та інших, приймати та визнавати раціональність думок і позицій співрозмовників.

На розвиток дослідницьких умінь студентів суттєво вплинув процес розроблення й виконання власного дослідницького завдання, що моделює реальну дослідницьку діяльність. В основі такого завдання є самостійне здійснення педагогічного дослідження, в ході якого, студент розширює та удосконалює попередньо набуті дослідницькі уміння й опановує нові.

Педагогічні процеси характерні своєю неповторністю. Розвиток кожної педагогічної ситуації залежить від одночасного впливу багатьох чинників. Учасники педагогічного процесу (керівники, вчителі, учні) відрізняються один від одного за багатьма показниками як індивідуальними, так і віковими. Саме тому на одному з занять, ми орієнтували студентів на необхідність оволодіння системою методів педагогічного дослідження. В процесі бесіди з ними обговорювалися питання: Що таке метод? Які методи педагогічного дослідження ви знаєте? Якими є умови оптимального вибору методів? Чому потрібно використовувати систему методів в педагогічному дослідженні? Студентам було запропоновано завдання для роздуму, наприклад: серед джерел необхідної інформації про характерні особливості вчителів, яку одержує керівник, можна виокремити наступні: думка колег, думка батьків, думка друзів, думка вчителя про себе, перше враження, взаємодія «віч на віч», ставлення до професійних обов'язків, виконання завдань, доручень тощо. Які з названих джерел, ваш погляд, є надійними, такими, що дозволяють пізнати особистість вчителя? В результаті обговорення поставлених питань слухачі самостійно дійшли висновку про те, що уникнути суб'єктивної оцінки педагогічних фактів і явищ, застосовуючи лише один дослідницький метод неможливо. Всебічно дослідити проблему, всі її аспекти та параметри дозволяє тільки неодноразове використання комплексу методів. Варіювання методів, які складають комплекс є індивідуальним проявом творчості кожного дослідника. В кінці заняття студенти визначили для себе мету: вивчити особливості організації

педагогічного процесу закладі загальної середньої освіти, де вони, згідно плану курсів підвищення кваліфікації, мають управлінську практику. З цією метою за допомогою викладача було розроблено комплексну програму дослідження з опорою на теоретичні знання про дослідницький процес.

Головною метою цього етапу було набуття студентами досвіду виконання дослідницьких дій в ході вирішення окремих управлінських завдань. При цьому вирішувались наступні завдання:

1. Сформувати у керівників досвід побудови тактики дослідження як системи дій, які є інструментом пошуку й пізнання, що спрямовані на досягнення мети.

2. Розвинути у студентів уміння поступово ускладнювати дослідницькі завдання, інтегруючи ідеї з різних галузей науки.

В якості провідного засобу на цьому етапі використовувалася ситуація «Педагогічне дослідження». Змістом цієї ситуації було окреме управлінське завдання керівника закладу освіти, для вирішення якого в умовах освітнього процесу відбувалось дослідження причин і умов її виникнення, постановка проблеми, формулювання гіпотези, відбір методів. В ході цієї ситуації виявлялися можливості для самореалізації суб'єктів, для розуміння й усвідомлення ними реального сенсу власного професійного розвитку. Велике значення надавалось створенню умов для рефлексії власного дослідницького досвіду і співвідношення його з досвідом інших керівників.

В рамках методики «Моделювання» діяльність слухачів здійснюється за певним алгоритмом. В ході заняття пропонується логіко-методологічна схема вирішення педагогічного або управлінського завдання: опис ситуації; об'єктивні та суб'єктивні умови її виникнення; теорія (закони, закономірності, припущення про причини виникнення); провідний задум, який покладено в основу вирішення (шляхи реалізації принципів, методи та прийоми управлінської взаємодії, можливі варіанти вирішення); практика (обраний варіант вирішення); детальний аналіз результатів. Студенти, маючи в своєму розпорядженні схеми вирішення завдань, здійснюють дослідження та

визначають: тип завдання, перевіряють схему вирішення, творчо використовуючи знання педагогічної теорії.

Знайомство з навчальним закладом студентів розпочинається з екскурсії, бесіди з директором про зміст педагогічного процесу в закладі освіти, знайомства зі складом вчителів і учнів, вивчення плану роботи, навчальних програм. Щоб слухач міг аналізувати, зіставляти, класифікувати явища, що вивчаються, усвідомити істотні зв'язки між ними, узагальнювати дані аналогічних явищ, в його свідомості повинні скластися найбільш точні, повні уявлення про явища, що вивчаються. Тому, важливої уваги ми надавали веденню записів, адже фіксація отриманої інформації максимально ретельно й точно виключає небезпеку неповного відображення педагогічних фактів у свідомості дослідника.

При роботі з першою групою слухачів ми зіткнулися з типовим явищем у ситуації, коли студентам доводилося порівнювати спостережувані ними раніше явища в педагогічному процесі власної школи та педагогічному процесі закладу освіти, де вони проходили навчальну практику. Річ у тому, що така психологічна особливість студентів, як неадекватне ставлення до навчання іноді провокувала їх не виконувати деякі за наших вимог. Це насамперед стосувалось, використання для точної фіксації спостережуваних явищ і фактів шкільного життя певних форм, схем, знаків та графічних зображень. В результаті психологічна проблема слухачів - мінливість, необґрунтованість, динамічність поглядів, категоричність думок, призвела до того, що деякі студенти, покладаючись на власну пам'ять і стійкість думок, фіксували в щоденниках тільки те, що в момент сприйняття їм видавалося як головне і суттєве мимовільно залишаючи по за увагою такі деталі, які, здавалося, у той час не мали важливого значення. Під час колективного аналізу педагогічних явищ, зіставлення їх з іншими аналогічними явищами, що відбуваються в закладі, який вони відвідали, слухачі визнавали, що вони втратили багато важливої та суттєвої інформації. Це трапилося через те, що опис фактів є дуже суб'єктивним і часто не повним. Тому більшу можливість для формулювання глибоких педагогічних висновків,

ширшого охоплення дійсності, повного віддзеркалення відповідностей між змістом і формою явищ, що вивчаються, для абстрагування від власних, не завжди обґрунтованих поглядів, мали ті студенти, які виконували наші рекомендації використовуючи не лише словесну, а й табличну, графічну, знакову та інші форми запису. Крім того, фіксація явищ за певним планом, розробленою наперед схемою сприяє розвитку певного дослідницького уміння - здійснювати спостереження.

Знайомство студентів із закладом освіти в ході управлінської практики сприяло усвідомленню загальної картини про хід управлінського процесу, розумінню його певних особливостей, дало можливість порівняти його з реалізацією аналогічного процесу у закладі освіти, де вони працюють. Про це свідчать записи студентів: «Метою педагогічного процесу в закладі, який ми відвідали, є максимальний розвиток здібностей дитини, майбутнього громадянина України. Управління навчально-виховним процесом в закладі побудовані на основі результатів наукових досліджень. Головною особливістю його організації є особистісна орієнтація, важливу роль в якій відіграють партнерські стосунки керівників, педагогів, учнів і батьків».

Педагогічне дослідження - складний процес цілеспрямованого використання певної системи різних методів і операцій, що ведуть дослідника до пошуку відповідей на питання, які постають перед ним. Керівнику-досліднику необхідно добре знати характерні особливості педагогічного дослідження, знати та вміти крок за кроком реалізовувати дослідницький процес, бачити шлях, яким йому належить йти, для того, щоб досягнути очікуваних результатів.

Аналіз рівня володіння майбутніми керівниками закладів освіти дослідницькими вміннями показав, що одним із типових утруднень їх функціональної компетентності є низький рівень аналітичних умінь. У роботі з такими студентами ми використали методику «Порівняння», яка суттєво відрізняється від методик, що використовується кафедрою управління під час традиційної підготовки. Різниця полягає в цілеспрямованому індивідуально-диференційованому підході до студентів. Під час формування зазначених умінь

ми дотримувалися вимоги поетапного ускладнення завдань. Студентам пропонувалися завдання наступного характеру: робота над поняттями, що включає виявлення головних ознак педагогічної дефініції, її структури, встановлення співвідношення між поняттями шляхом порівняння, узагальнення та систематизації; аналіз педагогічних ситуацій, наприклад: зайняти певну позицію в оцінці педагогічних фактів та аргументовано її довести; виявити суперечність у двох протилежних точках зору на педагогічне явище, висловити та обґрунтувати свою позицію; на основі проведеного аналізу, висловити та обґрунтувати власну точку зору на педагогічне явище; у статті з періодичної преси визначити педагогічну проблему та знайти способи її розв'язання; проаналізувати план виховної роботи класного керівника (цілі, завдання, зміст); проаналізувати проведений виховний захід, результати спостереження й аналізу занотувати.

Використання таких завдань під час проведення занять спецкурсу, сприяли розвитку умінь аналізу, який полягає у виділенні головного й другорядного, порівнянні й узагальненні, встановленні подібностей і відмінностей, виявленні структурних компонентів, доборі аргументів для обґрунтування власної думки. Застосовуючи в процесі навчально-дослідницької роботи студентів, таку систему педагогічних дій в якій моделювалися розумові та практичні дії, що входять до складу дослідницьких умінь, нам вдалося значно підвищити рівень сформованості аналітичних умінь студентів.

Ефективним засобом формування дослідницьких умінь майбутніх керівників закладів освіти була робота з авторефератами дисертаційних досліджень і кандидатських дисертацій, тематика яких допомагала їм зорієнтуватися у виборі теми власного дослідження та поетапно її змоделювати. Зіткнувшись з новим видом діяльності, багато студентів проявили боязкість, невпевненість в собі, страх не досягти бажаних результатів. Окремі студенти зазнавали труднощі в оволодінні понятійним апаратом. Ці проблеми вдалося вирішити завдяки індивідуальним консультаціям, які сприяли розвитку рефлексії студента. Ми свідомо направляли хід їх міркувань на аналіз різних

сторін власного «Я» - особистості керівника-дослідника, пізнання власних здібностей та особливостей, визначення перспектив професійної управлінської діяльності. Такі індивідуальні консультації допомагали студентам самовизначитися, долати перешкоди, вирішити проблему внутрішньої мотивації власної дослідницької позиції. Не ігнорували ми на даному етапі й проведення з ними колективних обговорень досягнутих результатів дослідницької діяльності. Студенти звітували в аудиторії про виконану роботу, ділилися успіхами, висловлювали свої ідеї, радилися. В рамках таких колективних обговорень кожен студент ставав або носієм ідеї (проблеми), або опонентом.

На практичних заняттях, у закладах освіти, якими вони керують, перевірялась актуальність обраних тем дослідження та вивчався стан питання в практичній діяльності. Вони аналізували й оцінювали ситуацію, що склалася в закладі, визначали наявність потреби в проведенні дослідження та в чому конкретно вона полягає. Тобто, шляхом спостереження, анкетування, соціометрії, вивчення особистих справ учнів, класного журналу, бесід з класними керівниками, вчителями, учнями, батьками відбувалось безпосереднє відпрацювання умінь вивчати та аналізувати педагогічні явища.

Детальне вивчення проблеми на місцях дало можливість внести певні корективи в первинне (за авторефератом) формулювання теми. Далі, для повного усвідомлення студент «вживався» у сформульовану в авторефераті гіпотезу й методику дослідження, з тим щоб визначити можливі шляхи розв'язання проблеми та адаптувати експериментальну частину дослідження до своєї теми, самостійно вивчав необхідні наукові та методичні джерела. Поза сумнівом, що гіпотеза, яка висувалась на початку, мала дещо спрощений характер і дозволяла виокремити лише одну із сторін проблеми. Перевірка гіпотези здійснювалась шляхом використання адаптованої методики, що описана в авторефераті та за консультативної допомоги керівника спецкурсу.

В ході практичної дослідно-експериментальної роботи виникали ситуації, для вирішення яких у студентів не вистачало наявних знань і умінь. Такі ситуації стимулювали тенденцію до самостійного оволодіння теоретичними знаннями,

пов'язану з їх адаптацією в практичну діяльність. Зокрема, у слухачів часто виникала потреба звертатися до психолого-педагогічної літератури. У реальному педагогічному дослідженні, більш ніж в будь-якому іншому виді діяльності, ми спостерігали розвиток ініціативи й творчості студентів, прояви спостережливості, педагогічних здібностей та інтересів. Слухачі не просто формулювали педагогічні висновки, а й порівнювали їх з теоретичними положеннями.

Застосування особистісно-діяльнісного та системного підходів до реалізації завдань дослідження вимагає широкого використання традиційних методів і методик (спостереження, анкетування, аналіз результатів діяльності, рейтингова оцінка тощо), за допомогою яких можна одержати якісні описові характеристики особистості та їх зовнішні прояви. Проте вони не дозволяють повною мірою визначити й оцінити рівні сформованості важливих якостей, здібностей та вмінь, що характеризують готовність керівників до дослідницької діяльності у закладі загальної середньої освіти. Тому ми вважали за необхідне доповнити їх експертними оцінками, самооцінкою, тестуванням та іншими методами [107], [109], [118]. Тестування виявляло можливості мислення; спостереження – наполегливість у подоланні труднощів під час розв'язання дослідницьких завдань, уміння адекватно поводити себе в різних ситуаціях, свідомо регулювати свою поведінку, прагнення до постійного професійного та особистісного зростання тощо.

Значне місце у дослідженні відводилося різним видам анкетування, бесідам, педагогічним спостереженням, різновидам педагогічного експерименту [105], [106], [107], [112], [115], [116], [117].

Мініпроекти, мікродослідження, тренінги, рольові ігри та інше надали інформацію про уміння студентів знаходити та систематизувати необхідну для дослідження інформацію, розробляти науковий апарат, стратегію й тактику дослідження, уміння спілкуватись.

Визначення рівня сформованості дослідницьких умінь студентів експериментальних і контрольних груп здійснювалося по завершенні

результативно-оцінного етапу на основі самооцінки слухачів-керівників навчальних закладів, оцінки експертів та тестування. Самооцінка рівня володіння дослідницькими вміннями студентами здійснювалася шляхом анкетування. Експерт оцінював анкети заповнені майбутніми керівниками закладів освіти та підсумковий продукт – курсову роботу студентів. Курсова робота припускає прояв дослідницької самостійності студента у вирішенні конкретної педагогічної проблеми, реалізацію вмінь аналізувати педагогічні концепції, факти, явища, різні точки зору, висловлення певного інтересу до наукової педагогічної діяльності.

Аналіз результатів анкетування студентів експериментальних груп показав, що в результаті проведеного навчання на 57,68 % зросло число слухачів, які володіють дослідницькими вміннями на достатньому рівні. Група студентів з недостатнім рівнем зменшилась (з 38,40% до 11,25%). Істотний спад має і група студентів з низьким рівнем дослідницьких умінь (з 35,50 % до 0%).

Магістерські роботи студентів експериментальних груп - це дослідницькі роботи, виконані за допомогою коректної наукової методики, які містять отриманий за допомогою цієї методики власний експериментальний матеріал, на підставі якого робиться аналіз, узагальнення та висновки про характер досліджуваного об'єкту, події тощо.

Всі види такої роботи мають таку структуру: постановка проблеми, мета, збір матеріалів, висновки й узагальнення. З погляду навчання студентів основним прийомам, навичкам і вмінням дослідницької роботи, ці вимоги до структури та змісту є принциповими, однак кожен вид роботи і тим більше кожна з досліджуваних тем має свою специфіку. Тому вирішення певного дослідницького завдання здійснюється у відповідності до таких етапів:

- постановка проблеми, цілей, завдань дослідження;
- уявлення кінцевого результату;
- визначення об'єкту і предмету дослідження;
- попередній аналіз і вивчення наявної інформації, документів, матеріалів, умов і методів вирішення даного завдання;

- висунення і формулювання початкових і проміжних гіпотез (майбутніх висновків, узагальнень);
- побудова робочого плану ;
- виконання плану ;
- аналіз та узагальнення отриманих результатів;
- з'ясування зв'язків досліджуваного явища, події, особи або об'єкту з іншими подіями, явищами, особами або об'єктами;
- перевірка початкових гіпотез на основі отриманих даних;
- остаточне формулювання висновків.

Аналіз магістерських робіт показує, що дослідницька робота допомагає студентам не лише глибоко оволодівати теорією, але й формує важливі професійно-задуші якості дослідника, дозволяє їм вийти в культурний простір самовизначення. Студент опиняється в ситуації проектування власної дослідницької діяльності, стикається з необхідністю аналізу наслідків цієї діяльності. Дослідницька активність набуває вмотивованого характеру, а перманентна, безперервна освіта стає принципом його життя. Включаючи науку в практичну діяльність, такі керівники набувають здатності забезпечити перехід педагогічного колективу від життєдіяльності за принципом «навчання на все життя» до принципу «навчання протягом всього життя». Таким чином, дослідницька діяльність майбутніх керівників, що системно здійснюється в закладі загальної середньої освіти, сприяє активізації позицій керівників в освітньому процесі, розвитку творчої активності педагогів та підвищенню якості освіти школярів.

Аналіз анкет студентів контрольних груп показав, що рівень їх дослідницьких умінь підвищився лише на 1-3%. Аналіз магістерських робіт свідчив про те, що студенти не підготовлені до реалізації дослідницького підходу в управлінні закладом освіти. Написані ними творчі випускні роботи більше нагадують реферування літературних джерел, які доповнені різноманітними планами роботи кафедр, методичних комісій, ради закладу тощо. Плануючи вирішення управлінських завдань вони не вміють виявляти протиріччя й

проблеми, висувати гіпотези, розробляти методику дослідження, проектувати та застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання проблем управління закладом освіти, що свідчило про низький рівень володіння студентами дослідницькими вміннями.

Таким чином, результати експерименту підтвердили ефективність розробленої моделі. Одержані дані показали, що в порівнянні з контрольними в експериментальних групах значно зросли показники достатнього і високого рівнів сформованості дослідницьких умінь майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти.

2.2 Музична освіта онлайн в умовах пандемії COVID-19

Abstract. Сучасні умови світової пандемії COVID-19 зумовили пошуки нових шляхів провадження освітньої діяльності в галузі культури та мистецтва. Не виключенням стала і специфіка викладання диригентсько-хорових дисциплін. Потреби трансформації освітньої діяльності в онлайн формат зумовили пошуки педагогічних та технічних прийомів, які б відповідали умовам надання освітніх послуг рівня вищої школи. Так, значно простіше транслювати лекційні та лекційно-практичні групові дисципліни в онлайн режимі, проте індивідуальні практичні заняття потребують пошуку максимально ефективних засобів, де сучасне технологічне оснащення в комплексі з педагогічною майстерністю викладача створюватимуть навчальний простір, відповідний умовам вищої школи.

Ключові слова: дистанційна освіта, онлайн, хорове диригування, технічне забезпечення

Introduction

Орієнтуючись на концепції розвитку дистанційної освіти в Україні, дистанційна освіта визначається як форма навчання, рівноцінна з очною, вечірнього, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання [119].

Феномен дистанційної освіти в Україні не є новим явищем, проте пандемія коронавірусу зумовивши тотальний перехід на он-лайн освіту каталізувала та привернула загальну увагу до цього явища. Якщо лекційні заняття он-лайн уявити досить просто, то практичні заняття з музично-теоретичних дисциплін не цілком вписуються в уявлення он-лайн освіти. Проте, емпіричні пошуки в процесі педагогічної діяльності дозволяють стверджувати не лише про можливість існування, але і про результативність даного формату в галузі музичної освіти.

Проте, актуальною залишається потреба аналізу дистанційної музичної освіти, як сучасного он-лайн освітнього інструменту, в контексті обґрунтування

організаційно-педагогічної системи та процесу музично-освітньої діяльності в умовах пандемії. Необхідним залишається саме розгляд сучасних інформаційних технологій у поєднанні з інноваційними підходами до музичної освіти; попри пошук та висвітлення освітнього інструментарію, необхідним є і акцентуація методологічних та мелодичних проблем впровадження якісної он-лайн музичної освіти в навчальний процес у вищій школі.

Дистанційна освіта та виклики нової реальності: до питання наукового осмислення.

Проблемам з питань розвитку дистанційної освіти присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, проте, незважаючи на велику кількість наукових досліджень сучасна дистанційна освіта в Україні нагадує традиційні форми заочного навчання, без застосування всіх можливостей принципово нових форм і методів навчання [119]. Аналіз джерельної бази нашої проблеми дозволяє виявити відсутність чіткої науково осмисленої стратегії організації та провадження дистанційної освіти в цілому, музичний же контекст взагалі залишається без уваги.

Для аналізу ефективності музичної освіти он-лайн, передусім, необхідним є звернення до питань теорії та практики дистанційного навчання, котре являє собою синтетичну, інтегрально-гуманістичну форму освіти, покликану вирішувати значну частину проблем освітньої сфери в умовах нової реальності. (Андрєєва А.А., 2000)

Надання якісних освітніх послуг он-лайн в цілому, та музичної освіти зокрема, є неможливим без якісного технічного та програмного забезпечення. На сьогоднішній день існує велика кількість вільного та загальнодоступного програмного забезпечення, котре підходить для освітнього процесу вищої школи. Проте, такі сервіси мають ряд недоліків, а саме: відсутність технічної підтримки з боку розробників, меншу сферу та функцій ні обсяги, а як наслідок, нижчу користувачську популярність (Кравчина О.Є., 2010).

Одним із ключових аспектів якісного освітнього процесу он-лайн, є готовність та технічна грамотність педагогічних працівників в процесі

використання дистанційних технологій. В даному випадку розуміємо володіння іт-компетенціями на рівні впевненого користувача, що в свою чергу впливає на якісний рівень навчального процесу, що в умовах дистанційної музичної освіти є принципово важливим. Щодо даного питання, актуальним є дослідження Морзе Н.В., в якому було визначено компетентності з дистанційних технологій навчання, обґрунтовано індикатори для їх оцінювання, апробовано метод оцінювання компетентностей за методом 360 градусів з використанням спеціалізованого програмного забезпечення.(Морзе Н.В., 2012)

Для розробки концепції освітнього процесу з музично виконавських дисциплін он-лайн, необхідним є визначення і зіставлення наявних систем підтримки процесу дистанційного навчання, а також обґрунтування вибору та доцільності системи подачі навчального матеріалу з умовою індивідуального підходу роботи в класі диригування. (Смирнова-Трибульська Є.М.,2007)

Окремим завданням якісної організації он-лайн освіти ,є процес адміністрування освітнього процесу. Сфера музичного мистецтва, з наявністю аспекту тристоронньої співпраці студент-викладач, концертмейстер, потребує належної адміністративно-організаційної складової. (Цюман Г.М.)

Діяльність освітніх установ, відповідно, є регламентованою складниками офіційних законодавчих документів. Відтак, при роботі над нашим дослідженням, вважаємо необхідним звернення до позицій документів та електронних ресурсів, котрі регламентують та пояснюють основні позиції з питань забезпеченням дистанційної освіти. (Посилання на електронні ресурси 2,5,6,9)

Методологія.

В якості методологічної основи нашого дослідження було обрано емпіричний цикл. В якості гіпотези висуваємо перспективність, результативність та якісний контекст музичної освіти он-лайн. В процесі вирішення дослідницького завдання, задля підтвердження гіпотези про якісний рівень музичної освіти он-лайн нами були використані методи дедукції, котрі були перевірені шляхом

збору та обробки даних соціологічного опитування студентів у анкеті гугл-форми , та зіставлення із результатами опитування широких кіл студентської спільноти в інстаграм мережі.

Дослідницькі інструменти та процедури.

Інструментами даного дослідження стали:

- Педагогічний експеримент (Являє собою диференціювання та самостійне опрацювання навчального контенту, котрий пропонується в закритій спільноті в мережі телеграм та подальше публічне висвітлення у зручній студенту соціальній мережі результатів практичної роботи на он-лайн заняттях);

- Аналіз результатів фахових іспитів студентів, шляхом знаходження середнього балу курсу.

- Опитування в гугл-формі щодо якості та результативності запропонованої форми роботи:

1. Аналіз зручності запропонованого формату подачі навчального матеріалу;
2. Визначення рівню надання викладачами зворотнього зв'язку на думку студента;

- Результати сторіз-опитування щодо актуальності он-лайн формату навчання для сучасної молоді:

1. Блок питань щодо стану готовності студентів та освітньої системи до навчання он-лайн;
2. Блок питань щодо актуальності, якості та доцільності мистецької освіти он-лайн.

Музична освіта он-лайн в умовах нової реальності

В умовах дистанційного навчання активна роль викладача не зменшується, оскільки він має визначити рівень знань здобувача, та прийняти рішення щодо коригування програми навчання з тим, щоб домогтися найкращого засвоєння пройденого матеріалу. За потреби студент може отримати

консультативну допомогу викладача, спілкуючись з ним в онлайн режимі, безпосередньо використовуючи інтернет як засіб зв'язку (веб-чат, IRC, ICQ, інтерактивне TV, web-телефонію, Telnet). Для успішного проведення дистанційного навчання успішно використовуються системи, сервіси та платформи MOODLE, ZOOM та ін.

Впровадження дистанційних технологій у навчальний процес спрямоване на глибше розуміння навчального матеріалу; формування таких компетенцій як: комунікативні (безпосереднє спілкування за допомогою засобів мережі), інформаційні (пошук інформації з різних джерел та можливість її критичного осмислення), самоосвіти (вміння навчатись самостійно). Досвід та педагогічна практика дозволяють зробити висновок про пріоритетність напрацювання студентом навичок самостійного опрацювання навчального матеріалу, роботи з великими обсягами структурованого навчального матеріалу, та пошуків засобів практичної реалізації отриманих знань. Так, дистанційна освіта дозволяє нам формувати самостійну творчу особистість, готову до прийняття власних художніх рішень.

Методичні основи викладання практичних музичних дисциплін, зокрема диригування, зумовлюють потребу особистого тристороннього контакту: викладач, концертмейстер, студент. Онлайн формат хоч і дозволяє створити такий тристоронній зв'язок за допомогою означених вище платформ, проте викликає ряд складнощів, таких, як різна якість інтернет-покриття, що в свою чергу викликає відставання звукової трансляції. Такі умови ставлять під сумнів якість роботи з концертмейстером, адже при роботі над диригуванням музичного твору такі технічні похибки суттєво знижують якість навчального процесу. Тобто, навчаючи студента онлайн в стандартному, звичному нам режимі, ми ризикуємо виховати професійно непридатного диригента. Отже, при роботі онлайн від викладача та концертмейстера вимагається значно більша попередня підготовка. Наразі в інтернет ресурсах можливо знайти численні записи музичних творів, в тому числі і у виконанні фортепіано. Наявні також медіафайли, де на тлі відео презентації хорової партитури, звучить запис

хорового виконання того, чи іншого музичного твору. Такі музичні напрацювання стають вагомим підґрунтям для самостійної підготовки студента та є орієнтованими на сучасну молодь епохи діджиталізації. Таким чином, студент знаходячись поза межами освітнього процесу, може шляхом пасивного сприйняття, засвоювати навчальний матеріал. В даному контексті, під пасивним сприйняттям, розуміємо такі засоби засвоєння музичного матеріалу: фонове прослуховування, спостереження за партитурою на тлі хорового звучання, що суттєво спрощується при поєднанні нотного тексту та запису музичного твору в одному файлі. Відтак, при підготовці методичного забезпечення для роботи в умовах онлайн режиму, рекомендовано забезпечити подібними файлами весь список орієнтовного навчального репертуару, шляхом завантаження та відкриття загального доступу до файлів на гугл диску. Таким чином, ми забезпечуємо належні умови самостійної підготовки студента.

Важливою складовою освітнього процесу, безумовно, є саме заняття з дисципліни. При наявності задовільного інтернет покриття, можливі спроби проведення занять у звичному режимі. Проте, значно ефективнішим здається не онлайн розучування сольної програми студента, а демонстрація самостійної роботи та виправлення індивідуальних виконавських недоліків. Так, на нашу думку, значно більшої ефективності набуває заняття діалогічної форми, побудоване за принципом демонстрації завчасно підготовленого матеріалу та подальшого спільного аналізу виконаного завдання. При наявності медіафайлу з відповідним твором у мережі інтернет, вважаємо за доцільне пропонувати такий матеріал на самостійну підготовку, при відсутності такого, необхідним є попереднє створення такого файлу викладачем та концертмейстером. Так, на першому занятті, запускаючи демонстрацію екрану на медійній навчальній платформі, доречно разом зі студентом здійснити стислий музично-теоретичний аналіз твору, звертаючи увагу і на виконавські труднощі для диригента. Таким чином, визначені виконавські труднощі постають аспектом особливої уваги студента при самостійному опрацюванні сольної програми. Доречно також

запропонувати аналіз мелодики хорових партій та характеристики інструментального супроводу (при наявності).

До специфіки дистанційної роботи з студентом –диригентом доречно включити потребу відеофіксації самостійної роботи над твором, де кінцевим етапом є запис виконання твору цілком, або однієї, чи декількох завершених частин. Так, на онлайн занятті, увага зосереджується не суто над розучуванням, а і над більш конкретною роботою над індивідуальними недоліками студента, виявленими викладачем при перегляді домашнього завдання. За означених умов, в часовий регламент заняття можливо вкластись, приділяючи увагу розвитку хормейстерських навичок студента. Тобто, замість багатократного повторення програми під фортепіанний супровід, виникає можливість ставити завдання диригування під власний спів без інструментального супроводу, що суттєво загострює хормейстерський слух майбутнього диригента.

Отже, розглядаючи дистанційну освіту через призму трансформації освітнього процесу, приходимо до висновку, що попри значні негативні тенденції онлайн навчання, при фаховому переосмисленні специфіки проведення занять, освітній процес все ж може відповідати вимогам вищої школи. Так, при певній трансформації вектору проведення індивідуального заняття, ми спонукаємо та мотивуємо студента до самостійної роботи, надаючи необхідну матеріально-технічну основу. При належній самостійній підготовці студента, хронометраж заняття дозволяє поглиблювати та розширювати фахові навички студента, на що в умовах стандартної побудови заняття може бракувати часу, за рахунок того, що студент часто з'являється на урок не здійснивши попередньої роботи.

Перспективи освітнього контент-мейкінгу в умовах нової реальності.

Нинішнє студентство зростає у середовищі інформаційного простору, сучасних освітніх технологій дистанційного та електронного навчання, які набувають все більшого поширення в Україні [119-120]. У зв'язку з цим, постає проблема представлення навчального контенту з урахуванням загальносвітових тенденцій спрямованих на гнучкість та доступність освіти.

Людство вступило в новий етап свого розвитку, коли інформаційні процеси стають однією з найважливіших складових життєдіяльності людини, тому на етапі розвитку освіти стала актуальною проблема пошуку нових форм організації навчального процесу. Сучасна система вищої освіти переживає великі зміни, що приводять до вдосконалення і появи нових освітніх технологій. Сьогоднішні вищі навчальні заклади повинні активно позиціонувати свій внесок в інноваційний процес, соціальний розвиток і розробляти інноваційні технології, які забезпечать формування професійних умінь у студентів. В даний час зростає кількість інформації, яка так необхідна для отримання, розуміння і засвоєння рівнів освіти. Це спричинило впровадження інформаційних технологій в освіту і формування окремого виду навчання – дистанційного. Дистанційне навчання – це принципово новий, високотехнологічний підхід до процесу передачі знань

На сьогоднішній день, наявна система інструментарію дистанційної освіти дозволяють частково вирішити проблеми індивідуалізаційного контексту музичної освіти, забезпечуючи можливість постійного зворотнього зв'язку між викладачем та студентом, адже інформаційні технології є невід'ємною частиною нашого життя. Їх основу становить програмне забезпечення, яке проникло в усі сфери людського життя.

Отже, для уникнення помилок минулого, в процесі освітньої діяльності онлайн, необхідним є творення систематичної соціально-педагогічної векторної спрямованості, з використанням наявних та залученням нових веб-ресурсів. Необхідним є каналізоване формування комфортного освітнього середовища, котре буде містити вітчизняний освітній досвід в якості інформативної першооснови, з тенденцією до залучення європейського досвіду, що дозволить розгорнути повномасштабну якісну систему дистанційної освіти.

На сучасному етапі у зв'язку з появою нових інформаційних технологій спостерігаються наступні зміни у системі освіти :

1. формальний підхід до навчання замінюється когнитивним;
2. один основний підручник з курсу замінюється можливістю вибрати з великого розмаїття джерел інформації;

3. поява гіпертексту;

4. використання різноманітних технологій і саме тих, що принесуть найбільшу вигоду студентам;

5. навчаючі технології не повинні одна одну заміняти, вони мусять доповнювати одна одну [123].

Різноманітність технічного забезпечення студентів зумовлює потреби пошуку уніфікованого технічного обладнання, доступного кожному. Таким обладнанням можна визначити мобільний пристрій, котрий надає можливість доступу до навчального контенту в режимі 24/7. Відтак, на відміну від паперових носіїв можливість завантажувати та відпрацьовувати навчальний матеріал за допомоги мобільного пристрою, котрий включає в себе масу додаткових функцій, які суттєво поліпшують та вдосконалюють якісний рівень засвоєння матеріалу. Одним з таких засобів засвоєння матеріалу можна визначити інтегрування початкового контенту в простір соціальних мереж, котрий дає можливість: – зберігання та надання розвинутого доступу до структурованого навчального контенту; – підтримка тестової системи з можливостями самоконтролю та перевірки; – виконання пошукових запитів як до навчального контенту так і до тестової бази з видачею результатів в релевантній послідовності.

В той самий час, мобільний пристрій повинен відповідати ряду технічних вимог, маючи простий, доступно сформований користувацький інтерфейс, котрий сприятиме максимальній концентрації на навчальних, а не на розважальних функціях, що є в даному контексті дуже важливим. Важливою вимогою також є здатність функціонувати в умовах Інтернет або в автономному режимі, що є дуже нагальним для споживачів з обмеженими фінансовими чи технічними можливостями.

Дискусія та висновки.

Поява нових функцій викладача та нових аспектів навчання в контексті дистанційної освіти, необхідним є належний рівень попередньої підготовки та

підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, адже музична освіта он-лайн несе ряд індивідуальних сегментів, зокрема щодо застосування в освітньому процесі новітніх інструментів та інформаційних технологій. Так, музична освіта он-лайн є в Україні досить новим явищем, проте воно несе перспективну та результативну складову, що підтверджується швидким розповсюдженням даного формату серед ВНЗ України. Попри велику кількість переваг, в українському освітньому просторі цей формат стикається з рядом проблем, адже переважна більшість педагогів не володіють новітніми технологіями, не маючи можливості та часу для їх опанування. Окремим аспектом є технічна забезпеченість студентів маленьких міст та сіл. Так, для швидкого реформування освітнього простору, українській системі он-лайн навчання необхідно переймати та інтерпретувати європейський досвід, де попри програмну змістовність, студенту надається максимальний спектр можливостей для самовиявлення. Зупинимось на потребі використання вільного програмного забезпечення дистанційного навчання музично-виконавських дисциплін, що є характерним для он-лайн освіти європейських країн, де спостерігається підвищення рівня та якості освіти завдяки такому інструментарію. Недостатнє фінансування освітніх установ змушує шукати рішення, що надають можливість заощадити під час купівлі обладнання, а вже купівля ліцензійного програмного забезпечення є достатньо великою проблемою. Тим більше зараз, коли є можливість забезпечити виконання існуючих вузівських програм виключно на базі вільно поширюваного програмного забезпечення. Найбільш очевидним способом розв'язання даної проблеми є використання безкоштовного і вільно поширюваного програмного забезпечення [120].

На сьогоднішній день існує багато рішень для систем дистанційного навчання, відмінних технічними можливостями, наявністю і рівнем складності різних функціональних компонентів, наприклад, Oracle (i-Learning), IBM (Learning Space), WebCT, "Прометей" виробництва НІЦ АСКБ, e-Learning компанії "Гіперметод", та засоби Open Source: MOODLE, ATutor, Dokeos, Claroline тощо. Проте ми б хотіли розглянути розповсюджувану за принципом

Open Source на умовах ліцензії GNU/GPL, систему MOODLE. Автором ідеї і концепції системи MOODLE, а також її засновником є Мартін Даугіамас (Martin Dougiamas – доктор педагогічних наук з Curtin University Technology, Perth, Австралія). Головною його метою було створення системи, відмінної від доступних на ринку, а саме такої, яка б враховувала педагогічні аспекти, що базуються на основах пізнавальної психології, і, перш за все, однієї з її течій, що називається конструктивізмом.

Серед основних можливостей використання системи, можна виділити наступні [122]: 1. Надання через мережу освітніх матеріалів всім бажаючим студентам або вибраній групі користувачів. 2. Забезпечення і підтримка можливості взаємного спілкування зарівно як між учнями/студентами, які беруть участь в курсі, так і між учнями/студентами і вчителем/ведучим. 3. Документування і збереження робіт, результатів дискусії, документування заданих питань і одержаних відповідей. 4. Надання інструментів, які забезпечують можливість здійснення поточного контролю і оцінки досягнень окремих учасників і доставку зворотних даних щодо кожної теми, у тому числі оцінок і відгуків (рецензій) на їх роботи. 5. Надання можливості аналізу участі і активності окремих учасників курсу, аналіз часу, присвяченого на роботу з матеріалами. Отже, ми можемо побачити, що система MOODLE швидко розвивається і відіграє велику роль для дистанційного навчання у вищих начальних закладах. Вона відкриває студентам доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, знаходження і закріплення різних професійних навичок, а викладачам дозволяє реалізовувати принципово нові форми і методи навчання із застосуванням концептуального і математичного моделювання явищ і процесів. Система дистанційної освіти може і повинна зайняти своє місце в системі освіти, оскільки при грамотній її організації вона може забезпечити якісну освіту, що відповідає вимогам сучасного суспільства сьогодні.

Використання мережевих технологій дозволяє студенту будувати свою стратегію вивчення навчальної дисципліни та сприяє не тільки засвоєнню

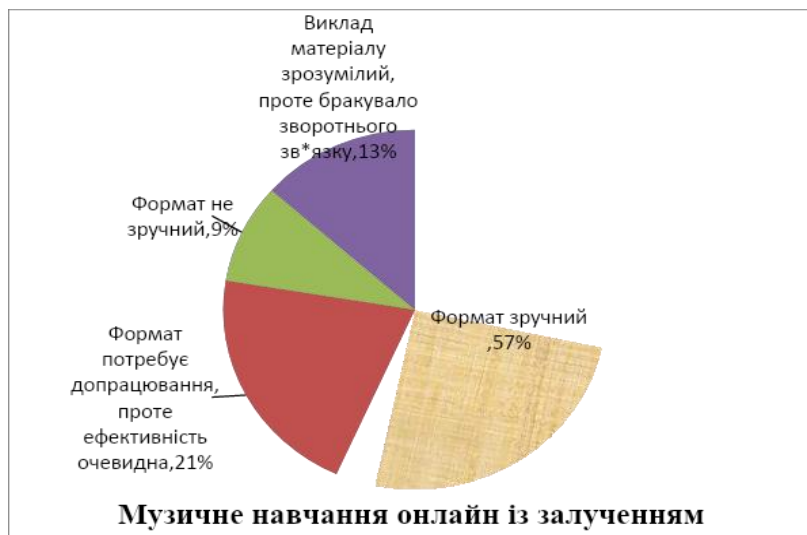
студентами знань, умінь, навичок, форм професійної поведінки, а й формуванню певної структури особистісних якостей. Дослідження умов формування професійної компетентності майбутніх фахівців засобами мережевих технологій дозволило установити, що впровадження навчально-методичного комплексу, який містить дистанційні курси, розроблені засобами Moodle з використанням модульного підходу, представлення знань як динамічної, мультимодальної структури, у формуванні якої беруть участь студенти, сприяє набуттю студентами досвіду самостійного поповнення та оновлення професійних знань, особистісної причетності до цього процесу та відповідальності за нього [121].

В якості експерименту, нами було запропоновано наступне: протягом навчального семестру учням було надано доступ до обмеженого в доступі стороннім телеграм-каналу, в котрому було розміщено систематизований за темами матеріал навчального курсу з дисципліни «Хорове диригування», що дозволило суттєво поліпшити та систематизувати навчальний матеріал, що в свою чергу, дозволило модернізувати таймінг онлайн уроку. Так, напередодні заняття, студентам надавався комплекс навчального матеріалу: план-конспект заняття, аудіо-запис музичного твору, для прослуховування та самостійного аналізу, файл хорової партитури в програмі «Finale», файл хорової партитури виконаної концертмейстером на фортепіано. Таким чином, 50% навчального матеріалу студент опрацьовує самостійно, до початку практичного заняття.

Результативність такого формату виявляється в кінцевому контролі знань студентів, де студенти 1-4 курсів отримали наступні результати іспиту:

Курс, кількість студентів	Самостійне опрацювання навчального контенту (максимальна оцінка 50 балів) Середній бал курсу:	Оцінка за створення відеозапису виконання сольної програми та розміщення в особистому профілі в соц. Мережах (максимальна оцінка 50 балів) Середній бал курсу	Середній бал за іспит
I курс, 15 осіб	46	40	86
II курс, 17 осіб	48	40	88
III курс 21 особа	45	44,5	89,5
IV курс 14 осіб	45	45	90

По завершенні навчального курсу, студентам було запропоновано заповнити гугл-форму з опитуванням, що дозволило виявити актуальність запропонованого формату подачі навчального матеріалу:

Отже, результати іспитів на чотирьох курсах та результати незалежного анкетування студентів, дозволять виявити позитивне ставлення до он-лайн формату занять, не як до вимушеної міри, а як до якісного освітнього інструменту.

В якості додаткової емпіричної бази, на сторінці мікроб логера Євгенії Мазуренко, чийми підписниками є переважно студентська молодь творчого спрямування (музиканти різних напрямів та спеціальностей) було проведено опитування щодо ставлення до формату он-лайн освіти в цілому, та музичної зокрема.

Респондентам було запропоновано відповісти на питання у формі сторіз-опитування в профілі блогерки:

Питання/загальна кількість респондентів	Так	Ні
Оцініть стан готовності освітньої системи України до навчального процесу он-лайн (Загальна кількість респондентів 215)	48 (Готова)	167 (Не готова)
Чи отримували ви достатній зворотній зв'язок від викладачів під час дистанційного навчання? (Загальна кількість респондентів 189)	83	106
Чи відчували Ви брак соціальних контактів під час навчання он-лайн? (Загальна кількість респондентів 238)	183	55
Чи хотіли б Ви мати доступ до навчального контенту в соціальних мережах? (Загальна кількість респондентів 224)	186	38
Культурно-мистецькі заходи онлайн, чи мають вони право на існування та перспективи? (Загальна кількість респондентів 254)	68	186
Чи здійснювали ви спроби опанування навчального матеріалу он-лайн у форматі	129	135

освітнього курсу? (Загальна кількість респондентів 264)		
Актуальність та результативність опанування творчого фаху он-лайн? (Загальна кількість респондентів 284)	131	153
Чи стикались Ви зі складнощами опанування навчального матеріалу в рамках дистанційної освіти? (Загальна кількість респондентів 287)	174	112
Наявність технічного забезпечення для навчання онлайн (Загальна кількість респондентів 297)	227	70
Загальне ставлення до формату он-лайн навчання(Загальна кількість респондентів 323)	117 (позитивне)	206 (негативне)

Отримані данні дозволяють зробити висновок про суттєву роль та потребу он-лайн інтеграції навчального контенту в простір соціальних мереж, як в зону медіа-комфорту сучасної студентської молоді.

Це підтверджується поставленим запитанням щодо гіпотетичного вибору форми подачі навчального матеріалу:

Отже, попри неоднозначне ставлення респондентів до он-лайн навчання, можемо визначити. Що даний формат музичної освіти є цілком результативним, за умови проведення модернізації та трансформації освітньої системи в контексті

трансформації навчального матеріалу в зручний формат, доступний та комфортний для студентів простір месенджерів та соціальних мереж. Так, практично не виходячи з дому чи не покидаючи свого робочого місця, можна підтримувати регулярний контакт з викладачем за допомогою телекомунікаційних технологій, у тому числі відеозв'язку, та одержувати структурований навчальний матеріал, представлений в електронному вигляді, що є доцільним не лише для теоретичних, але і для практичних курсів з музичних дисциплін.

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.2.3

2.3 Культурні потреби міської молоді в умовах пандемії COVID-19

Дозвілля молоді часто трактується в контексті наявності вільного часу для його реалізації. Процес реалізації культурних потреб сучасної молоді зумовлює контекст індивідуалізації вибору форм дозвіллевої діяльності. Проте, з початком пандемії covid-19, представники міської молодіжної культури зіткнулись не лише з потребою сублімації депресивних станів та вигорання, але і з пошуками нових форм дозвіллевої діяльності в умовах карантинних обмежень. Першочерговим завданням є аналіз впливу умов пандемії на дозвіллеву діяльність молоді, що дасть можливість визначити запит на культурний продукт, актуальний в умовах сьогодення. Діагностування основних потреб та проблем молоді в контексті дозвілля, дозволяє виявити доцільність он-лайн та інтегрованих культурно мистецьких заходів, котрі в умовах пандемії є чинником збереження моральної рівноваги та фактором поновлення чуттєво емоційного ресурсу особистості, що в свою чергу сприяє поліпшенню процесу переживання кризових умов сучасності. Можливість обирати формат відвідування культурного середовища ставить питання вакцинації не в примусовий контекст, а в прощину вільного вибору, залишаючи за собою мотиваційний аспект у перевазі оф-лайн дозвілля.

Ключові слова: культура, дозвілля, молодь, пандемія, онлайн, дозвілліве можливості, запит культурного продукту.

Introduction

2020 календарний рік характеризується значними змінами буденного життя суспільства у всьому світі, через глобальну пандемію covid-19. Попри активну, згуртовану протидію вірусній загрозі, умови життя суспільства досі залишаються карантинними.

Превентивні заходи щодо поширення нового вірусу Covid-19 є жорсткими і непередбачуваними для всього людства. До них відносяться: - обов'язковий масковий режим; - ізоляція вдома у разі будь-яких симптомів

хвороби; -закриття кордонів для авіа та транспортного сполучення; -заборона масових заходів та ін. (залежно від країни). Це лише основні обмеження, які використовує влада для запобігання поширенню страшного вірусу. Так, частково уповільнити поширення хвороби вдалося, але це єдиний позитивний наслідок для людства, адже почала занепадати економіка, збільшилася кількість безробітних, також з'явився новий діагноз - так званий «Covid-стрес», яким почали страждати люди під час самоізоляції, адже були приречені «сидіти в чотирьох стінах» та відмовитися від живого спілкування з навколишнім світом.

Культурні потреби сучасної міської молоді : наукове осмислення проблеми.

Діджиталізованість життя в реаліях сьогодення має вплив на урізноманітнення дозвіллевої діяльності суспільства навіть в рамках проведення домашнього часу в колі родини. До сучасних форм діджитал-дозвілля молоді вдома можна віднести: он-лайн ігри, соціальні мережі, блоги, влоги, навчальні курси он-лайн. Так, члени певної родини, зокрема молодь, замість звичного проведення часу за переглядом телепередач та фільмів, можуть самостійно фільтрувати та обирати бажаний контент та споживати його індивідуально, без потреби пошуку колективної уніфікації для проведення спільного часу. Це пов'язано, передусім, з тим, що кожен індивід має власний діджитал простір в рамках певного девайсу та доступу до мережі інтернет. Відбувається фрагментація дозвілля, адже тепер проживання під одним дахом, чи приналежність до певної соціальної групи вже не є гарантією проведення часу разом (López-Sintas, Rojas-DeFrancisco & García-Álvarez, 2017, p.11)

Основним вектором нашого дослідження є розгляд та аналіз дозвіллевої діяльності міської молоді в умовах карантинних обмежень, а також визначення доступності та пристосованості культурно-мистецької індустрії в умовах пандемії covid-19. Адже умови нової реальності суттєво вплинули на всі аспекти людського життя, не минувши і культурно-мистецьку складову. В свою чергу, кризові умови стимулюють до створення нових ресурсів та робочої сили,

преміщення та інтерпретація котрих є умовою конкурентоспроможності всіх сфер діяльності сучасного суспільства. В умовах карантинних обмежень переважна більшість діяльності людини трансформувалась в он-лайн середовище. Такі зміни можна трактувати як з позитивного так і з негативного контексту, адже цифрові технології дозволяють в певній мірі нівелювати стресовий контекст умов самоізоляції, дозволяючи людям спілкуватись та проводити спільний час з тими членами соціальних груп, котрі фізично перебувають далеко одне від одного, або дотримуються умов карантинних обмежень.

Якими би не були конфігурації дозвілля, дослідження підтверджують, що кількість і якість проведеного дозвілля має вплив на фізичне та ментальне здоров'я, рівень задоволеності життям і суб'єктивного добробуту (Haworth & Lewis, 2005; European Commission, 2011).

Якісний рівень проведення вільного часу є важливим зокрема для молоді тому, що дозвілля є важливою складовою розвитку та виховання індивідуальних комунікативних навичок, а в майбутньому навичок соціальних комунікацій та адекватного вирішення конфліктів в контексті засвоєння понять толерантної поведінки, взаємоповаги не лише в умовах певної соціальної групи. (Mareque, de Prada Creo, and Gonzalez-Sanchez, 2019; Sivan, 2003)

В умовах сьогодення, дозвілля здебільшого синонімується не з робочими процесами, а саме зі створенням та споживанням культури. Відтак, сучасні дослідження вивчають дозвілля окремо від роботи, акцентуючи увагу на синкретизмі дозвілля та культури. Все більша кількість досліджень обираючи такий вектор, впливає на розробку політик культури та дозвілля.

Проте, зазначені процеси можуть спричинити комодифікацію міської культури та комерціалізацію сфер життя суспільства, зокрема і сфери культури. Культурна сфера має перспективу стати для міської молоді одним із засобів збільшення конкурентоспроможності та приваблення інвестиційного потоку, а як наслідок зростання можливостей заробітку для молодих фахівців у

напрямі. В умовах нової реальності, великі культурні проекти із залученням сучасних медійних технологій приваблять інвестиційний потік у великі міста, забезпечивши не лише соціальні гарантії співробітникам, але підтримку самої сфери культури та мистецтва в кризових умовах. (Evans, 2001; Evans, 2005).

Таким чином, економічні та соціальні привілеї, котрі отримують молоді люди, здобувши можливість більшого заробітку, в певний момент інтегруються до менш соціально захищених груп населення. (Bailey, Miles and Stark, 2004; Miles and Paddison, 2005). Цей процес називають trickle-down ефектом. Дослідниця Клер Коломб пише про те, що економічні блага часто не «просочуються» до груп людей і просторів, які найбільше їх потребують. А великі культурні проекти та події, навпаки, забирають ресурси, які можна було би використати на створення іншої соціальної інфраструктури. Крім цього, масштабні проекти і події — як, наприклад, міжнародні пісенні конкурси — іноді шкодять деяким спільнотам, бо запускають процеси джентрифікації і комодифікації культури та культурних просторів (Colomb, 2011).

В умовах сучасної культурної політики, місця для дозвілля, що є місцями споживання культури, такі як мистецькі галереї, театри і кінотеатри переходять від публічної до комерційної сфери шляхом приватизації. Дані Держстату вказують на скорочення кількості закладів культури, зокрема театрів і бібліотек (Державна служба статистики України, 2018). У публічних обговореннях домінує дискурс про те, що ті заклади культури, які залишаються «на балансі» міста чи держави, мають самі подбати про способи отримання прибутку (Кошкіна & Бадьйор, 2013). Натомість проблема зміни підходів до управління закладами культури та їхнього фінансування залишається поза увагою.

Так, аналіз стану культурно-дозвіллевой індустрії через призму умов нової реальності дозволяє виявити потребу переосмислення організації дозвілля міської студентської молоді, задля потреби їх пристосування до сучасних умов життя та майбутнього працевлаштування, адже культура, як і дозвілля, є формою самовираження людини і може мати позитивний ефект на почуття суб'єктивного

добробуту. Залученість до культурних активностей не лише відіграє важливу роль у якісному дозвіллі, а й може збагачувати соціальне життя людей, посилювати згуртованість і підвищувати рівень партисипації на рівні громад (Matarasso, 1997).

Методологія.

Задля вирішення дослідницького завдання, нами було використано результати соціологічного опитування студентів вищих навчальних закладів м. Києва. Запропоноване опитування складалось з блоків запитань про діяльність молоді, їх типовий робочий графік та рівень матеріального забезпечення. Так вікова категорія опитаних 973-х респондентів становить 18-19 років.

Дослідницькі інструменти та процедури.

У фокусі цього дослідження — дозвілля міської молоді. Ми припускаємо, що дозвілля молодих людей в Україні залежить не лише від їхніх особистих інтересів і вподобань. На доступність і різноманітність дозвілля можуть впливати такі структурні фактори як гендер, рівень доходу, сфера зайнятості та умови праці.

В процесі проведення та здійснення аналізу результатів опитування, перед нами постав ряд завдань:

- Охарактеризувати роль дозвілля в житті міської молоді;
- Визначити середній показник матеріального забезпечення студентської молоді;
- Проаналізувати культурно-споживацькі можливості сучасної молоді;
- Прослідкувати трансформаційні процеси дозвілля міської молоді в умовах пандемії covid-19

ВПЛИВ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ НА ДОЗВІЛЛЄВУ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ

З 12 березня 2020р. уряд запровадив на території України карантин, в рамках якого заборонив проведення масових заходів, де бере участь понад 200 осіб

(постанова №211). Проте з 17 березня уряд значно посилив карантин та заборонив проведення всіх масових заходів, у тому числі культурних, де бере участь понад 10 осіб.

З 11 травня 2020 року уряд почав послаблювати карантинні обмеження, і це дало змогу в певному обсязі відновити роботу майже в усіх сферах суспільного життя. Проте представників креативних індустрій це не стосувалося. На знак протесту 12 травня 2020 року в Києві представники галузі культури і креативної індустрії влаштували акцію #стопкультурнийкарантин.

Проте лише в липні Кабмін дозволив проводити концертні заходи – із 50% заповненням зали.

Карантинні обмеження, котрі було впроваджено на всій території України у зв'язку із поширенням коронавірусної хвороби (SARS-Cov-2), спричинили суттєвий вплив як на робочу зайнятість, так і на дозвілєву діяльність українських студентів. Переважна більшість опитаних респондентів зазначили суттєві зміни традиційного перебігу життя в умовах карантину.

Важливо зазначити, що в рамках карантинних обмежень в он-лайн простір інтегрувалась не лише система освіти, але і суттєво зріс попит на он-лайн роботу, що спричинило кількість осіб з ненормованим робочим графіком, що в свою чергу призводить до ризиків фахового вигорання, котре в стресових умовах карантину є особливо небезпечним для молодих людей. (Mental Health Foundation, 2020).

Виникнення нових форм професійної діяльності гіпотетично є чинником нормалізації тайм менеджменту молодих людей, в контексті заощаджень часу на трансфер, проте більшість людей зайнятих на дистанційному навчанні та роботі зіткнулись із браком вільного часу та можливістю урізноманітнення буденності, тобто проведення якісного дозвілля. Під час карантинних обмежень більшість опитаних респондентів відчули реальний тягар та сутність обмежень та заборон, що попри логічність з боку власної безпеки є негативним соціально-психологічним фактором, котрий найбільше вплинув на людей творчих

спеціальностей, для котрих створення та споживання культури є в моральному контексті життєво необхідною складовою. Так, для людей дотичних сфері культури та мистецтва суттєву складність становив процес адаптації до нових умов діяльності, а як наслідок реорганізація звичного ритму життя. Для деяких молодих осіб зі студентського середовища, карантинні обмеження стали чинником появи додаткового часу для опанування нових професійних навичок, проте карантинні обмеження стали фактором нівелювання межі між навчальним, робочим часом та часом дозвілля.

ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

В умовах пандемії заклади культури конкурують за увагу молоді з інтернетом і програють цю нерівну боротьбу. Оскільки значна частина роботи сучасної людини відбувається в онлайн-форматі, а тепер і дистанційно, поділ на відпочинок і роботу суттєво нівелюється. Це особливо характерно для галузі ІТ-технологій, а також зайнятих у культурній сфері. Через таку тенденцію, у людей є запит на публічне дозвілля, тобто проведення вільного часу поза домом.

Молодь зайнята у сфері культури та мистецтва, частіше за інших асоціює відпочинок зі сном, що може пояснюватись фізичною працею цих людей, витратою морального ресурсу, а також менш фіксованим робочим графіком. Крім того, така молодь часто працює під час масових заходів, на які інші мешканці міста приходять відпочити.

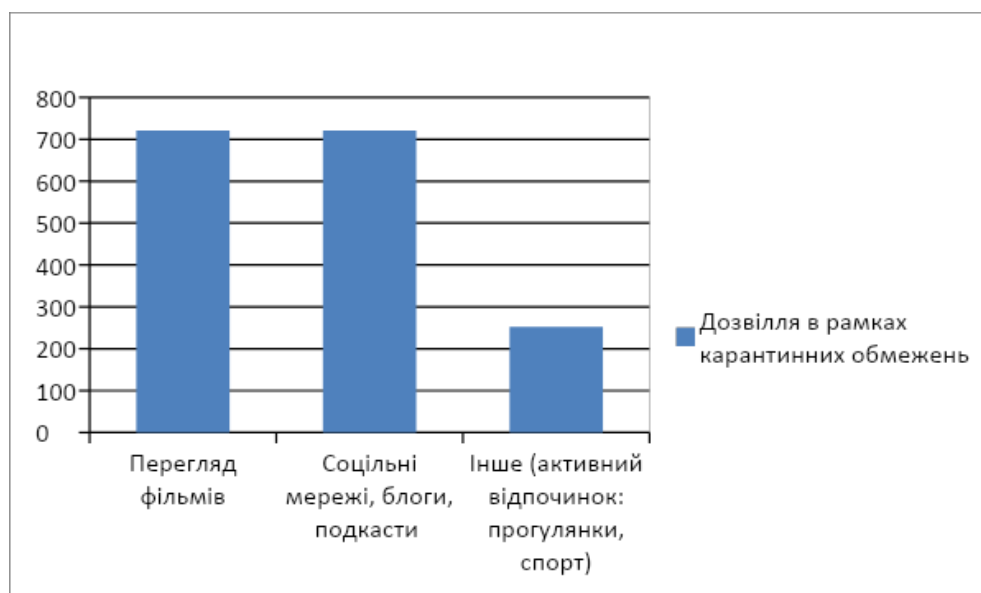
Помітною рисою дозвілля сучасної молоді є самоексплуатація, зумовлена культом продуктивності та успішності — до цього більше схильні люди інтелектуальної праці та самозайняті. Згідно з такою капіталістичною логікою, навіть вільний час має бути використаний з максимальною користю. В умовах карантинних обмежень така векторна спрямованість є цілком логічною, адже молодь потрапляє в становище соціальної незахищеності та відсутності відчуття фінансової стабільності. Відтак, переважна кількість студентської молоді, в умовах карантину нівелює дозвілля на користь дистанційної роботи (навчання) з метою поліпшення матеріальної стабільності.

Пандемія коронавірусу та зменшення можливості до особистісного самовиявлення через призму дозвіллевої діяльності суттєво впливає на загострення почуття тривожності у молодих людей, котрі зазвичай вирізняються моральною стабільністю. Так, емоційний стан більшості молодих осіб в умовах пандемії погіршується з ряду причин:

N=973

Відсутність можливості вільно подорожувати	82%
Відсутність можливості особистого спілкування	74%
Відсутність звичного ритму життя – навчання, робота, дозвілля	78%
Відсутність можливості різноманітного відпочинку – відвідування культурних та громадських закладів	69%
Страх за рідних, котрі знаходяться в групі ризику коронаврусної хвороби	29%
Страх втрати власної справи (бізнесу) через економічну нестабільність	19%

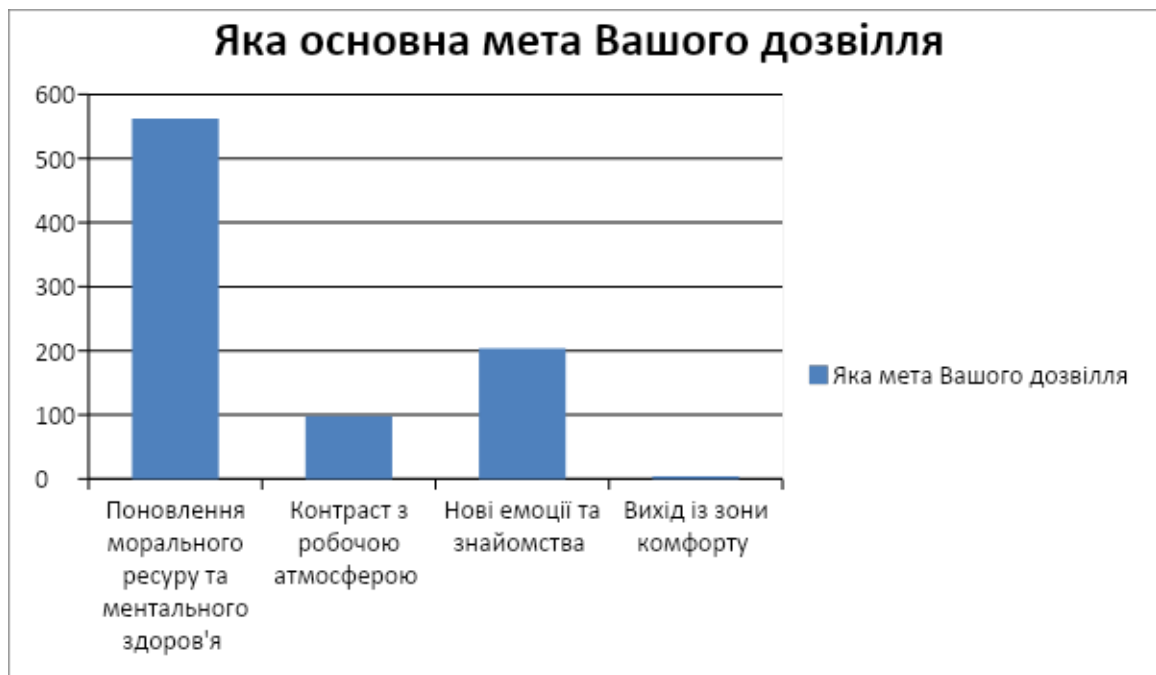
Так, переважна більшість дозвіллевої діяльності молоді в умовах карантинних обмежень- пасивне дозвілля:

ДИСКУСІЯ ТА ВИСНОВКИ

Пандемія коронавірусу змусила мільйони людей змінити звичний спосіб життя та задала новий погляд на багато аспектів нашої життєдіяльності. Вона відкрила нам нову реальність з великими змінами, в якій ми маємо бути до всього готовими – адаптувати технічну і законодавчу бази, освоїти нові навички, змінити способи взаємодії. І зараз ми бачимо, як швидко ці зміни почали втілюватися в життя.

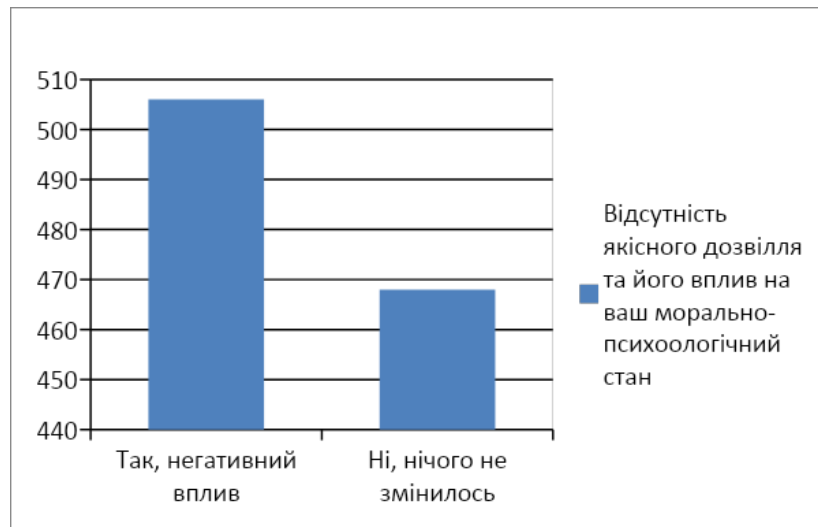
Дозвілєва діяльність молоді є ваговою складовою самовиявлення особистості. Якісний контекст та наявність різноманітного дозвілля молодих людей є чинником впливу на здоров'я та відчуття соціально культурної гармонії особистості. В умовах сьогодення, дозвілля розглядається як фактор особистого вибору та реалізації власних інтересів індивіда. Дозвілля та рекреація студентської молоді не часто паралелізується з культурними подіями та закладами. Опитані нами респонденти визначали відпочинок як певний простір для відновлення власного ресурсу та ментальної рівноваги.

Відтак, результати опитування приведеного вище, дозволяють зробити висновок про негативний вплив карантинних обмежень на ментальне здоров'я та моральний ресурс сучасного молодого покоління. Це пов'язано з нівелювання

межі між робочим та домашнім часом , тобто в умовах роботи та навчання онлайн зникає розподіл понять «відпочинок» та «дозвілля».

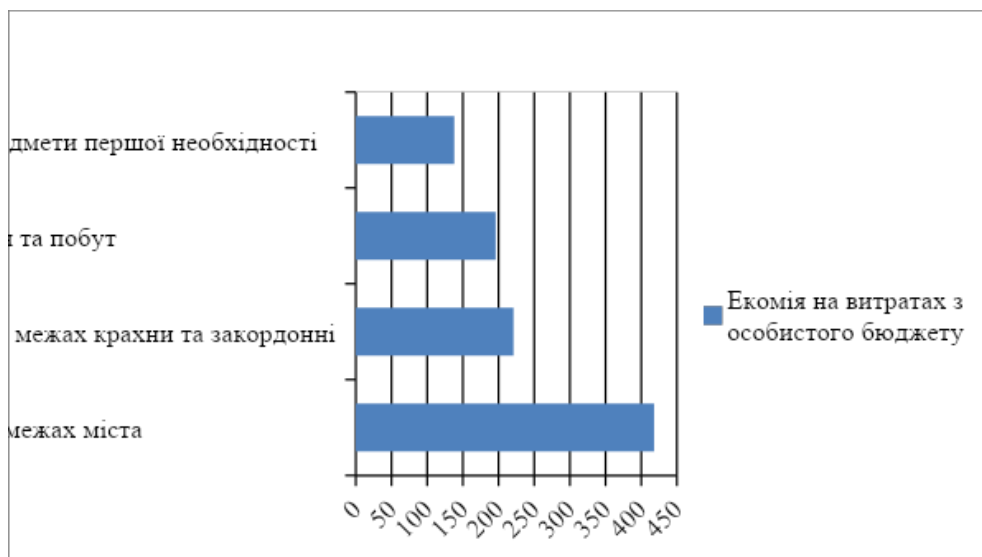
Отже, визначаємо, що карантинні обмеження негативно вплинули на морально-психологічний стан молоді, що підтвердили 52% опитаних респондентів.

Водночас, дозвілля міської молоді невід’ємно пов’язано з культурним простором міста - публічними громадськими місцями та закладами культури. Так, молоді люди, чия професійна діяльність дотична креативним індустріям, часто ототожнюють дозвілля з роботою, адже їх діяльність пов’язана із створенням культурного продукту, але не з його споживанням. Здебільшого, відпочинок для міської молоді має роль залишкового явища- час поза роботою, навчанням та побутовими справами.

Це підтверджується і тим, що більшість сучасної молоді серед витрат зі свого бюджету найбільше схильні економити на витратах на довілля.

N=973

Найбільше молоді у великих містах проводять позаробочий час за пасивним відпочинком: хоча б раз на тиждень використовують інтернет (82%), слухають музику (67%), переглядають відео (55%) і телебачення (50%). Порівняно набагато менше молоді принаймні раз на місяць відвідують кінотеатри (14%), концерти, театри і художні виставки (по 5%).

Так, за час карантинних обмежень, серед молодих людей загострилась ігроманія та залежність від соціальних мереж, адже за таким дозвіллям проводить свій вільний час значна кількість міської молоді, а саме: 48 % опитаних респондентів.

Рівень доходу також впливає на способи проведення вільного часу серед молодих людей. За результатами аналізу кількісних даних ми помітили, що дозвілля людей з високим рівнем доходу є більш різноманітним порівняно з тими, хто заробляють менше. Серед молоді з доходом, вищим за середній рівень по Україні, досить велика частка (42%) читають книги протягом тижня. По мірі того, як зменшується рівень доходу, зменшується і частка жителів_ок, які займаються читанням. Проте серед респондент_ок з найнижчим рівнем доходу (менше за 2,5 тис. грн) читають майже так само багато, як і серед людей з найвищими доходами.

Відчуття особистої безпеки також становить вплив на дозвілля молодих людей. В умовах стресового середовища карантину, відчуття безпеки ста

захищеності стає ще меншим, адже фінансова дестабілізація штовхає неблагонадійні соціальні групи до загострення протизаконної діяльності. Відтак, попри відчуття небезпеки при відвідуванні культурно-масових заходів через ризик зіткнень з особами у стані алкогольного сп'яніння, додається відчуття дискомфорту та незахищеності при звичайному пересуванні містом в темну пору доби. При тому, кількість представників правоохоронних органів в громадських місцях, не посилює відчуття безпеки в молодих людей, з чого слідує низький рівень довіри до провладних структур та органів забезпечення правопорядку.

Аналізуючи культурні потреби молоді в умовах пандемії, визначаємо, що молодь дотична сфері культури та мистецтва в умовах ізоляції акцентує свою діяльність на розвитку альтернативної культури- он-лайн концерти, вистави, тощо. Не зважаючи на нестачу місць для проведення репетиційного процесу та реалізації концертних заходів, творча діяльність успішно інтегрується в он-лайн простір. Попри обмежений доступ до професійних он-лайн платформ, український культурно-мистецький простір спішно втілює запит на дистанційні концертні заходи, переймаючи досвід зірок світового рівня. Так, в Україні альтернативу живим концертам створила музична он-лайн платформа «Слух». В проекті «Карантин лайв» в он-лайн форматі відбулись концерти таких виконавців: бандуристка Круть, «гурт [O]», Віктор Павлік, Саша Чемеров, молодий гурт «Творі». Платформа систематично анонсує нові заходи. Ряд українських музикантів, такі як рок-гурт «Оторвальд» та гурт «Харджіс» ініціюють концертні заходи на загальнодоступних сервісах та соціальних мережах. Відтак, запропонувати віртуальну відвідуваність – це те, що дасть організаторам заходу тактичну перевагу, особливо коли мова йде про комфорт аудиторії і охопленню спонсорів. Хоча віртуальні події можуть бути не в змозі повністю замінити офлайн-заходи, вони стають все більш життєздатним варіантом для компаній на додаток до існуючих програм конференцій. Організуючи віртуальний захід або відвідуючи його, організації можуть заощадити на оренді, проживанні, харчуванні, квитках та ін. У той же час

онлайн-заходи зменшують вплив особистих заходів на навколишнє середовище і забезпечують можливість участі учасників незалежно від їх фізичних, географічних або фінансових умов. З такими перевагами віртуальні події нікуди не подінуться, а з часом лише впевнено встановлять свої правила в цій сфері.

Незважаючи на поступове зняття обмежень, котре пов'язано з масовою вакцинацією людей у в'язу світі, ми розуміємо, що час для проведення масових заходів з великою кількістю учасників поки не настав. Карантин прискорив колаборацію онлайн- та офлайн-форматів, і в майбутньому це зробить галузь дозвілля молоді більш прогресивною з точки зору використання діджитал-рішень. Проте, стійкою залишається думка молодих осіб про те, що немає нічого кращого особистої зустрічі. Тепер організатори, експоненти, спонсори і, що найбільш важливо, відвідувачі переоцінюють кожен майбутній захід не тільки як ризик для здоров'я, але і як величезний фінансовий ризик.

Традиційні заходи молодіжного дозвілля неминуче будуть еволюціонувати, підлаштовуючись під глобальні зміни. Вони відновляться, але не будуть такими ж як до пандемії. Більшість людей, за умови вакцинації, будуть відвідувати лише ті заходи, які мають для них справжню цінність. Контракти будуть посилені, а умови розірвання ретельно опрацьовані. Майданчики і постачальники будуть намагатися захистити себе від втрати доходів, в той час як агентства і менеджери заходів будуть намагатися уникнути оплати заходу, який може ніколи не відбутися.

Онлайн-сектор стрімко розвивався в останні роки, тепер він міцно влаштувався і в сфері дозвілля міської молоді. Для організаторів та споживачів виникає завдання – розвивати новий напрямок за допомогою передових технологій, а також інших підходів в залученні аудиторії та змін у свідомості як організаторів, так і учасників.

SECTION 3. PHILOLOGY AND LINGUISTICS

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.3.1

3.1 Особливості перекладу англомовного та китайськомовного медичного дискурсу українською мовою

Наразі медицина є однією з найбільш затребуваних сфер діяльності людини. Заради досягнення більших успіхів, свої дії об'єднують вчені з різних країн, що не може не призводити до розширення сфери застосування медичного перекладу. Так, все більш затребуваним стає переклад медичної документації, наприклад, рекомендацій та планів Всесвітньої організації охорони здоров'я, а також посібників із профілактики та лікування COVID-19. Робота з цим типом документації вимагає від перекладача поєднання різних підходів, оскільки переклад є не тільки медичним, але й певним чином юридичним (у випадках, коли йдеться про переклад офіційної документації) або навчальним, що посилює вимоги до адекватності та смислової точності перекладу.

Дослідження присвячено проблемі перекладу українською мовою англомовного та китайськомовного медичного дискурсу на матеріалі рекомендацій ВОЗ для медичних фахівців та посібника з профілактики та лікування COVID-19.

Теоретичну базу дослідження було сформовано на ґрунті наукових розвідок, проблематика яких визначалась як висвітлення особливостей медичного дискурсу (Какуля Ж.М., Карасик В. І., Метова Н., Felt R., Wilce J.M., Wiseman N.A.R. та ін.). Проте питання специфіки перекладу англомовної і китайськомовної медичної документації наразі залишається недостатньо повно вивченим.

Проблематика є актуальною унаслідок високого попиту на якісний переклад медичної документації в умовах відсутності чітких рекомендацій щодо перекладу медичних текстів.

Наукова новизна розвідки полягає у аналізі найбільш розповсюджених перекладацьких прийомів, що застосовуються при перекладі медичних текстів із

англійської та китайської мови українською з метою формулювання рекомендацій щодо медичного перекладу.

Об'єктом дослідження виступили медичні тексти англійською і китайською мовами та їх перекладацькі відповідники українською.

Предметом – провідні перекладацькі прийоми, які було застосовано під час перекладу українською мовою англомовних текстів медичного дискурсу.

Матеріалом дослідження було обрано медичні рекомендації «Лабораторне тестування при підозрі на зараження людини новим коронавірусом 2019 року» англійською мовою та «Керівництво з профілактики та лікування COVID-19» китайською мовою, загальним обсягом 64 сторінки та їх українськомовні переклади загальним обсягом 96 сторінок.

Мета полягала у вияві особливостей перекладу англомовного і китайськомовного медичного дискурсу українською мовою та визначенні найбільш ефективних прийомів перекладу.

Для досягнення цієї мети, були поставлено та виконано наступні завдання:

- схарактеризувати медичний дискурс як інституціональний дискурс, визначити його дистинктивні характеристики;
- здійснити зіставний аналіз різнорівневих лінгвістичних особливостей англомовного і китайськомовного медичного дискурсу;
- визначити мовно специфічні і типологічно спільні перекладацькі тактики та операції, що застосовуються при перекладі українською мовою англомовного та китайськомовного медичного дискурсу у руслі комунікативно-функціонального підходу.

Для виконання описаних вище завдань і, як наслідок, досягнення мети були використані такі методи дослідження, як описовий метод, зіставний метод, методи лінгвістичного та перекладацького аналізу, а також метод кількісних підрахунків.

Теоретична значущість дослідження полягає у тому, що воно робить суттєвий внесок у теорію фахового медичного перекладу, а практична цінність

засвідчується формулюванням рекомендацій щодо медичного перекладу на базі результатів дослідження.

СПЕЦИФІКА МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Серед сучасних розвідок, присвячених з'ясуванню специфіки медичного дискурсу наявна певна полемічність поглядів. Згідно лінгвістичного підходу тлумачення цього поняття, медичний дискурс поєднує всі матеріали і документи медичної тематики: від наукових статей до усного пояснення схеми лікування пацієнту, що обумовлює жанрову різноманітність. З огляду на трактування медичного дискурсу послідовниками М. Фуко, ключовим є проживання та розуміння медичного досвіду. Найбільш вузьким є уживання поняття «медичний дискурс» для позначення власне дискурсу психотерапевтичного, який, у свою чергу, розуміється як комунікація, що відбувається у процесі психотерапії.

Оскільки за визначенням В.І. Карасика, медичний дискурс є соціально-орієнтованим інституціональним дискурсом, він відповідно до критеріїв приналежності до цієї групи визначається залежністю від специфіки комунікативного акту в цілому та комунікативної специфіки зокрема, визначається негомогенністю та підвищеною персуазивністю.

Варто зазначити, що наразі до медичного дискурсу можна зарахувати і тексти, які на перший погляд належать до інших галузей: наприклад, контент інтерфейсів програмного забезпечення медичної тематики, інструкції з експлуатації медичної техніки, інструкції до медикаментів тощо. Одним із наслідків цієї особливості стає взаємне міждисциплінарний характер медичного дискурсу, який виявляється у взаємопроникненні та синергії термінології і форматів технічного та медичного дискурсу.

Щодо високого ступеня персуазивності, вона маніфестується за рахунок таких комунікативних елементів, як рекомендації, заборони, розпорядження та інструкції. У медичному дискурсі наявні три основних типи комунікативних стратегій: діагностичну, лікувальну та рекомендуєчу.

Медичний дискурс є найближчим за характеристиками до науково-технічного дискурсу. Він характеризується точністю та однозначністю викладення інформації, оскільки будь-яке поняття має бути засновано на фактах та експериментально підтверджено. Текстам медичного дискурсу властиві лінгвістичні особливості науково-технічних текстів, зокрема високий ступінь когерентності та логічної обґрунтованості, відсутність емоційного забарвлення і насиченість термінологічною лексикою.

Виходячи з перерахованих вище дистинктивних характеристик медичного дискурсу, можна дійти висновку, що медичні тексти визначаються низкою особливостей, які певним чином впливають на переклад, як полегшуючи, так і ускладнюючи його. Звичайно, більший інтерес становлять проблеми медичного перекладу з неблизько споріднених мов.

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ, ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТАКТИКИ ТА ОПЕРАЦІЇ

В аспекті лексичних лінгвістичних особливостей англomовних медичних текстів аналіз засвідчив наявність великої кількості термінів і одиниць, запозичених з інших сфер діяльності людини. Таким чином, до фонових знань перекладача медичних текстів крім мовної компетенції у галузі медицини повинні бути включені фахові компетенції науках, у таких науках, як фізика, ІТ, статистика та інші. Іншою проблемою медичного перекладу є високий вміст інтернаціональної лексики як у діахронії, так і у синхронії. У діахронічному плані це перед усім стосується великої кількості термінів, часто синонімічних грецького та латинського походження на кшталт: «*bacteria*», «*cholera*», «*neoplasm*», «*tumor*», «*tonsillitis*», «*appendicitis*», «*insomnia*», «*pneumonia*», «*cordial*», «*cardio*» і т.ін. У той же час деякі з цих інтернаціоналізмів мають повні синоніми суто англійського походження: «*insomnia*»—«*sleeplessness*», «*nausea*»—«*sickness*», «*pneumonia*» – «*lung unflammation*». У синхронії прикладами

інтернаціоналізмів можуть слугувати терміни французького походження: «*jaundice*» – «*yellow fever*» «*malady*»– «*disease*»; «*fatigue*» – «*stamina*».

За результатами аналізу експериментальної вибірки близько 30 % англійських медичних термінів мають французьке походження (наприклад, «*bowel*» – «кишківник», «*disease*» – «хвороба», «*malaise*» – «нездужання»), близько 29 % латинське (наприклад, «*virus*» – «вірус», «*femur*» – «стегнова кістка», «*puncture*» – «прокол», «*insulin*» – «інсулін») та близько 6% грецьке (наприклад, «*trauma*» – «травма», «*diabetes*» – «діабет», «*typhoid*» – «короткозорість»).

Іншою перекладацькою проблемою англо-українського медичного перекладу є поширеність псевдоінтернаціоналізмів або міжмовних омонімів, також відомих як хибні друзі перекладача. Серед найбільш розповсюджених джерел медичних псевдоінтернаціоналізмів у мовній парі англійська-українська слід назвати неповне запозичення шляхом перекладацької трансформації конкретизації (коли разом зі словом у нову мову переходить лише частина його значення або одне з кількох значень), а також етимологічна спорідненість слів за відсутності загальної семантики. Прикладом першого явища може бути передача англійського слова «*stress*» українською. При запозиченні у якості медичного терміна зберігається лише одне з багатьох значень цього полісемічного слова стан підвищеної нервової напруги, перенапруги.

Одним із найвідоміших хибних друзів перекладача в медичній лексиці є слово «*angina*», яке всупереч очікуванням непідготовленого перекладача перекладається як «*стенокардія*», а аж ніяк не як «*ангіна*». Це обумовлено тим, що обидва слова «*angina*» і «*ангіна*» мають латинське походження, проте український термін утворився за допомогою перекладацької трансформації транслітерації у поєднанні з вилученням від латинського термінологічного словосполучення «*angina tonsillitis*» («*задушення від запалення мигдаликів*»), тоді як англійський термін «*angina*» («*стенокардія*») утворено шляхом скорочення від латинського словосполучення «*angina pectoris*» («*удушення грудне*»).

Ще однією важливою дистинктивною рисою англomовних медичних текстів в аспекті вокабуляру є поширеність скорочень і абревіатур. При перекладі українською не всі абревіатури зберігають скорочену форму, досить великий відсоток відтворюється у вигляді розгорнутих словосполучень.

Так, у межах однієї галузі, наприклад, психіатрії одна абревіатура «*BPD*» може використовуватись у двох різних вузькофахових значеннях на позначення розладів особистості: «*bipolar personality disorder*» («біполярний розлад особистості») та «*borderline personality disorder*» («прикордонний розлад особистості») [143]. Подібну омонімію неможливо виявити за контекстом і без розшифровки абревіатури читач і перекладач перебуває у ситуації двозначності.

Найпростіше ситуація з омонімами, що стосуються різних галузей медицини – і які, отже, можуть бути розмежовані за контекстом. Так, абревіатура «*CP*» в інфектології швидше буде розшифрована як «*chicken pox*» («вітряна віспа»), а кардіології – як «*cardiac pacing*» («кардіостимулятор»). Однак кількість розшифровок однієї абревіатури в англійській мові може бути досить великою. Так, наприклад, вищезгадана абревіатура «*CP*» в англійській мові має до 80 варіантів розшифровки, що стосуються різних галузей медичного знання.

Не менш поширене в англійській медичній лексиці і явище полісемії абревіатур, тобто наявність однієї абревіатури кількох пов'язаних між собою значень. Найбільш поширеним типом таких зв'язків є гіпонімо-гіперонімічні відносини, як, наприклад, у разі абревіатури «*BW*». Значенням-гіперонімом для неї є «*маса тіла*», однак у неонатології вона позначає вузький термін «*маса тіла при народженні*». В даному випадку, друге значення є більш вузьким, специфічним і похідним по відношенню до першого і може бути виведено з нього у вигляді логічних операцій.

Щодо граматичних особливостей, для англomовного медичного дискурсу є характерною розповсюдженість ускладнених конструкцій вторинної предикації, а саме: інфінітивних і герундіальних зворотів та конструкцій з дієприкметником I та II, а також велика кількість пасивних конструкцій, які загалом нехарактерні для української мови. Це не є типовим для української мови, де функції герундія

та дієприкметника I частково відтворюються за допомогою дієприслівника та інфінітива, а функції дієприкметника II за рахунок використання дієприкметників доконаного виду активного і пасивного стану. Дослівний переклад таких конструкцій може призвести до складнощів при розумінні тексту перекладу, а також порушити його стилістичну однорідність.

Крім того, слід відзначити відмінності у співвідношенні простих і складних речень у двох мовах, що зіставляються (англійській і українській). За результатами здійсненого дослідження прості речення в англомовних медичних текстах становлять понад 50 %, що не корелює з особливостями синтаксису в українській мові, де превалюють головним чином складносурядні та складнопідрядні речення. Таким чином, перекладачеві доводиться вдаватися до застосування граматичних трансформацій.

Щодо структурних особливостей англомовних медичних текстів оформлення змінюється залежно від вимог жанру. При перекладі використовується тактика коректного оформлення інформації та збереження формально-структурних характеристик тексту, яка дозволяє коректно оформити перекладений текст відповідно до вимог мови перекладу.

Слід окремо зупинитись на відмінностях у оформленні різних жанрових різновидів медичної документації, зокрема рецептів на препарати та протоколів лікування. Як і відмінності в організації охорони здоров'я, на особливості медичних текстів вплинула культура лікування. Існують певні суттєві відмінності у номенклатурі органів та систем органів, розбіжності у проведенні досліджень та представленні й оформленні їх результатів. Особливості оформлення такої документації будуть тісно пов'язані з цілями її використання та наявністю доступних перекладачеві аналогів у мові перекладу. Зазвичай у такій ситуації перекладачеві слід послуговуватись тактикою лінгвокультурної та прагматичної адаптації.

У цілому, можна зауважити, що найбільш влучною і адекватною стратегією будь-яких англомовних текстів українською мовою є стратегія комунікативно-рівноцінного перекладу. Серед тактик перевага надається

тактикам коректного оформлення інформації, збереження формально-структурних характеристик тексту, лінгвокультурної і прагматичної інформації та передачі релевантної інформації. Вище перелічені тактики реалізуються за рахунок використання перекладацькими операціями додавання, вилучення, перестановки, граматичної та функціональної заміни, генералізації та конкретизації, транскодування та прийому семантичного розвитку. Найменш вживаною є трансформація формальної негативації.

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КИТАЙСЬКОМОВНОГО МЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ, ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТАКТИКИ ТА ОПЕРАЦІЇ

Китайська медицина та фармакологія мають досить сильний вплив на процвітання Китаю, тому вважаються важливою частиною культури. Безсумнівно, що китайська народна медицина багато в чому відрізняється від західної не тільки великим лікувальним ефектом, а й методами лікування. Високу цінність для всього світу має китайськомовна історична документація медичного дискурсу. З 1949 року уряд приділяє пильну увагу китайській медицині і всіляко підтримує її розвиток. Наразі лікарі західної медицини навчаються у лікарів китайської народної медицини, і таким чином, вдосконалюють власну методика лікування.

Подібно до традиційної китайської філософії, традиційна китайська медицина розглядає людство як частину Всесвіту, поділяючи людство на п'ять основних елементів, таких як вода, вогонь, дерево, земля та метал. Тому традиційна китайська філософія пов'язує кожну людину з одним із перелічених елементів не тільки на основі фізичних характеристик (наприклад, показників людських органів, почуттів, смакових уподобань), а й на основі психологічних характеристик (наприклад, емоцій) та темпераменту людини.

Серед письмових китайськомовних медичних текстів описи клінічних випадків традиційно класифікуються в одну з основних груп медичного

дискурсу (поряд з дослідженнями, оглядовими статтями та редакційними статтями). Жанр медичної історії хвороби є винятково важливим як ефективний інструмент для просування досліджень та підготовки майбутніх лікарів і тому потребує ретельного вивчення та аналізу.

Медична термінологія (医学术语) є комплексом найменувань, всіляких слів і словосполучень, які застосовуються для найбільш точного позначення наукових понять, пов'язаних із медициною.

Існує два типи термінів – загальні та фахові. Загальний термін або узагальнений термін – термін, який містить певну групу або категорію понять, що вживаються у вужчому сенсі. Фахові терміни притаманні лише одній окремій спеціалізації у науковій чи технічній галузі. Терміни у медичному дискурсі утворюються такими способами:

- а) додавання;
- б) аббревіація;
- в) скорочення;
- г) афіксація;
- д) запозичення.

Безумовно, найбільшу групу термінів утворюють загальноновживані іменники, які трансформувалися в термінологічні одиниці. Наприклад, «紧张», що буквально перекладається «напруга», у китайському медичному дискурсі означає «тонус».

Якісні прикметники використовуються в термінах, виконуючи роль основної частини. Наприклад, «扁平足» – «плоска стопа», «生理状态» – «фізіологічний стан», «生理适应» – «фізіологічна адаптація».

Терміни-дієслова використовуються для позначення особливі дії або процеси. Наприклад, «突变» – «мутувати», «перейти» – «регенерувати», «麻醉» – «анестезувати».

Серед граматичних особливостей китайськомовного медичного дискурсу можна назвати широке застосування різнорідних граматичних конструкцій,

різних типів складних речень (складнопідрядні превалюють над складносурядними) і вставних слів та словосполучень, що вживаються у функції уточнення та з метою актуалізації важливої інформації. Граматичні конструкції, утворені за нормами писемної мови вень-янь, розмаїтні вставні конструкції, стереотипні вирази, оповідь від третьої особи, непоширеність питальних форм, а також відсутність особистих звернень засвідчують подібність до науково-технічних текстів.

Складання основ відбувається шляхом поєднання різних компонентів лексичних комплексів за певними типами граматичного зв'язку між цими компонентами. У китайській мові виокремлюється п'ять видів граматичних зв'язків між лексичними компонентами:

- атрибутивний (перша складова частина визначає другу, між ними видо-родові відносини);
- копулятивний (частини рівноправні);
- дієслівно-об'єктний (перша складова частина вказує дію, спрямовану на другу складову іменну частину);
- дієслівно-результативний (друга складова частина називає результат дії, вираженої першою складовою частиною);
- суб'єктно-предикативний (перша складова частина вказує на суб'єкт, а друга – на його дію чи стан).

Ці міркування можуть бути проілюстровані наступними прикладами з китайськомовних медичних текстів:

- 1) поєднання двох субстантивних компонентів за атрибутивним типом зв'язку: «щитоподібний хрящ (кадик)» – «喉结», де «喉» – «гортань» + «结» – «вузол»; «глікопротеїн» – «糖蛋白», де «糖» – «цукор» + «蛋白» – «білок»; «ниркова недостатність» – «肾亏», де «肾» – «нирка» + «亏» – «недолік», «肺疝» «легенева грижа» = «легке» + «грижа», «化学疗法» «хіміотерапія» = «хімія» + «спосіб лікування»;

2) зрощення двох субстантивних компонентів за копулятивним типом зв'язку: «канцероген» – «*致癌因子*», де «*致癌*» – це «канцероген» + «*因子*» – це «множник», «*火眼*» «*гострий кон'юнктивіт*» = «*вогонь*» + «*око*»;

3) поєднання двох ад'єктивних компонентів за копулятивним типом зв'язку: «місткість» «*宽窄*» – де, «*宽*» – це «широкий», «*窄*» – «вузький»; «*寒热*» «*лихоманка*», де «*寒*» – «холодний», «*热*» – «спекотний»;

4) злиття субстантивного та предикативного компонентів за дієслівно-об'єктним типом: «бластомір» – «*裂球*», де «*裂*» – «розривати» + «*球*» – «м'яч», «куля»; «зморшка» – «*皱纹*», де «*皱*» – це «морщити, м'яти» + «*纹*» – «візерунок, прожилка»;

5) поєднання субстантивного та вербального компонентів за суб'єктно-предикативним типом: «тромбоз» – «*血栓形成*» – де «*血栓*» – «тромб» + «*形成*» – «формуватись», «*气喘*» «астма» = «*повітря*» + «*задихатися*».

Останнім часом, під впливом англійської мови, у словниковому складі китайської мови з'являється дедалі більше аббревіатур та різних скорочень, що частіше використовуються в термінологічному значенні. Головною відмінністю аббревіатур від термінів є ємність та стислість. Аббревіація – це спосіб утворення терміна, який ґрунтується на додаванні скорочених словесних форм від цілих слів. Читання аббревіатури проводиться вимовою початкових літер або початковими звуками, що входять до слова. У медичних текстах аббревіатури є розповюдженіми. Тенденція до утворення складних коротких слів у тому, що зазвичай зберігаються найбільш інформативно релевантні компоненти. Такі слова, які стали загальноприйнятими, зазвичай фіксуються у словниках, де подаються, як правило, повна та скорочена версії терміну. Наприклад, «*脱氧核糖核酸*» («*дезоксирибонуклеїнова кислота*») = «*脱氧核酸*» (ДНК); «*心动电流图*» («*електрокардіограма*») = «*心电图*» («*ЕКГ*»); «*流行性感*» («*епідемія*

grupu») = «*流感*» (*grun*); «*超声回波描记术*» («*ультразвук*») = «*超声检查*» («*ультразвук*»); «*获得性免疫系统缺损综合症*» («*Синдром набутого імунодефіциту*») = «*艾滋病*» («*СНІД*»).

У китайській мові існує чотири групи абрєвіації:

1) англійська абрєвіатура без графічного переоформлення + ієрогліфічний компонент. Англійський компонент читається відповідно до вимови англійської мови, а китайський компонент – відповідно до китайської мови. Наприклад, «*N 基因*» – «ген N», де «*基因*» – це «ген»; «*COVID-19*» – тут літери читаються як в англійській мові, у той час, як цифри вимовляються китайською;

2) англійська абрєвіатура у вигляді повного терміна. Наприклад, «*艾滋病*» – «СНІД» («*艾滋 àizī*» від англ. «*AIDS*»; «*Acquired Immune Deficiency Syndrome*» + «*病*» («хвороба»);

3) англійська абрєвіатура, що зберегла графічну форму (запис латиницею). Вимова за назвою перших літер англійського алфавіту. Наприклад, «*ICU*» («*intensive care unit*» «*重症监护病房*») – «палата інтенсивної терапії»;

4) числівник/латинська літера + ієрогліфічний компонент. Наприклад, «*四 趟磷酸化*», де «*四*» – це шостий циклічний знак із дванадцяти; «*甲型肝炎*» (скорочено «*甲肝*») – «гепатит А» («*甲型*» – «тип А», де «*甲*» – перший циклічний знак, «*肝炎*» – «гепатит»); «*тіамін (вітамін B1)*» – «*維生素 B1*»; «*17-гідроксистероїд*» – «*17 羟类固醇*»; «*第二分裂中期*» – «*друга метафаза*»; «*二头肌*» – «двоголовий м'яз плеча»; «*三焦*» – «три частини тіла»; «*三叉神经* – «*трійчастий нерв*», «*三品药*» – «три рівні ліків», де «*三*» – три; «*卅*» – клас, розряд; «*药*» – ліки.

Створення терміна можливо шляхом скорочення. Найчастіше після скорочення слово складається з двох складів, іноді з трьох: «*цитоплазма*» –

«胞质» від «细胞质»; «osteосаркома» – «骨肉瘤» від «骨肉瘤源生长因子»; «EKG– електрокардіограма» – «心电图» від «心动电流图»; «радіоактивність» – «放射性» від «放射性活»; «пневмонія, що викликається новим типом коронавірусу (ковід)» – «新冠» від «新型冠状病毒肺炎»; «грип» – «流感» від «流行性感冒»; «терапевтичний ефект» – «疗效» від «治疗效果».

Афіксальний тип словотвору передбачає додавання до слова різних афіксів.

Префікси: «骨»: «пригнічення діяльності кісткового мозку» – «骨髓抑制»; «内»: «внутрішні хвороби, терапія» – «内科»; «多»: «міждисциплінарний» – «多学科»; «大»: «велика епідемія» – «大疫情»; «外»: «хірургія» – «外科»; «单»: «ізолювання» – «单间隔»; «小»: частки – «小叶».

Суфікси: «子»: «цитокін» – «细胞因子»; «儿»: «діти грудного та дошкільного віку» – «婴幼儿»; «形»: «трикрилонасінник серцевиднолистий» – «肺形草»; «率»: «коефіцієнт позитивності» – «阳性率».

У китайському медичному дискурсі досить часто використовуються напівсуфікси при утворенні термінів:

«剂»: «інгібітор протонного насосу» – «质子泵抑制剂»; «седативний (заспокійливий) засіб» – «镇静剂»;

«科»: «відділення пульмонології» – «呼吸科»; «інфекційне відділення» – «感染科»;

«量» та «率»: «кількісний флуоресцентний аналіз» – «荧光定量»; «відповідна доза» – «适量»; «частота дихання» – «呼吸频率»;

«化»: «гасіння» – «消化»; «активація» – «活化»;

«期»: «початкова фаза» – «初期»; «термінальна стадія» – «终末期»;

«脏»: «нирка» – «肾脏»; «внутрішні органи» – «内脏»; «печінка» – «肝脏»;

«症» і «病»: – «дефіцит» – «缺乏症»; «депресія» – «抑鬱症»; «коронавірус» – «冠病»; «психічний розлад» – «精神病»;

Кількість напівпрефіксів значно менша за напівсуфікси, але вони також мають місце бути:

«反»: «рефлюкс» – «反流»; «заворот» – «反转»; «реактивний білок» – «反应蛋白»;

«抗»: «антибактеріальний засіб» – «抗菌药物»; «антиген-антитіло» – «抗原 항체»; «протигрибковий» – «抗真菌»; «противірусний» – «抗病毒»; «протиінфекційний» – «抗感染»; «антикоагулянт» – «抗凝»;

Характерною рисою медичної термінології китайської мови є заперечення:

«无»: «НВЛ» – «неінвазивна вентиляція легень» – «无创通气»;

«非»: «нелікарське» – «非药物»;

«不»: «анорексія» – «胃纳不佳».

Наступним типом утворення словосполучень китайськомовної медичної термінології є запозичення:

1) процес – звернення до словникового фонду інших мов для слів, щоб висловити нові концепції, щоб далі диференціювати існуючі концепції та називати нові об'єкти тощо;

2) результат – слово, запозичене з іншої мови та змінене за фонематичною формою, написанням, парадигмою або значенням відповідно до стандартів мови.

Запозичення – це наслідок культурних контактів між двома мовними спільнотами. Запозичення слів може відбуватися в обох напрямках між двома мовами, що дотикаються, але часто спостерігається асиметрія, так що більше слів

переходять з однієї сторони в іншу. Запозичення відбувається шляхом копіювання слова або висловлювання з будь-якої мови до китайської. Насамперед, запозичені слова входять у мову позначення нових речей, раніше невідомих висловлювань і понять. Запозичені слова можуть бути найменуваннями відомих об'єктів та явищ. Це результат використання запозичених слів для іншої характеристики об'єкта (якщо це міжнародний термін), або коли іноземні слова примусово вводяться в мову. Більшість медичних термінів китайської мови є міжнародними, і інтернаціоналізми зберігають лише свою семантику. Запозичення можуть бути повними, неповними, частковими, і навіть напівфонетичними. Приклади запозичення, вибрані з текстів для аналізу:

повне – «фітін» – «非丁» [fēidīng];

неповне: «арбідол» – «阿比多尔» [ā bǐ duō ěr];

часткове: «лопінавір» – «洛匹那韦» [luò pǐ nà wéi];

напівфонетичне запозичення: «D – димер», «D 二聚体» [d - èrjùtǐ].

Словотвір може бути побудовано таким чином: складання словотвірної частини та фонетичного запозичення, наприклад, «псевдококаїн» «假可卡因» [jiǎ kěkǎyīn], де «假» – «неправдивий», «псевдо →» + «可卡因» [kěkǎyīn] [149, с. 20].

Відповідно до класифікації вузькофахової медичної термінології за О.П. Фроловою виокремлюються:

1) терміни, що містять у собі інформацію про сферу діяльності та назву проблеми, вирішенням якої займається медицина. Наприклад, «手术疗法» – «оперативне лікування», «内科学» – «терапія»;

2) терміни, що містять у собі об'єкт діяльності. Наприклад, «胃癌» – «рак шлунка», «胃» – «шлунок»;

3) терміни, що належать до предмета медичної діяльності. Наприклад, «口腔学家» – «стоматолог», «传染病学专家» – «інфекціоніст»;

4) терміни, що належать до засобів медичної діяльності. Наприклад, «注射器» – «шприц», «内镜» – «ендоскоп»;

5) терміни, які стосуються предметів медичного призначення, які у сенсі охоплюють різні типи медичної діяльності. Наприклад, «毒物» – «токсин», «治疗» – «терапія».

Що стосується граматичних особливостей текстів медичного дискурсу, то при виокремленні абзаців, параграфів, розділів, а також вступів часто використовуються вставні слова та речення, які здійснюють функцію засобів когезію, зв'язуючи макроконтекст у китайських медичних текстах.

1) вставні слова з модальним значенням, що виражають оцінку ступеня реальності повідомлення, наприклад, «当然» – «звісно», «好像» – «здається», «无疑» – «безсумнівно»; 2) вставні слова з емоційним значенням, що виражають почуття промовця у зв'язку з повідомленням, наприклад, «幸好» – «на щастя», «很可惜的是» – «на жаль»; 3) вставні слова, що вказують на зв'язок думок, послідовність викладення, наприклад, «就是说» – «значить», «因而» – «отже», «第» – «по перше»; 4) вставні слова, що вказують на оцінку міри повідомлення, наприклад, «至多» – «найбільше», «最多» – «найбільше, найчастіше»; 5) «另外» – «крім того, крім цього»; 6) «同时» – «в той же час»; 7) «对...而言» – «щодо...», що стосується»; 8) «但是» – «але, однак».

Серед граматичних особливостей китайськомовних медичних текстів є поширеність номіналізації, а саме використання великої кількості іменників, у поєднанні з дієсловами-зв'язками.

У наведених нижче реченнях, відібраних для лінгвістичного аналізу, чітко простежується такі граматичні особливості, як: 1) використання «为» – «частки-зв'язки» у значенні «є, бути» як синоніма частки-зв'язки «是»; 2) уживання негативної частки «无» замість «不» або «没»; 3) «无» є формальним

способом висловлення заперечення, що походить із давньокитайських текстів. Ця частка часто використовується на письмі; 4) «以便» – сполучник «для того, щоб» замість «为了»; 5) «为了» та «以便» є різними частинами мови. «为了» є прийменником, що вказує на причину, у той час як «以便» є сполучником; 6) займенник «其» «він, вона, його, їх» вживається замість прийменника 它; 7) книжковий варіант «本» замінює розмовний займенник «这» «цей, ця»; 6) службове слово «故», що прийшло в сучасну китайську мову з Веняня (літературної мови). У цьому контексті вживається у значенні «тому», використовується замість прийменника «所以» «тому, внаслідок чого».

У цілому під час дослідження було проаналізовано 144 медичних терміни в 28 фрагментах медичного дискурсу, відібраних із посібника «Нового Керівництва з профілактики та лікування нової коронавірусної інфекції COVID-19» англійською та китайською мовами.

У ході аналізу було виявлено такі перекладацькі тактики та операції: тактика коректного оформлення інформації, яка реалізовувалась за рахунок перекладацьких прийомів пошуку перекладацького відповідника – 16%; калькування – 51%; транскрипція/транслітерація – 23%; конкретизація – 4%; компенсація – 3%; модуляція – 1%; описовий переклад – 1%; генералізація – 1%.

Більшість термінів, перекладених методом підбору еквівалента, це назви симптомів, хвороб, органів тіла, а також біологічних рідин. Ці терміни мають повну відповідність значенню терміна в українській, тому вибір методу перекладу є не випадковим.

Терміни, перекладені методом калькування, є складними словами, які утворились шляхом зрощення двох основ або приєднання різних афіксів. До таких термінів належать назви відділень, інструментів, різних рідин, розчинів. Також варто відзначити особливості застосування калькування за допомогою аббревіації латиницею.

Більшість термінів, перекладених методом транскрибування, є назвами лікарських препаратів.

Тому слід зробити висновок, що найбільш ефективним методом перекладу виявилось калькування. Калькування безперечно є дуже ефективним методом перекладу термінів. Перевага калькування полягає у його стислості, простоті побудованого таким чином еквівалента і однозначності відповідності. Однією з найважливіших вимог до сучасних медичних термінів є інтернаціональність форми терміна. Калькування точно передає інтернаціональність змісту термінів, зберігаючи національну форму, що є важливим під час перекладу медичного дискурсу.

Серед граматичних перекладацьких трансформацій найбільш розповсюдженими виявились: перестановка – 40%; додавання – 30%; вилучення – 15%; парцеляція – 10%; заміна – 5%.

Отже, можна дійти висновку, що комунікативно-функціональний підхід до перекладу дозволяє виробити найбільш ефективні тактики та прийоми перекладу англомовного та китайськомовного медичного дискурсу з урахуванням специфіки усіх можливих комунікативних ситуацій, характерних для цього виду діяльності.

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.3.2

3.2 Ways to develop the English lexical competence as a prerequisite to practical mastering professionally oriented English

Development of the English lexical competence greatly depends of linguistic and methodical aspects, which are significant in terms of willful learning and use of the language potential as a condition of acquiring communicative and language skills. In the course of foreign language learning, such linguistic materials are primarily represented by specialized vocabulary of the corresponding specialty, which is mastered by students at higher education establishments. In other terms, language training of students “demands both specialized practical and theoretical learning, as well as mandatory learning of the appropriate sublanguage, which is based on the specialized vocabulary consisting of a specific system of terms” [184, p. 7].

Mastering vocabulary of a language is also important to grasp the idea of grammar forms of a word or a phrase, which is heard, read or said by a person. The very knowledge and skills of vocabulary in combination with the grammatical, phonetic and other aspects of the language as a system, are constituents of the linguistic (language) competence regardless of the sociolinguistic meaning of their variants and of the pragmatic functions of their implementation [170, p. 13].

Considering the linguistic and methodological aspects of developing lexical competence with the stress on the students’ interactive learning of terminology as an essential but complicated task, it is necessary to analyze the processes of mutual impact and interaction of English economic terms and English general vocabulary.

While studying the processes of interacting terms and words of general language, it is important to know that researchers have set some regularities to find analogies, association relations or other methodically justified instruments of their learning. First, according to H.V. Barabanova, by combining with terms, words of general vocabulary tend to become terms, i.e. they obtain the features of “definitive phrases” [168, p. 8]. For instance, the word *budget* (бюджет) is widely used in the general language, but by combining with the term *surplus* (позитивне сальдо), gets terminological meaning *budget surplus* (позитивне сальдо бюджету). The same is true about other

terminological phrases, e.g. *capital gains* (приріст капіталу); *market equilibrium* (ринкова рівновага); *transfer payment* (трансфертний платіж), etc. In the mentioned terminological phrases, only one member is a real term, whereas another one is just a word of general sense. It provides for the important conclusion that if terms are derived or originate from general vocabulary, already learn by students at the previous stages of the foreign language learning, the factor significantly facilitate semantization of such terminological units and accelerates their learning.

The second regularity is manifested in production of mostly “stable formations of the general scientific metalanguage” in case of combining words of general vocabulary [169, p. 8]: *absolute advantage* (абсолютна перевага); *current account* (поточний рахунок); *durable goods* (товари тривалого користування), etc. Those processes confirm that general vocabulary and terminology stay in close dependence and thus, common words acquire terminological meaning, but terminological ones can be used in general meaning. Considering the above-described objective processes of interdependence of terms and general vocabulary taking place in development of the language vocabulary system, one can assume that the phenomenon is positive for learning specialized vocabulary by students because they can guess meaning of terminological units and broaden their professional vocabulary basing on already known words of general vocabulary.

According to A.S. Diakov, one of the factors facilitating the process of learning specialized economic vocabulary is absence of polysemy and expressiveness, which are particular for the words of general vocabulary [171, p.20]. That process positively influences development of students’ language guess, broadens their opportunities of non-translation semantization and fast learning of such terms. For instance, by knowing the primary meaning of the English general word *dumping* - „вивалювання, скидання” („discharge, dropping”), one can guess meaning of the term “dumping” - „вивезення товарів з країни за кордон за цінами, нижчими, ніж у цій країні або на світовому ринку з метою усунення конкурентів і захоплення зовнішніх ринків” (definition by M.L. Osadchuk) (“the export of a product at a price that is lower

in the foreign market than the price charged in the exporter's domestic market”) [178, p. 51].

Another factor, simplifying the process of perception, comprehension and learning terms, is determined by extension of the social and economic relations and trading in the course of society historical development. It has finally caused formation of a layer of so-called international vocabulary, having identical or similar phonetic and graphic equivalents in many languages. It means that due to migration processes, English economic terms are adapted to the grammar norms of foreign languages, often preserving their graphic or audio similarity. Scientists consider that the current trends of internationalization of English terms in economic field (*barter* - бартер; *dealer* - дилер; *rent* – рента (орендна плата) and many others) are caused by the integration and globalization processes in the world and have a dominating impact on the terminological systems of other languages and other scientific branches [171, p. 117]. Graduate economics students usually possess a rather developed conceptual apparatus of specialized courses and broad knowledge of international economic terms in the native language. Therefore, it positively influences the speed and quality of learning international words, their forms and meaning, and is a favorable factor to facilitate their semantization and proper use in communication.

On the other hand, there are factors hindering the process of perception, comprehension and use of terminological vocabulary of the economic sublanguage. In N.V. Misnyk’s opinion, one of those factors is caused by the peculiarity of English economic vocabulary, particularly the process of terminologisation that causes terminological units become commonly used in general language [176, p. 33]. In other words, it is the process of migrating the words of terminology into the category of common vocabulary, and the phenomenon “is accompanied by transformation of the stylistic potential of that vocabulary: smoothing the functional and stylistic connotations, and neutralization of the normative one” [179, p. 18].

To create the methodology of interactive training of the English lexical competence, providing knowledge of terminological vocabulary for the economics students and developing skills to recognize and understand terminological units in

English specialized texts, as well as the ability to use specialized vocabulary while communicating on professional issues, it is necessary to make selection and methodological typology of English economic terms by the degree of learning complexity.

When choosing and using authentic English economic texts as a source of terminological vocabulary, one should consider the following factors:

- original English texts are valuable informational and educative materials, which complement the specialized knowledge acquired by students, ensure effect of the principles between the subject coordination and professional orientation of the foreign language learning;

- specialized texts are examples of scientific prose, a model of presenting economic notions and categories by means of that foreign language that can serve as a sample of creating a personal secondary text while writing reports and other creative works, a foundation for wording thoughts and a motivation stimulus to produce professionally oriented speech;

- authentic texts are the source of vocabulary and students' background knowledge in the specialty, the example of terminological vocabulary in context that "helps to narrow and specify a possible meaning of words" [168, p. 106], as well as to explain the meaning and to identify the cases of the terminological unit use in compliance with the set language regularities and standards;

- texts serve as motivation for students' intellectual and speaking activity during interactive communication on the base of the read materials, supplying a wide range of terms and language formulas of scientific register, models of behavior in business communication, stereotype phrases, i.e. the tools to produce personal expressions in the corresponding situations.

Economics students can enrich their vocabulary by reading authentic English materials in the form of business letters, contracts, agreements, declarations, leaflets of firms and companies, minutes of business meetings, price-lists, etc. Such diversity of authentic materials can be found in real life and is not deliberately created for the purpose of the foreign language learning. They contain factorial information, full of

terms, and are the examples of language norms of the foreign business communication style, as well as include extra linguistic information, which acts as a driving force of the foreign language learning.

When choosing English terms of economic sublanguage from specialized authentic sources of the scientific and economic discourse, one should follow such criteria: 1) professional orientation; 2) adequacy of materials to the learning goals; 3) frequency; 4) practical necessity; 5) topicality. Authors of the research consider the above-mentioned criteria of selecting specialized vocabulary comply with the goals and tasks of professionally oriented learning of foreign languages and the methodology of developing the English vocabulary competence by means of interactive learning.

Interactive learning of English terminological vocabulary by economics students is based on a complex of exercises. Exercises are considered the main methodic tools to advance and manage the learning activity. The correctly built series of exercises make the leaning process rational, focused, communicative and effective [182].

Analysis of the theoretical researches, devoted to the problems of composing exercises for learning foreign languages (I.L. Bim, N.I. Hez, B.A. Lapidus, M.V. Liakhovytskyi, V.M. Plakhotnyk, H.V. Rohova, V.L. Skalkin, N.K. Skliarenko, O.B. Tarnopolskyi, T. Hutchinson, D. Nunan, P. Ur and others) has contributed to shaping the following requirements to composing exercises in context of interactive developing the lexical competence:

1) instructions to exercises should focus students' attention on a wide use of interactive forms of communicative interaction between the subjects of learning activity in the process of joint performance of the set tasks in order to train and learn the chosen lexical materials;

2) dominating types of exercises should be conditionally communicative and communicative, because their tasks are motivated and involve a communicative intention and stimulus to make progress in the foreign language learning, as well as to appeal to the addressee in communication situations [170, p. 95; 179, p. 40; 182, p. 96];

3) exercises should be clearly structured, consist of three parts, namely instructive, executive, and control [170, p. 97] and should involve the main methodic instruments of their performing, i.e. analysis, comparison, transformation, combination, choice, translation and others ;

4) exercises should comply with the principle of a complex and gradual development of the foreign language competence and skills in different kinds of language activities, determined by the students' needs and interests;

5) due to the necessity to implement the methodic approach which suggests regarding to the native language, it is possible to compose double-language exercises and to use tasks on making direct and reverse translation as a method for students to develop "a new individual language stereotype" [174, p. 67; 180, p. 12].

By consolidating different scientific opinions on the stages of mastering foreign vocabulary and referring to the necessity of practical implementation of the methodology of interactive learning of vocabulary in compliance with the developed conceptual fundamentals, the authors of the article consider that the process of developing lexical competence by economics students should reasonably involve three stages, namely:

1. Stage of presentation and semantization of lexical units and creation of the approximate basis as a necessary condition for developing the lexical competence.

2. Stage of automation of the students' use of lexical materials at the level of words, sentences and supraphrase units.

3. Stage of automation of the students' use of vocabulary in communication at the text level and control for the students' progress.

Typical exercises for the initial stage of forming lexical competence include receptive, receptive and reproductive, conditionally communicative ones. Since formation of the lexical competence, similar to the total process of learning foreign languages by economics students, is based on working with specialized texts, the exercises of the first stage are composed in a group of pre-text exercises of such kinds: nomination and differentiation of lexical units, substitutions and transformation, explaining the meaning of new words and choice of their Ukrainian equivalents,

grouping and composing word families, search for definitions in the specialized texts and making phrases and sentences containing new words.

Tasks of the second stage of interactive formation of the lexical competence by economics students aim to further train lexical units, develop automatic use of them, particularly terms of economic sublanguage at the level of words, sentences and supraphrase levels. At that stage, typical exercises are reproductive, receptive and productive, conditionally communicative, and communicative ones, which are composed in a group of text exercises. The main kinds of exercises suggest searching for the needed lexical units in the text, comprehension of their meaning in the context, reproduction and production of terms.

Analysis of the exercises of the final stage of forming the lexical competence confirms they are aiming at the further improvement and automation of the actions with new lexical units at the level of a supraphrase unit (SPhU) and text in the conditions close to the real foreign-language communication. Practical application of the lexical materials mastered at that stage happens in the interactive forms of common learning activity of the problematic and search character and is accompanied by a systematic control and self-control of the correctness of students' accomplishment of the logical and communicative operations with the vocabulary, evaluation of the level of developed lexical competence. The types of exercises used at the stage are receptive and reproductive, productive exercises of a lower and higher level, conditionally communicative and communicative ones, which are grouped into post-reading exercises.

The main goal of the group of post-reading exercises is to train stable automatisms of speaking activity by using lexical units at the level of SPhU and text that is possible in the process of interactive communication, which involves exchange of professional information or discussing on the ways of solving production problems, business games and simulation, presentations and discussions on the individual training and research tasks, etc.

At that stage, one can also use exercises on learning terminological vocabulary "in the process of individual creative and search activity" [172, p. 5] when producing

written messages of the text level: composing glossary to the read specialized texts and writing summaries, choosing key terms and making plan of the text, choosing and transforming some sentences from the text to present the main idea of the specialized text in a written form, finding factorial information and creating legends to schemes, graphs and charts, etc. By doing such exercises, students develop logics of presenting their thoughts, polish their language style and develop skills of written language that is actual in the period of expanding business contacts with foreign partners.

Basing on the analysis of scientific and pedagogical, as well as methodological literature and referring to the set tasks of the research, the authors provide scientific substantiation of the theoretical fundamentals of creating the methodology of developing the English language competence by economics students by means of interactive learning. Credibility of the obtained results is confirmed by the fact that the proposed methodology correlates with the main ideas of the competence activity and the cognitive and communicative approaches to learning students of non-linguistic universities, as well as is developed with consideration of modern theoretical findings of the psychological and pedagogical science and practical experience of teaching professional foreign languages. Therefore, implementation of the methodology of developing lexical competence by means of interactive learning under favorable didactic conditions should provide for the communicative orientation and professional focus of the educating activity on mastering lexical materials by students, support building a professionally oriented paradigm of the foreign language training of future specialists in the field of international economics and management.

Scientific value of the present research is in substantiation of the relevance of using different organizational forms and means of interactive activity in the process of learning specialized vocabulary by economics students, creative interpretation of the general didactic and methodic principles of interactive learning of English economic vocabulary, as well as argumentation of the didactic basis for developing the lexical competence. The authors of the article have made attempts to justify the criteria and procedure of selecting English lexical materials, to create theoretical foundation for developing a complex of exercises and a cyclic and thematic model of teaching

economics students in order to develop the lexical competence by means of interactive learning in conditions of the credit and modular system of the educational process organization.

Complying with the goals and tasks of the present research, and using scientific recommendations, the authors have modified the criteria of selecting specialized authentic texts as the source of terminological vocabulary, and afterwards have defined criteria of the lexical materials choice. The findings of the conducted research and consolidated analysis of the methodic literature and personal experience can be used to create a cyclic and thematic model to organize the educational process for developing the lexical competence by higher education students.

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.3.3

3.3 Сакральний латинськомовний текст як репрезент сучасних методологій мовознавства

Розвиток сучасного мовознавства ХХІ ст. характеризується насамперед різкою зміною наукових парадигм (від порівняльно-історичної чи генетичної до системно-структурної та комунікативно-функціональної і антропоцентричної), а також міждисциплінарністю досліджень. Очевидно, що така різка зміна парадигм супроводжується відкриттями нових методів лінгвістичного дослідження та залученням більш актуальних методик.

Для сучасної парадигми мовознавства характерні нові настановчо-пізнавальні параметри: *експансія до інших наук (експансіонізм), антропоцентризм, функціоналізм та когнітивізм у вивченні мовних явищ, пояснювальний характер тлумачення мовних феноменів (експланаторність), аксіологічність, прагматизм* [190, с. 5; 192, с. 353].

І. О. Голубовська, описуючи роль класичних мов у сучасному мовознавстві, зазначає, що «українську класичну філологію характеризує акцентуація лінгвістичних досліджень і поступовий відхід від широко гуманітарного модусу досліджень (із традиційним залученням даних археології, літературознавства, історії, культурології, семіотики) у цій галузі наукової когніції. Така тенденція створює нове обличчя студій у рамках української класичної філології і якісно відрізняє її за змістом, спрямованістю, вихідними дослідницькими презумпціями та інструментарієм дослідження» [188, с.3-10].

На нашу думку, дослідження класичних мов із застосуванням герменевтичного підходу, який передбачає трактування культури як сукупності текстів та механізмів їх створення, вже не виконує своєї діахронної функції і вимагає залучення актуальних підходів. Своєрідним трендом сучасних наукових розвідок є матеріал європейської античності, який досліджується за допомогою найновіших методик, напрацьованих у рамках антропоцентричної лінгвістики (із арсеналом лінгвосинергетики, лінгвосугестології та лінгвопрагматики).

Як зазначає І. О. Голубовська, наразі в науковому пошуку формальна логіка поступається інтуїтивному мисленню, що фактично є прикметою нашого часу, а синергетика вважається основою формування нового світогляду людства [189].

Особливої актуальності набуває потреба інтегрованого розгляду тексту як відкритої нелінійної динамічної системи. Сформувалось уявлення про текст як складноорганізовану багаторівневу структуру, яка має специфічні закони побудови та функціонування (праці Р. Якобсона, Н. Трубецкого, О. Реформатського, О. Мельничука, В. Солнцева, Н. Хомського).

Матеріалом нашого дослідження є уривки з оригінальних текстів римських авторів («*De Agri Cultura*» М. Порція Катона, «*Aeneis*» та «*Eclogae*» П. Вергілія Марона, «*Rerum Rusticarum De Agri Cultura*» М. Теренція Варрона, «*Metamorphoses*» Л. Апулея); епіграфічні написи, вилучені з «*Corpus Inscriptionum Latinarum*» (1893-1986), «*Defixionum tabellae*» R. Wunsh (1897), «*Defixionum tabellae*» O. Audollent (1904), «*Curse Tablets of Roman Britain*» R. Tomlin (2005), та «*Defixiones: ein aktuelles corpus lateinischer Fluchtafeln*» A. Cropp (2008); латинськомовний ритуальний гімн Арвальських братів та пісня Саліїв; амулетні латинськомовні формули (SATOR та ABRACADABRA).

У міждисциплінарний час сакральні тексти є об'єктом дослідження для фахівців найрізноманітніших галузей наукового знання: істориків, лінгвістів, психологів, релігієзнавців, культурологів тощо. Дійсно, сакральні тексти є настільки складним феноменом людської культури, що для адекватного їх розуміння потрібні спільні зусилля фахівців різних наук. І цілком природно використовувати для їхнього аналізу методи й поняття семіотики, формальної логіки, сугестології, хоча такі спроби досі практично не робилися. Сакральні тексти представляють і для самої логіки особливу цікавість: з-поміж усіх текстів природної мови вони є найскладнішими для дослідження.

Використовуючи наукові розвідки в царині лінгвокультурології (праці А. Вежбицької, І. Голубовської, О. Гуревич, Л. Звонської, Ю. Мосенкіса, О. Снитко, А. Собуцького, Ю. Степанова, О. Тищенко, Б. Чернюха,

В. Шовкового, Г. Яворської), нами підтверджено, що сакральний текст є складним лінгвокультурним феноменом. Саме тому не дарма у нашому дослідженні використана комплексна модель аналізу, яка відобразила умови функціонування такого тексту і включила етнопсихологічні, символічні, прагматичні, міфологічні, когнітивні, лінгвокультурні та інші основи формування його структури й семантики. Продуктивним для створення такої моделі виявилось розуміння тексту як моделі світу, зумовленої властивим певній культурі семіотичним простором, що уможлиблює включення в структуру тексту елементів різних кодів.

Численні сакральні тексти з моменту свого виникнення поставали об'єктом теологічної екзегетики й герменевтики в межах відповідних конфесій. Різним аспектам сакральних текстів було присвячено дослідження таких вчених, як Л. Леві-Брюль, Дж. Фрезер, М. Еліаде, М. Турпен, М. Мартен, Р. Вюнш, Д. Огден, А. Одолен, С. Аверінцев, С. Булгаков, О. Лосєв, М. Лоський, П. Флоренський, І. Пом'яловський, М. Крушевський, Ф. Зелінський, О. Тищенко, О. Климентова, Н. Коновалова, Н. Слухай та ін.

З-поміж багатьох наукових досліджень, пов'язаних із сакральним текстом, чимала їх частина присвячена певним сакральним текстам різних конфесій чи культур. Втім жодне дослідження античних сакральних текстів не стосувалося впливу тексту на свідомість учасників ритуалу, мотивів використання тексту, дослідження вербального та невербального компонентів сакрального тексту, а також генології античних сакральних текстів.

Тексти, що традиційно вважаються сакральними, найчастіше є вербальним складником сакрального ритуалу, який може трактуватися як семіотичний текст. Невербальні складники такого семіотичного тексту істотні для адекватного розуміння змісту і значення не тільки цього тексту загалом, але і для його вербального складника. Вербальні знаки та їхні упорядковані послідовності (тексти) в межах містичної та релігійної свідомості часто постають у ролі особливих сутностей світу; вони утворюють таку картину світу, у якій грані розмиваються не тільки між вербальними й невербальними складниками

семіотичного тексту, а й між текстом і світом, унаслідок чого світ може розглядатися як текст.

Оскільки культура є багатомовною в семіотичному аспекті, тоді під сакральним текстом як об'єктом культури треба розуміти не послідовність написаних чи вимовлених слів, а певну послідовність дій і звертань до предметів, що мають символічний зміст, пов'язану з ними послідовність мовних форм. Таке вивчення тексту цілком співвідносне з когнітивними дослідженнями, що припускають розроблення моделей концептуального аналізу семантичного простору тексту.

Сакральні тексти – це складна частина традиційно-архаїчної культури з притаманним їй дораціональним, наївно-прагматичним мисленням, довірою до світу, універсалізмом, синкретичністю, антиномічністю. Магія та релігія базувалися на вірі в надприродні сили, проте магія у римському суспільстві вважалася маргінальним, протонародним заняттям, а релігія – елітарним, таким, що здатне об'єднати суспільство. Тому релігія мала офіційний (легалізований) характер, а магія – заборонений. Звідси виникає ще одна опозиція «масовість-індивідуальність», яка характеризує модус співвіднесеності релігії та магії.

Отже, пропонуємо таке визначення сакрального тексту: «Сакральний текст – це словесна формула, до складу якої входять фоносемантичні, лексикостилістичні та синтаксичні засоби, призначені для досягнення певного прагматичного ефекту в ритуалах магійного характеру» [185, с.87]

Для фундаментального дослідження особливостей та функцій сакральних латинськомовних текстів нами була розроблена їх універсальна класифікація, яка ґрунтується на принципі консолідації та кодифікації, з опертям на такі критерії: 1) сфера реалізації: побутові, любовні, медичні, військові тексти тощо; 2) стиль; 3) хронотоп; 4) авторство (його наявність або відсутність); 5) мета використання; 6) форма представлення: ритмізовані/не ритмізовані.

З-поміж обраних нами для аналізу сакральних латинськомовних текстів переважають добре збережені тексти, хронологічно представлені добою античності (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.), реконструйовані епіграфістами та

адаптовані для прочитання, що є надто важливим для їх адекватного сприйняття, перекладу та інтерпретації, адже йдеться про магічний текст. Для отримання цілісного уявлення про досліджуваний феномен, ми обрали для аналізу такі сакральні тексти, які різняться за тематичним змістом та прагматикою впливу. Наприклад, прокляття проти Плотія з мотивом помсти, прокляття Родіни проти коханого М. Ліцинія Фавста, надгробна табличка з прокляттям батька до доньки-вбивці тощо.

Взявши за основу дослідження І. Черепанової, спеціаліста у галузі сугестії, ми вдаємося до власного структурно-системно підходу аналізу сакральних текстів, врахувавши також його сугестивну природу. Однак, варто зауважити, що не всі сакральні латинськомовні тексти можна піддати різноаспектному дослідженню, яке б враховувало всі структурні рівні його реалізації: фоносемантичний, просодичний, лексико-семантичний та синтаксичний. Так, архаїчну формулу SATOR можна досліджувати на всіх рівнях: на фоносемантичному та фоностилістичному – з погляду звучання, на просодичному – з погляду акцентуації та ритмічної організованості, на лексико-семантичному – під кутом зору використаної лексики та мовних образів, на синтаксичному – у ракурсі задіяних дієслівних форм та реалізованої будови речення [195].

Вважаємо, що особливо значущими для розуміння сугестивної природи таких текстів є лексико-семантичний та синтаксичний рівні, дослідження яких дозволяє виділити ключові лексеми, модальності, повтори та паралелізми, які є тими мовно-стилістичними засобами, які безпосередньо спрямовані на забезпечення сугестивного впливу в рамках повідомлення.

Сакральні латинськомовні тексти є також вербалізованою структурою зі звуковим полем виміру. Алітерації та асонанси в сакральному тексті створюють латентну ритмічну схему, актуалізуючи в підсвідомості людини семантику відповідних ключових лексем, що містять ці чергування. Важливим у сакральному тексті є вплив не певного звуку (фонемі), а лексеми, до складу якої він/ вона входить, оскільки саме лексема у своїй формально-семантичній

цілісності провокує асоціації за формою або смислом з іншими складниками лексичної системи.

Прикладом сакрального тексту, у якому використано алітерацію, можна вважати формулу SATOR AREPO TENET OPERA ROTAS – відомий паліндром, у якому спостерігаємо насиченість приголосними звуками: щілинного свистячого [s], який обрамлює текст; зімкненого глухого [t] та дрижачого сонорного [r], що створює ефект звукового шуму та спричинює втрату милозвуччя. У такий спосіб, на нашу думку, в перцепції досягається ефект пригнічення, супроводжуваний страхом.

Латинська формула прокляття «*iam iam cito cito*» (зараз, зараз, швидко, швидко) (DT 229, 231, 247-248, 253 -254), яка ставиться наприкінці текстів, написаних у формі звертання до божества чи демона, також використовує алітерацію.

Окрім алітерації, у сакральних текстах спостерігаємо асонанси, що сприяє виникненню позитивних емоцій, як, наприклад, у гімні Арвальських братів: *neve lue rue Marmar sins incurrere in pleoris* чи у формулі, згаданій Катонем Старшим: *Motas vaeta daries dardares astateries dissunaputer*.

Латинський паліндром (від грец. Πάλιν – знову та грец. δρόμος – шлях – слово, число, набір символів, словосполучення або віршований рядок, що однаково читається в обох напрямках – зліва направо та справа наліво) не менш цікавий із погляду його тлумачення, – так, у цьому паліндромі прихована таємна назва Риму, про це згадував ще Пліній:

Signa te, signa, temere me tangis et angis.

Roma tibi subito motibus ibit amor.

– Познач себе, познач, випадково мене торкнися й турбуйся. До тебе, Риме, несподівано прийде кохання.

Дослідники вважають, що ця назва міста може бути пов'язана з римським божеством Янусом (лат. *Janus*, від лат. *janus* – «критий прохід» та *janua* – «двері»). Як відомо, Янус – єдність двох начал, тому його часто зображували

дволиким, зокрема, він мав чоловічі та одночасно жіночі риси, риси Марса – бога війни та Венери – богині краси та кохання.

Відомо, що Вічне місто було засноване мечем (зброєю Марса), коли Ромул (*Romulus*) вбив свого брата Рема (*Remus*), і, відповідно, його назва латиною *ROMA* – відображає чоловічі риси. Паліндром, який вибито на воротах Риму, одразу дає відповідь: відкрите обличчя Януса та чоловіче ім'я *ROMA*, а інше – таємне, жіноче – *AMOR* – «кохання».

У цьому паліндромі спостерігаємо повтор, що супроводжується свистячим щілинним приголосним *s*, та передньоязиковими проривними *t* та *n*, що утруднює вимовляння: *Signa te, signa, temere me tangis et angis*.

На просодичному рівні аналізу сакральних текстів, ритм є основним конструктивно-змістовим елементом для такого роду текстів. Завдяки дистантним повторам сакральний текст сприймається нелінійно, унаслідок чого виникає додаткова підтекстова інформація, що підсилює ефект навіювання. Так, наприклад, гімн Арвальських братів (*Carmen Arvale*) містить обрамлення з паралельною структурою.

Ритуальна пісня Саліїв (*Carmina Salivaria*) також містить анафоричний повтор, що виконує композиційну функцію, де анафора слугує додатковим (поряд із константною паузою) сигналом закінчення попереднього рядка й початку наступного. У такий спосіб, вважаємо, гімн набуває зв'язності, а повтор підкреслює значущість виділеного слова:

Divom em pa cante

Divom deivo sub plecate.

– Співайте до богів батька, богів бога благайте...

Найбільш значущими в ритмічній будові тексту є початковий і кінцевий фрагменти: у першому задається ритм усієї мовної структури, в останньому підсумовується ефект впливу. У сакральному тексті повторення лежить в основі мовленнєвого ритму, який формується завдяки взаємодії різноманітних мовних засобів: звукових, інтонаційних, лексико-семантичних, синтаксичних, з-поміж яких особлива роль належить синтаксичному паралелізму. На нашу думку, це

збільшує монотонність звукової організації сакрального латинськомовного тексту.

Досить часто в сакральних текстах з'являються незрозумілі слова, причиною появи яких, можливо, є прагнення до насичення магічних формул ритмом та асонансами. Прикладом може бути магічна формула, згадана М. Порцієм Катонем (234 –149 рр. до н. е.) у poradнику «De Agri Cultura» («Про сільське господарство») для лікування розтягнення чи перелому:

Luxum si quod est, hac cantione sanum fiet. Narundinem prende viridem aut quinque longam, mediam diffinde, et duo homines teneant ad coxendices. Incipe cantare: «*Motas vaeta daries dardares astataries dissunapiter*». Ferrum insuper jactato. Ubi coierint, id manu dextera prehende et sinistra praecide; ad luxum aut ad fracturam alliga: sanum fiet. Et tamen cotidie cantato [...] hoc modo: «*huat haut haut istasis tarsis ardannabou dannaustra*».

– Якщо є вивих, за допомогою цього заклинання стане здоровим. Візьми зелений очерет завдовжки в п'ять футів, розділи його навпіл, і двоє чоловіків нехай тримають їх біля стегон. Почни співати «*Motas vaeta daries dardares astataries dissunapiter*». Притули зверху залізо. Коли вони з'єднаються, там правою рукою схопи, і лівою відріж; до вивиху чи до перелома прив'яжи: стане здоровим. Однак щодня примовляй [...] у такий спосіб: «*huat haut haut istasis tarsis ardannabou dannaustra*».

Як бачимо, магічна формула насичена словами, позбавленими змісту, виразна вимова яких фактично посилює ефект. Останнє закляття, можливо, написане архаїчною латиною «*huat haut haut istasis tarsis ardannabou dannaustra*» чи, можливо, було в класичній латині «*aveta veta vetis tapes tissistat damnabo damnavestra*».

У першій частині закляття Катона є частина симпатичної магії. Так само, як поєднуються дві частини очерету, має зростатися й пошкоджена кістка хворого. Одним із прикладів такої симпатичної магії буде ритуал, присвячений безмовній богині Тасіта, коли стара відьма зашиває голову риби за допомогою мідної голки, щоб так само зв'язати губи наклепника. Цікавим є використання в

ритуалі заліза, яке накладають на кістку задля того, щоб відігнати злих духів, які перешкоджатимуть зростанню кістки та одужанню.

Римована мова має складнішу звукову організацію, порівнюючи з прозовою. У ній є не тільки логічні та емоційні наголоси та паузи, а і власне ритмічні, оскільки джерелом віршованої мови були синкретичні масові дійства, ритуали, де слово було в неподільній єдності з мелодією. Ритмічну структуру має закляття від подагри, вжите у творі М. Теренція Варрона «Про сільське господарство»:

Nec huic morbo caput crescat

Aut si creverit tabescat.

Ego tui memini

Medere meis pedibus,

Terra pestem teneto,

Salus hic maneto

In meis pedibus.

Спочатку римуються перший та другий рядок – *crescat* та *tabescat*. Потім іде кільцева рима – сьомий рядок віршованої строфи повторює четвертий і відповідно, з ним римується (*meis pedibus – meis pedibus*), а п'ятий римується відповідно із шостим (*teneto – maneto*).

Як видається, сакральний текст, будучи особливим мовним феноменом, створюється переважно на лексичному рівні його організації. Лексичні одиниці несуть навантаження організації стилістично-мовленнєвої системності в такий спосіб забезпечуючи його композиційну та смислову цілісність.

Слідом за І.Черепановою, увесь лексикон сакральних латинськомовних текстів було класифіковано на нейтральну, прагматично марковану та немарковану лексику. Як виявив аналіз текстів, нейтральна лексика була представлена: 1) онімами та апелятивами, які реалізують звертання до римських, кельтських та єгипетських богів та божеств; 2) матронімами; 3) власними іменами об'єктів проклять, заклять та приворотів; 4) соматизмами. Прагматично маркована лексика, співвідносячись із планованим результатом сугестивного

впливу, тематично тяжіла до таких семантичних зон: оздоровлення, зцілення, перемоги в бою, зурочення, приворот, смерть тощо [195].

Найпоширенішим способом здійснення прокляття було пряме звертання до бога чи божества, якому повідомлялися імена ворогів. З-поміж імен богів часто трапляються традиційні римські підземні боги: *Dis pater, Persefona* чи *Persephone, Hecate, Nympha, Dea Placida, Domina Fons, Dea Proserpina, Dominus Neptunus, Divus Nodens, Deus Juppiter Optimus Maximus, Deus Mercurius, Mater magna, Deus Pluto, Dea Muta Tacita, Moltinus, Dea Placida et Sacra, Minerva Dea Sulis, Numen, Manes* тощо.

Звертання до дрібних божеств – Манів (*dii Manes*) мало досить суперечливий характер, оскільки не виключалася можливість впливу цих божеств на живих людей. Мани намагалися повернути до себе душі живих, залякували, спричинюючи хворобу чи, навіть, смерть. Лише іноді звертання до Манів вживається в прокляттях (*imprecationes*), спрямованих на особу, якій насилаються найстрашніші тортури чи смерть.

Подекуди спостерігаємо розмиті звертання до божеств: *Numen demando, devoveo, desacrifico, uti vos Aquae ferventes, sive vos Nymphae sive quo alio nomine vultis appellari, uti vos eum interimatis, interficiatis intra annum istum* (CIL 11, 1823; Cf. Audollent 1904). – Божество прошу, жертвую і присвячую, щоб ви, гарячі води, чи, якщо хочете, щоб вас звали німфами чи якими-небудь іншими іменами, щоб ви його знищили й загубили впродовж цього року.

В табличках проклять як джерелі простонародної магії часто зустрічаються граматичні та лексичні помилки (через їх загально доступний характер). Крім того, у написах представлені різні місцеві інтерпретації загальноприйнятих (Асклепій, Сатурн та Плутон) римських божественних імен та епітетів, що свідчать про первинність локальних культів над суспільною релігією: *Dea Ataecina Turibrigensis Proserpina* (CIL 2.462: ILER736) – Богиня Атецька Турібригенська Прозерпіна; *Pluton, sive Iovem infernum* (JÖA1 37. 1948. 112 –120 (= Römische Antike und frühes Christentum II. Klagenfurt 1963, 24 –33) – Плутон чи підземний Юпітер; *Bona pulchra Proserpina, Plutonis ixsor* – Добра, гарна

Прозерпіна, дружина Плутона. З-поміж представників римського пантеону згадують божества Капітолійської тріади: Юпітера, Юнону та Мінерву (AE 1957, 53, ILS 31).

Через вплив східних вірувань та астрології в табличках проклять зустрічаємо звертання до єгипетських богів: Ісиди – *Isis Myrionyma, tibi commendo furtum meum* (Versnel in: RHD 65. 1987, 22) – Ісида Міріоніма, тобі доручаю мою крадіжку; до єгипетських демонів, зокрема: Абракса, Бахахіха та Трабаксіана: *Бахахух qui es in Aegypto magnus daemon* (Wünsch in: RhM 55. 1900) – Бахахіх, що є у Єгипті величним демоном; – *Трабаξίαν omnipotens daemon* (CQ 50.2. 2(XX). 574) – Трабаксіан, всемогутній демон тощо.

Як зазначалося раніше, на відміну від грецької релігії, де боги уособлювали заняття, ремесла, предмети, римські боги часто персоніфікували певні якості чи риси характеру. Наприклад, у сакральних текстах спостерігаються звертання до таких богів чи божеств: Аттіса (у фрігійській міфології бога плодючості, коханого богині Кібели, що ототожнювався з фінікійським Адонісом). – *Deorum maxime, Attis tyranne* (Ffm 2004, 33 – 40). – Найбільший із богів, Аттісе тиране; Нецесітати (богині неминучості чи невідворотності) – *Adjuro vos per haec nomina Necessitatis* (2(X)4. 227ff. Nr. 97). – Заклинаю вас через ці імена Нецесітати; Мути Тацити чи Dea Mutae (німої богині, що оберігала від чуток, наклепу, переслідувань; через вічне мовчання стала уособленням смерті; її часто вшановували глухі та раби, у яких був вирваний язик; до неї зверталися для захисту від кривдників): *Mutae Tacitae, ut mutus sit Quartus* (BROK 58. 1977.564. Nr. 224). – Мовчазній Муті (присвячується), щоб німим став Кварт.

Окрім римських богів, у табличках трапляються імена кельтських божеств, які потрапили до римського пантеону після завоювання Римською імперією Галлії та Британії. Римляни ототожнювали кельтських богів із власними: гальського бога Белена (Belenos) з Аполлоном, а бога Луга (Lug) з Меркурієм, що спонукало їх до такого роду звертань: до Нодента (ймовірно в Британії, бога-«ловця» чи бога-мисливця): *Divo Nodenti: Silvianus anellum perdidit* (CIL 7. 140: ILS 4730; RIB 306). – Богу Ноденту: Сільвіанус перстенець втратив; до Мольтіна

(хтонічного божества плодючості, що ототожнювався з Марсом чи Меркурієм). – *Secundina Mercurio et Moltino mandat* (JÖAI 44. 1959. 70–76) – Секундіна передає Меркурію та Мольтіну.

Як зазначав О. Одоллен, у текстах табличок проклять часто зустрічаються імена матері (матроніми), які використовувалися з метою уточнення особи, яку збиралися проклясти. Підтверження цьому знаходимо у відомій латинській приказці: «*Mater certa, pater incertus*» – Мати відома, а батько невідомий. Найбільш поширеним формулюванням у цьому разі було таке: «такий-то син (дочка) такої-то» чи *quem reperit* – «такий-то (така-то), якого (яку) народила така-то ім'ярек».

Найбільш суттєвим елементом тексту прокляття було ім'я об'єкта прокльонів, будь-яка невизначеність не дозволялася. Наприклад, у проклятті проти Невії вжито таку фразу: *sive ea allo nomini est* – чи вона має інше ім'я. Таке уточнення використовувалося задля того, щоб Невія не змогла уникнути якоюсь хитрістю покарання, наприклад, за допомогою зміни імені, адже сила прокляття пов'язувалася з особою самої Невії.

Як зазначає О. Одоллен, необхідність точно називати ім'я була настільки важливою, що часто-густо імена проклятих навмисне вживалися в номінативі, хоча граматики речення вимагала іншого відмінка. Ворог міг передаватися підземним богам і безпосередньо, без згадки імені жертви: *Dii iferi vobis comedo si quisqua sacitates habetis ac tardo Ticene*. – Боги підземні, вам вручаю, якщо ви, хоч скільки святості маєте, і віддаю Тіцену; *[hos] homines omnes infreis [de]is deligo*. – Цих людей я видаю підземним богам; *commendo tibi Iulia Faustilla, Marii filia* – доручаю тобі Юлію Фаустілу, доньку Марії (вжито номінатив замість аккузатива *Iuliam Faustillam*).

Іноді списки ворогів досягали неймовірних розмірів. Рекорд із кількості імен встановлено автором табличок проклять із Круцінака (Кройцнах у Німеччині), де було проклято 21 чи 22 людини (корпус Одоллена №92, 102). Є свідчення, що ділки з африканських іподромів десятками відсилали на той світ своїх конкурентів: на одній табличці, за свідченням О. Одоллена, закарбовані 67

наїзників, на другій – 10 наїзників та 41 кінь, на третій – 8 наїзників та 50 коней (корпус Одоллена № 283, 283, 284).

Іноді в табличках проклять міг бути тільки перелік імен, навіть без прокляття як такого. «Текст» у цьому випадку складався не тільки з написаних на табличці імен людей та самого «побажання», а й із процедури виготовлення таблички, протикання її цвяхом чи нігтями, з переміщення її в могилу, підкладання до бані, стадіону, будинку чи храму. Можливо, акт прокляття передбачав також і усне вимовляння відповідного супутнього тексту та здійснення низки магічних дій.

Часто-густо автор таблички брав на себе роль позивача до богів, яким надавалася роль судді в тій чи тій справі. Якщо йшлося про крадіжку, то скаржник приносив украдене в дар богу, на якого віднині накладався обов'язок повернути вже «своє» майно: *Isis Myrionyma, tibi commendo furtum meum.* – Ісіда Міріоніма, тобі доручаю мою крадіжку.

Водночас одяг як предмет, що має господаря, також міг слугувати свого роду «провідником» між світами, тому прокляття робилося на одязі: *Domina Nemesis do tibi palleum et galliculas qui tulit non redimat ni vita sanguinei sui.* – Богине Немесідо, даю тобі паллій та гальські сандалії, хто вкрав, нехай же не відкупиться життям свого кровника. Текст, знайдений в Уельсі 1927 р. є табличкою, розміром 3 × 3 см. Цілком можливо припустити, що маленька табличка була прикріплена до плаща гладіатора, залишеного в роздягальні, адже табличку було знайдено під час розкопок римського цирку.

У прокляттях для підсилення навіювального ефекту вживаються *соматизми* (від грец. *σωματ* – «тіло») – лексеми на позначення частин людського тіла, пов'язані між собою партитивними відношеннями. Найвідомішим прикладом вживання соматизмів є прокляття проти невідомого Плотія (*Tabella defixionis in Plotium*).

Російський філолог В. Топоров звертає увагу на сакральність цього прокляття, у якому докладно перераховані частини тіла (34), причому, крім тілесних елементів, згадані також дихання, рух, сон, думки, мова, що для автора

такого роду текстів прирівнювалося до частин тіла. Як зазначає дослідник, маркованим уцьому випадку є не лише перерахування частин тіла людини, але й заданий порядок – від голови до п'ят, що є характерним для проклять і свідчить про їх універсальний характер. Метою такого тексту є зруйнування, розділення, розчленування тіла. Логічно припустити – якщо під час створення людини процес відбувається знизу вгору, то під час руйнування необхідний зворотний порядок.

Прокляття звернуте до богині Прозерпіни як цариці підземного світу з проханням передати якогось Плотія, що стає жертвою Плутона для покарання (*Quare hanc victimam tibi trado*). Прозерпіна з епітетом *Salvia* повинна відняти здоров'я (*salutem*) Плотія у всіх його проявах: тілесній цілісності, життєвому кольорі – свіжості, силі – міцності, мужності (*corpus, colorem, vires, virtutes*), використавши лихоманку (*febris*) як знаряддя.

Прокляття складене, очевидно, у лютому, про що свідчить фраза – *perfecerit ante mensem Martium* – до того, як настане місяць березень, або *mandes mense Februario ec illunc* – щоб ти його передала від цього місяця лютого. Крім того, місяць лютий – це місяць очищення (*Februa* – щорічний ритуал культового очищення свята Луперкалій *dies februatus*, присвячений кінцю року, бо Новий рік у римлян – у березні), а *Februus* – ім'я етруського підземного божества.

Умовно всі органи Плотія, згадані в проклятті, можна поділити на 8 груп із поясненням мотиву їх передання:

1. 5 частин обличчя: голова, чоло, брови, повіки, зінниці.
2. 6 частин обличчя: ніздрі, губи, вуха, ніс, язик, зуби – *ni dicere possit Plotius, quid sibi doleat* – щоб не зміг сказати, що у нього болить.
3. Верхній плечовий пояс: шия, плечі, руки, пальці рук – *ni possit aliquit se adiutare* – щоб не зміг кому-небудь допомогти.
4. Вміст грудної клітки: груди, печінка, серце, легені – *ni possit sentire, quit sibi doleat* – щоб не зміг відчувати, що у нього болить.
5. Кишківник, живіт, пуп, боки – *ni possit dormire* – щоб не зміг спати.
6. Лопатки – *ni possit sanus dormire* – щоб не зміг здоровим спати.

7. Нутрощі – *nei possit urinam facere* – щоб не зміг мочитися.

8. Сідниці, анальний отвір, стегна, коліна, гомілки, литки, ноги, щиколотки, ступні, пальці, нігті – *ni possit stare sua virtute* – щоб не зміг мужньо стояти.

Як «закреп» вжито фразу: *Male perdat, male exsceat, male disperdat* (Нехай буде погано загублений, погано зарізаний, погано згублений), що дає підстави віднести прокляття до розряду «чорних», злих, спрямованих на розпад людського тіла через тотальне його знищення.

Прокляття проти Плотія не єдине, у якому вжиті *соматизми* з перерахунком від голови до п'ят: *Dii inferi. Vobis commendo, si quicquam sanctitatis habetis. Ac trado Tychenem Charisii, quodquod agat, ut incidant omnia in adversa. Dii inferi. vobis commendo illius membra, colorem, figuram, caput, capillos, umbram, cerebrum, frontem, supercilia, os, nasum, mentum, buccas, labra, verbum, vultum, collum, iecur, umeros, cor, pulmones, intestina, ventrem, brachia, digitos, manus, umbilicum, vesicam, femina, genua, crura, talos, plantas, digitos. Dii inferi, si illam videro tabescentem. vobis sanctum illud libens ab anniversarium facere diebus parentibus illius... peculium tabescat (CIL 10.8249)* – Підземні боги! Вам доручаю, якщо ви маєте хоч якусь святість. І передаю Тіхену з Харисії, хай усе, що він робить, хай усе стається навпаки. Підземні боги, вам доручаю його кінцівки, колір, постать, голову, волосся, тінь, мозок, чоло, брови, кістки, ніс, підборіддя, щоки, губи, слова, обличчя, шию, печінку, плечі, серце, легені, кишки, живіт, руки, пальці, кисті, пуп, сечовий міхур, бедра, коліна, гомілки, щиколотки, долоні, пальці ніг. Підземні боги, якщо я побачу, як це згасає (помирає), то охоче це зроблю жертвою вам до річниці в батьківські дні тих... нехай же власність згасне.

Текст прокляття традиційно починається зі звертання до підземних богів (*Dii inferi*), що повторюється тут тричі. Звертання супроводжується їх характеристикою (*si quicquam sanctitatis habetis* – якщо хто-небудь із вас має святість), яку, за Дж. Остіном, можна трактувати як частину умови успіху мовленнєвого акту [189, с. 14-15]. Лексема *sanctitas* з латинської перекладається

як «святість, благочестивість, непорочність», що ніяк не може бути епітетом підземних богів. Цілком ймовірно, що йдеться про магичні властивості божеств.

Факт «передання» об'єкта прокляття Харісії виражений дієсловами *commendare* та *tradere* зі значенням «передавати», «доручати», що є особливістю всіх проклять підземним богам. Як видається на перший погляд, порядок перерахунку частин тіла жертви є безсистемним, оскільки починається не з голови, а з кінцівок (*vobis commendo illius membra* – вам передаю його кінцівки), після шиї (*collum*) зазначено печінку (*iecur*), а потім плечі (*umeros*). Складається враження, що суб'єкт прокляття надто сильно ненавидить Тіхену, що поспішає від неї позбавитись, гнівно перераховуючи всі частини тіла, які знає. Крім того, разом зі звичними частинами тіла перераховується також колір обличчя (*colorem*), постать (*figuram*), тінь (*umbram*) та слова (*verbum*). В останній частині прокляття міститься «побажання» для Тіхени, у якому автор вказує, що охоче віддасть останню в жертву, якщо вона помре. Водночас двічі вжито дієслово *tabescere* – «танути, чахнути», яке частіше використовується в значенні неістот (наприклад, у Тіта Лукреція Кара – *noctes tabescunt* – «ночі спливають»).

Іноді в проклятті був безсистемний перехунок частин тіла жертви, що передавалася підземному божеству: *Malchio Niconis: oculos, manus, digitos, brachia, ungues, capillum, caput, pedes, femur, ventrem, nates, umbilicum, pectus, mamillas, collum, os, buccas, dentes, labia, mentum, oculos, frontem, supercilia, scapulas, umerum, nersos, os, merilas, ventrem, mentulam, crus, quaestum, lucrum, valetudines defigo in his tabellis* (Сторона А).

Rufa Publica: manus, dentes, oculos, brachia, ventrem, mamillas, pectus, os, merilas, ventrem, ...crus, os, pedes, frontes, ungues, digitos, ventrem, umbilicum, cunnum, uuluam, ilia Rufae publicae defigo in his tabellis (Сторона В) (Borsari in: NSA 1901. 207–208). – Мальхія Нікона: очі, кисті, пальці, руки, нігті, волосся, голову, ступні, стегна, шлунок, сідниці, пуп, груди, соски, шию, кістки, щоки, зуби, губи, підборіддя, очі, чоло, брови, лопатки, плечі, нерви, кістки, живіт, яєчка, гомілки, заробіток, вигоду, здоров'я прибиваю в цих табличках. Руфа Публіка: руки, зуби, очі, плечі, живіт, соски, груди, кістки, живіт, гомілки, кістки,

стопи, чоло, нігті, пальці, матку, пупок, піхву, вульву, статеві органи Руфи Публіки я проколюю цвяхами в цих табличках.

Примітним, на нашу думку, є використання неоднакових частин тіла жертв, що підпадають під прокляття. Наприклад, у проклятті жінки Руфи Публіки використано соматизми суто жіночих частин тіла (*cunnum, uuluam, ilia*). У такий спосіб автор прокляття відверто наполягає на статі жертви. Тому вжитий двічі соматизм *ventrem* набуває значення «матка».

Обличчя ж, що є важливою частиною тіла людини для римлян, представлено соматизмами досить докладно лише в описі жертви Мальхія Нікона (*buccas, dentes, labia, mentum, oculos, frontem, supercilia*).

Порядок перерахунку частин тіла іноді змінювався, що пояснювалося призначенням таблички проклять: *Deo... eam rem implebit Dis pater ad eram. Ogmus salutem, cor, talos, renes, anum, genitalia... auris, cistulam. Utensilia dabit spiritibus ac oboediunt ei, ne queat nubere. Ira dei (RÖ 3. 1975. 286)* – Богу... багатий батько наповнив цю річ для господині. Огмій здоров'я, серце, щиколотки, нирки, задній прохід, геніталії... вухо, скриньку. Нехай же віддасть домашні речі духам, і вони підкоряються йому. Щоб не зміг одружитися. Гнів бога.

Об'єктом прокляття є Огмій, якого Плутон (Батько Діт) має позбавити певних частин тіла, щоб чоловік не зміг одружитися (*ne queat nubere*). Це дає нам підстави віднести цей текст до любовної магії. До того ж, бракує точної вказівки насуб'єкт прокляття, який міг бути як суперником у коханні, так і звідником чи родичем проклятого Огмія.

Зазвичай дослідження античних сакральних текстів спираються на дотичні свідчення культурно-релігійного або палеографічно-епіграфічного характеру. Ми ж вважаємо, що для адекватної інтерпретації сакрального латинськомовного тексту необхідно використовувати такі його маркери: сфера використання, прагматична спрямованість, атрибуція об'єкта прокляття, походження та суспільна роль автора чи виконавця прокляття, мотиви створення тексту, інструментарій та способи здійснення прокляття.

Так, наприклад у табличках проклять задля досягнення прагматичного ефекту вживали лексику, пов'язану з використанням таблички. Всі почуття, що переповнювали авторів сакральних текстів: спортивний азарт, кохання, ненависть, заздрість, образа, страх, відчай та гордість, – так чи інакше відобразились у текстах проклять. Наприклад, у табличках юридичного характеру, створених для захисту в судовому процесі, зустрічаємо такі фрази: «*contra me nec dicere nec facere*» (DT217) – «щоб проти мене не сказали, не зробили»; «*ne quid possint respondere contra*» (DT 219) – «щоб не змогли відповісти проти»; «*facias illos mutuos*» – «зроби їх німими» (DT219); «*defixi sic inimicorum meorum linguas*» – «зв'язав язика моїх суперників», які мають яскраво емоційний характер.

У сакральних же текстах, що мали на меті любовний приворот чи помсту через ревності, вживалися такі фрази: «*detineatur in omne tempus in amore*» – обплутай коханням назавжди (DT 231); «*coge illa me amare, mihi conferre ad meu[m] desiderium*» – примусь її кохати мене й поступитися моєму бажанням (DT230); «*amantem aestuantem amoris et desiderii mei causa*» – палко закохану і причину моїх бажань (Leopoli 1929.42: Dickie in: CQ 50.2. 2(XX). 574); «*amantem furem prae amore meo*» – кохану, божевільну від мого кохання (Hadrumetum, dfx 11.2.1./3 (3. Jh. n. Chr.) тощо.

Табличкам проклять проти крадіїв характерна також певна формульність, у якій позначається можливий суб'єкт крадіжки, проте відсутня вказівка на вкрадену річ: «*si quis, si puer, sive puella, si mulier, sive homo involavit*» (RHD 65, 1987, 5) – якщо хтось, чи хлопчик, чи дівчинка, чи жінка, чи чоловік вкрав; «*si mulier, si baro, si servus, si liber, si puer, si puella et qui hoc fecerit*» (Tomlin/Hassail in: Britannia 15. 1984. 333, Nr.) – чи жінка, чи незграба, чи раб, чи вільний, чи хлопчик, чи дівчина, і хто це зробив; «*si masculus, si femina, si puer, si puella*» (Hassail/Tomlin in: Britannia 13, 1982.408. Nr. 9) – чи чоловік, чи жінка, чи хлопчик, чи дівчина.

У деяких сакральних латинськомовних текстах прямо відображена ідея симпатичного зв'язку образів із реальними об'єктами: «*Quomodi] huic gallo*

{vacat} lingua vivo extorsiet defixi sic inimicorum meorum linguas adversus meom mutescant (DT 222: A13 – B5). – Так, як язик цьому живому півню ...буде викручений, так я проклинаю язики моїх ворогів, які проти мене, щоб оніміли. *[Q]uomodo tomacos abes ligatos, sic et Concordi... liget bracia, cor, sensu* (ТМА 68 А: 1–5) – Так, як зв'язаних нутрощів тобі бракує, так і Конкорду нехай буде зв'язано руки, серце, розум. *Q[umod]o ped[es] abes l[igat]os sic et... ligatae pedes Alumno et Pyro...*(ТМА 68 С: 1–2). – Так само, як тобі бракує зв'язаних ніг, так і... нехай будуть зв'язані ноги Алюмна та Піра...

Ці уривки гіпотетично свідчать про наявність певного ритуалу зв'язування об'єкта, який міг здійснюватися паралельно з виготовленням таблички із прокляттям. У ролі уявного об'єкта прокляття могла бути лялька чи якась тварина, наймовірніше за все, півень, оскільки в сакральних латинськомовних текстах він згадується досить часто.

Керуючись дослідженнями М.Таривердієвої, фахівця з латинського синтаксису, в нашому дослідженні сакральних латинськомовних текстів на рівні мікросинтаксису виявлено дієслова з лексичною семантикою заперечення, наказу чи побажання, які на рівні синтаксичних структур є головними виразниками імперативної та оптативної модальностей [193]

На рівні макросинтаксису встановлено особливу роль повторів, що виконують ритмотворчу функцію. З-поміж них ідентифіковано анафору, часто супроводжувану градацією, яка реалізується у формі звертань до богів, або виконує функцію вказівки на об'єкт прокляття для нагнітання психічного напруження. Встановлено, що епіфора та обрамлення вживаються досить рідко й у сакральних латинськомовних текстах слугують для акцентуації думки.

Також було виявлено, що поліптори та паралелізми набувають функції символічного ототожнення об'єкта прокляття із дистинктивними ознаками певного божества. Так само, як поліптор, синтаксичний паралелізм «працює» на реалізацію символічного ототожнення, яке є (тільки вже на рівні синтаксичної організації тексту) потужним засобом магічної дії.

Як уже неодноразово зазначалося, сакральний латинськомовний текст – це культурний феномен із сугестивним впливом, який можна досліджувати в семіотичному, структурно-семантичному, герменевтичному та синергетичному аспектах. Втім, не варто уникати й того факту, що сакральний текст – це також прагматично детермінований комунікативний акт спілкування з потужним компонентом імпліцитної семантики, для якого характерна принципова невизначеність основних його компонентів: учасників (адресанта та адресата), обставин та умов комунікації і, врешті-решт, самого змісту повідомлення.

На нашу думку, цілком закономірним є те, що в сакральних текстах використовується лише декілька з видів мовленнєвих актів: директиви та перформативи. Це пояснюється природою самих текстів та тими комунікативними інтенціями адресантів, які в них реалізовані. Директивні мовленнєві акти, вжиті в сакральних латинськомовних текстах, можна умовно поділити на директиви-накази та директиви-прохання (реквестиви). Останні виражені у сакральних текстах переважно такими дієсловами: *rogare* (запитувати, пропонувати), *demandere* (доручати, благати), *adjurare* (переконливо просити, благати). Наприклад, *Te rogo per tuum Nocturnum* (МННН 4. 2004. 79-94). – Тебе прошу за твого Ноктурна.

Як бачимо, інтенція прохання в сакральних латинськомовних текстах виражена в досить м'який спосіб, без жорсткого наказу, оскільки звертання адресоване до бога чи божества. Вважаємо, саме в такий спосіб автор тексту прокляття намагається «домовитися» з вищими силами, щоб здобути бажаний результат. Зовсім по-іншому в сакральних текстах проклять реалізуються директиви-накази (імперативи): *Ego tui memini medere meis pedibus* [185, с.2]. – Я тобі нагадую вилікувати мої ноги. Зазвичай синтаксична семантика директивів-наказів орієнтована на негайність виконання дії.

Нами встановлено, що сакральний латинськомовний текст є комплексним перформативом, оскільки він вербально спрямований на здійснення певної дії над об'єктом чаклунства, при цьому сам акт прокляття сукупно з ритуальним складником націлений на досягнення мети магічного дійства. Виходить, що

жодної дії (від проголошення до досягнення ефекту) немає, прокляття спрацьовує одномоментно, оскільки воно і є дією. На основі вже наявних класифікацій перформативів було створено власну типологію, яка, відображаючи умовну послідовність дій у ритуалі здійснення прокляття, відповідає когнітивній структурі сценарію:

1. «Констатація образи»: виражена перформативом «жалітися» – *queri*.
2. «Принесення в дар»: виражене перформативами зі значенням «жертвувати», «присвячувати» – *devovere, desacrifare*.
3. «Акт передання жертви божеству»: супроводжуване лексемами зі значенням «передавати», «доручати» – *commendare, mandare, dare*.
4. «Виконання прокляття»: реалізується лексемами зі значенням «прибивати, проколювати», «прив'язувати» – *defigere, deligare*.

Отож, дослідження сакрального латинського тексту є внеском у розвиток теорії, методології та практики лінгвокультурологічних досліджень (сакральний текст розглянуто як феномен культури), генологічних (запропоновано генологічну класифікацію сакральних латинськомовних текстів), лінгвопрагматичних (сакральний текст розглянуто як специфічний комунікативний, прагматично детермінований акт спілкування з потужним компонентом імпліцитної семантики), лінгвосугестологічних (сакральні латинськомовні тексти доби європейської античності досліджено під кутом зору синергетичної взаємодії структурних одиниць фоносемантичного, просодичного, лексико-семантичного та синтаксичного рівнів тексту, спрямованої на здійснення сугестивного впливу).

SECTION 4. PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.4.1

4.1 Генетичні синдроми з стоматологічними проявами ротової порожнини у дітей при захворюваннях травної системи**Ротова порожнина, зуби****Адонтія, гіподонтія**

Акрофаціальний дизостоз Нагера. Для даного синдрому характерне поєднання ознак черепно-лицевого дизостозу (синдром Франческетті) з недорозвинутими I пальця кисті і променеви́х кісток. Аномалії черепно-лицевої області включають анти монголоїдний розріз обличчя, недорозвинуті вії і колобома нижньої повіки, різку гіпоплазію нижньої щелепи, вкорочення твердого піднебіння, гіпоплазія початків корінних зубів. Співвідношення статей невідоме. Тип успадкування точно не встановлений, можливо аутосомно-домінантне і аутосомно-рецесивне успадкування. \

Око-кістково-шкірний синдром. Брахідактилія, адонтія, гіпотрихоз і альбінізм. Гіпоплазія верхньої щелепи, адонтія, дистихіаз. Співвідношення статей невідоме. Тип успадкування – можливо аутосомно-рецесивний.

Волосо-зубо-кістковий синдром. Тонка емаль зубів, зменшення щільності, легко стирається. Зуби мілкі, широко розтавлені, в 90 % випадків мають збільшену камеру пульпи, може спостерігатися затримка прорізання або адонтія. Аномальне розташування пульпи деколи призводить до її інфікування і абсцедування. Співвідношення статей – X1:D1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Гіпопаратиреоз інфантильний X-спеціальний. Захворювання проявляється в період новонародженості судомами, мязевою ригідністю, спазмом гортані, карпопедальним спазмом, гіперрефлексією. Спостерігається аплазія або гіпоплазія зубів, підвищення внутрічерепного тиску. Співвідношення статей – X1:D0. Тип успадкування – X-зчеплений рецесивний.

Око-зубо-пальцевий синдром. Окуло-денто-дигітальний синдром, око-зубо-кісткова дисплазія. Гіпоплазія емалі, аномалії кількості і росту зубів. Відмічається неправильний ріст зубів, мікродонтія і часткова адонтія, гіпоплазія емалі, ранній карієс. Зустрічається мікроцефалія, розщілини губи і піднебіння. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Ектодермальна дисплазія, робінсоновський тип. Глухота і оніходистрофія, домінантна форма. При синдромі спостерігаються наступні аномалії: гостроконічні зуби, часткова адонтія, гіпоплазія і дистрофія нігтів і помірно виражена нейросенсорна глухота. Деколи зустрічаються синдактилія, полідактилія. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Синдром Ленца. Синдром мікрофтальмії і аномалії пальців. Обличчя вузьке, довге. Зустрічається розщілина піднебіння, гамартоми язика. Порушення прикусу і часткова адонтія. Співвідношення статей – Х1:Д0. Тип успадкування – Х-зчеплений рецесивний. У гетерозиготних носіїв бувають мінімальні ознаки у вигляді аномалій пальців, вузького обличчя, дефектів зубів.

Зубо-нігтевий синдром. Дисгенезія і гіподонтія нігтів. Діти мають зменшену кількість зубів (від 1 до 20). Співвідношення статей Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з різною експресивністю.

Синдром Халлермана-Штрайфа. Окуло-мандибуло-фаціальний синдром. Дисцефалія з гіпоплазією нижньої щелепи і хрящів носа (пташине обличчя). Високе ракоподібне піднебіння, мікростомія. Аномалії зубів включають зуби новонароджених, додаткові зуби, неправильний ріст зубів і гіпоплазія емалі. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування точно не встановлений.

Пікнодизостоз. Відмічається гіпоплазія і тупий кут нижньої щелепи, вузьке піднебіння, порушення прорізування зубів, часткова адонтія, аномалії форми і положення зубів, множинний карієс. Співвідношення статей – Х2,3:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Гетчинсона-Гілфорда. Прогерія. Зуби прорізаються з затримкою, інколи можуть бути відсутні, аномально розташовані, заходять один на одного, ротировані, порушений дентиногенез, спостерігаються аномалії прикусу і раннє порушення як молочних, так і постійних зубів. Співвідношення статей – Х2:Д1. Тип успадкування невідомий.

Синдром Ван дер Вуда. Розщілина губи або піднебіння і ямки на нижній губі. Основними ознаками являються дві симетричні ямки і розщілина губи і/або піднебіння. Може бути тільки одна ямка, розташована або посередині губи або латерально. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з пенетрантністю 80 % і різною експресивністю.

Рігера синдром. Гіпоплазія верхньої щелепи, виступаюча нижня губа, конічна форма передніх зубів, олігодонтія. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Синдром Мора. Оро-фаціо-дигітальний синдром, тип II; рото-лице-пальцевий синдром, тип II. Для даного синдрому типові лобуляція і розщілина язика з утворенням вузликів, гіпертрофія вуздечок, серединна псевдо розщілина губи, розщілина піднебіння, відсутність центральних різців, розширення краю альвеолярного відростку, гіпоплазія акулової дуги, верхньої і нижньої щелепи, широке перенісся і широкий роздвоєний кінчик носа, телекант. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Фронтонетафізарна дисплазія. Гіпоплазія нижньої щелепи, аномалії зубів (мікродонтія, порушення прорізання або адонтія), високе піднебіння. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомний-рецесивний і Х-зчеплений рецесивний.

Ханхарга синдром. Синдром гіпоглотії-гіподактилії, синдром аглотії-адактилії. Гіпоплазія (або аплазія) язика і гіпоплазія нижньої щелепи. Зустрічається розщілина піднебіння, синехії ротової порожнини, сигнатія (зростання щелепи), мікростомія, анкілоглотія (зрощення кінчика язика зі слизовою піднебіння), олігодонтія. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування невідомий, всі описані випадки спорадичні.

Синдром Елліса-Ван Кревельда. Хондроектодермальна дисплазія, мезоектодермальна дисплазія. Зуби новонароджених, часткова адонтія, дрібні, неправильної форми, рано випадаючі зуби, коротка верхня губа, коротка або добавлена вуздечка, розщілина губи і альвеолярного відростка верхньої щелепи. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Черепно-око-зубний синдром. Піднебіння високе, ракоподібне, інколи відмічається розщілина піднебіння, прогнатизм. Характерні аномальна форма зубів, часткова адонтія або додаткові зуби. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю.

Хвороба Шейтхауера-Марі-Сентона. Черепно-ключичний дизостоз, Клейдокраніальна дисплазія. Черепно-лицева дисморфія (гіпоплазія середньої частини обличчя, аркоподібне піднебіння і розщілина піднебіння). Зуби пізно прорізаються. Відмічається їх аплазія, деформація коренів, гіпоплазія емалі, карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю. Третина випадків представляє собою свіжу мутацію.

Синдром Кріста-Сіменса-Турена. Ектодермальна дисплазія ангідротична. Характерні гіподонтія, адонтія, аномальна форма зубів. Великий лоб з виступаючими надбрівними дугами і лобними буграми, запавши перенісся, маленький, сідловидний ніс з гіпоплазією крил, повні вивернуті губи. Співвідношення статей – Х1:Д0. Тип успадкування – Х-зчеплений рецесивний.

Синдром ЕЕС. Ектродактилія, ектодермальна дисплазія, розщілини губи і піднебіння синдром. Мікродонтія або часткова адонтія, неправильна форма постійних і персистування молочних зубів, гіпоплазія емалі, множинний карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – більшість випадків спорадичні.

Елерса-Данлоса синдром. Характерне обличчя з гіпертелоризмом, епікантом і вдавленою середньою частиною обличчя. Тяжкий періодонтоз з ранньою втратою зубів. Співвідношення статей – Х1:Д1, з виключенням Х-

зчепленої форми. Тип успадкування – аутосомно-домінантний, аутосомно-рецесивний.

Неправильне розташування зубів

Волосо-зубо-кістковий синдром

Тонка емаль зубів, зменшення щільності, легко стирається. Зуби мілкі, широко розтавлені, в 90 % випадків мають збільшену камеру пульпи, може спостерігатися затримка прорізання або адонтія. Аномальне розташування пульпи деколи призводить до її інфікування і абсцедування. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Гомоцистинурія. Дефіцит синтезу цистатіоніна. Зміна форми і розташування зубів. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Гольтца. Дермальна гіпоплазія фокальна. Папіломи на основі язика, дисплазія і агенезія зубів. Розходження прямих мязів живота, омфалоцеле, пахова і пупкова грижі, випадіння прямої кишки. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування – Х-зчеплений доміантний.

Синдром Кохена. Відкритий рот з відкритими різцями, гіпоплазія верхньої щелепи. Співвідношення статей невідоме. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Гурлера. Мукополісахаридоз, тип I. Діти з синдромом Гурлера народжуються без зовнішніх змін, інколи з великою вагою. В перші місяці життя контури обличчя стають грубими, характерне запавши перенісся, гепатоспленомегалія, рот відкритий, збільшення язика і губ, дрібні і рідко посаджені зуби. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Хантера. Мукополісахаридоз, тип II. Характеризується доброякісним перебігом, до 1-2 років виражених клінічних симптомів не спостерігається. Характерні пупкові і пахові грижі, рідкі зуби, діарея. Тривалість життя хворих може бути достатньо великою, але зазвичай пацієнти помирають у

віці до 20 років від серцево-судинної декомпенсації. Співвідношення статей – Х1:Д0. Тип успадкування – Х-зчеплений рецесивний.

Синдром Халлермана-Штрайфа. Окуло-мандибуло-фаціальний синдром. Дисцефалія з гіпоплазією нижньої щелепи і хрящів носа (пташине обличчя). Високе ракоподібне піднебіння, мікростомія. Аномалії зубів включають зуби новонароджених, додаткові зуби, неправильний ріст зубів і гіпоплазія емалі. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування точно не встановлений. Більшість описаних випадків спорадичні, припускається аутосомно-домінантне успадкування.

Губи і/або розщілина піднебіння.

АДАМ-комплекс. Амніотичні деформації, адгезії, мутиляції. Дефекти обличчя і черепа включають черепно-мозкові грижі і розщілину губи і піднебіння. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування точно невідомий, більшість випадків спорадичні.

Гіпертелоризма-гіпоспадії синдром. Синдром телеканта-гіпоспадії, ВВВ-синдром, синдром Опіца. При даному синдромі відмічаються телекант або істинний гіпертелоризм, гіпоспадія, розщілина губи і піднебіння. Крім цього у хворих буває розщілина язика, пупкові або пахові грижі, неперфорований анус. У жінок – носіїв синдром проявляється телекантом різного ступеню вираженості. Співвідношення статей – Х1:Д0. Тип успадкування – Х-зчеплений рецесивний.

Синдром Бікслера. Глухота провідна, гіпертелоризм, мікротія і лицеві розщілини, синдром НМС. Проявляється односторонньою розщілиною губи і піднебіння, мікроцефалією, гіпоплазією дуги нижньої щелепи. Характерна затримка росту і відставання у вазі. Співвідношення статей – Х3:Д2. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Голопрозенцефалія. Ариненцефалія. Вада супроводжується різними, досить грубими порушеннями будови обличчя: двосторонньою розщілиною губи і піднебіння, відсутністю фільтра, гіпотелоризмом. В більшості випадків діти з голопрозенцефалією нежиттєвоздатні. Співвідношення статей – Х1:Д2. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Гольтца. Дермальна гіпоплазія фокальна. Папіломи на основі язика, дисплазія і агенезія зубів. Розходження прямих м'язів живота, омфалоцеле, пахвова і пупкова грижі, випадіння прямої кишки. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування – Х-зчеплений домінантний.

Паллістера-В синдром. Типова помірно виражена розумова відсталість, судоми, тремор, підвищений м'язів тонус, розщілина піднебіння і губи. У хворих відмічається широкий кінчик носа, високий лоб, телекант, широка і плоска верхня щелепа. Співвідношення статей невідоме. Тип успадкування – можливо Х-зчеплений рецесивний.

Птеригіума підколінного синдром. Виявляється розщілина губи і піднебіння (рідше тільки піднебіння), ямочки на нижній губі, зрощення між яснами, анкілоглосія. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з неповною пенетрантністю і варіабельною експресивністю.

Розщілина губи з або без розщілини піднебіння. Лицеві розщілини виникають в результаті порушення зростання лицевих і піднебінних відростків в ембріогенезі. В залежності від локації і ступені важкості вади розділяють: 1) розщілину губи, яка може бути одно або двосторонньою, повною, частковою або підслизовою. Супроводжується деформацією носа, асиметрією крил носа; 2) розщілину губи і піднебіння, яка поширюється на верхню губу, альвеолярний відросток, тверде і м'яке піднебіння. Може бути одно або двостороння і супроводжується деформацією крил носа, викривленням носової перегородки, порушенням прикусу, аномаліями зубів. Етіологія вади мультифакторіальна. Співвідношення статей – Х1,6:Д1.

Синдром Ван дер Вуда. Розщілина губи або піднебіння і ямки на нижній губі. Основними ознаками являються дві симетричні ямки і розщілина губи і/або піднебіння. Може бути тільки одна ямка, розташована або посередині губи або латерально. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з пенетрантністю 80 % і різною експресивністю.

Розщілина губи або піднебіння і зрощення повік. Спостерігаються множинні зеднувальнотканинні тяжі шириною 0,3-5 мм між верхньою і нижньою повікою в поєднанні з розщілиною губи і піднебіння. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Розщілина губи і піднебіння, ектодермальна дисплазія і синдактилія. Спостерігається розщілина губи і піднебіння, зрощення повік, гіпоплазія емалі і раннє випадіння зубів, алопеція. Співвідношення статей невідоме. Тип успадкування – можливо аутосомно-рецесивний.

Розщілина губи/піднебіння, аномалії великих пальців кисті і мікроцефалія. Відмічається мікроцефалія, розщеплення губи/піднебіння, широке перенісся, асиметрія ніздрів, епікант і гіпертелоризм. Співвідношення статей невідоме. Тип успадкування – можливо аутосомно-рецесивний.

Робертса синдром. Тетрафокомелія з розщілиною губи і піднебіння.

Для тяжкої форми є типовими тетрафокомелія, двостороння розщілина губи і піднебіння, гіпертелоризм, птоз і мікроцефалія; гіпоплазування крил носа. При народженні звертають на себе увагу знижений ріст і вага тіла. Більшість дітей з синдромом Робертса народжуються мертвими або помирають в неонатальному періоді. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Зуби неправильної форми.

Акрофаціальний дизостоз Нагера. Для даного синдрому характерне поєднання ознак черепно-лицевого дизостозу (синдром Франческетті) з недорозвинутими І пальця кисті і променевих кісток. Аномалії черепно-лищевої області включають анти монголоїдний розріз обличчя, недорозвинуті вії і колобома нижньої повіки, різку гіпоплазію нижньої щелепи, вкорочення твердого піднебіння, гіпоплазія початків корінних зубів. Співвідношення статей невідоме. Тип успадкування точно не встановлений.

Синдром Горлина. Синдром базальноклітинного невуса. Характерні кісти нижньої і верхньої щелепи, неправильна форма зубів і/або множинний карієс, широке перенісся, прогнатія, виступаючі лобні і паріетальні бугри.

Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю.

Германа-Паллістера-Тидді-Опіца синдром. Кругле обличчя, зігнуті вузькі губи, широкі брови, зуби неправильної форми. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Око-зубо-пальцевий синдром. Окуло-денто-дигітальний синдром, око-зубо-кісткова дисплазія. Гіпоплазія емалі, аномалії кількості і росту зубів. Відмічається неправильний ріст зубів, мікродонтія і часткова адонтія, гіпоплазія емалі, ранній карієс. Зустрічається мікроцефалія, розщілини губи і піднебіння. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Ектодермальна дисплазія, робінсоновський тип. Глухота і оніходистрофія, доміантна форма. При синдромі спостерігаються наступні аномалії: гостроконічні зуби, часткова адонтія, гіпоплазія і дистрофія нігтів і помірно виражена нейросенсорна глухота. Деколи зустрічаються синдактилія, полідактилія. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Гомоцистинурія. Дефіцит синтезу цистатіоніна. Зміна форми і розташування зубів. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Гольтца. Дермальна гіпоплазія фокальна. Папіломи на основі язика, дисплазія і агенезія зубів. Розходження прямих мязів живота, омфалоцеле, пахвова і пупкова грижі, випадіння прямої кишки. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування – Х-зчеплений доміантний.

Синдром Гурлера. Мукополісахаридоз, тип І. Діти з синдромом Гурлера народжуються без зовнішніх змін, інколи з великою вагою. В перші місяці життя контури обличчя стають грубими, характерне запавши перенісся, гепатоспленомегалія, рот відкритий, збільшення язика і губ, дрібні і рідко посаджені зуби. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Блоха-Сульцбергера. Нетримання пігменту синдром. Аномалії зубів – конічна форма і дефіцит дентину, розщілина губи і піднебіння. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування –Х-зчеплений домінантний з внутріутробною загибеллю плодів чоловічої статі.

Хвороба мраморних кісток. Остеопороз рецесивний, вроджений злякисний остеопетроз, генералізований остеосклероз. Гепатоспелномегалія. Прорізування зубів може затриматися. Відмічаються виражені аномалії зубів. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Пікнодизостоз. Відмічається гіпоплазія і тупий кут нижньої щелепи, вузьке піднебіння, порушення прорізування зубів, часткова адонтія, аномалії форми і положення зубів, множинний карієс. Співвідношення статей – Х2,3:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Рігера синдром. Гіпоплазія верхньої щелепи, виступаюча нижня губа, конічна форма передніх зубів, олігодонтія. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Рото-лицево-пальцевий синдром, тип І. Оро-фаціо-дигітальний синдром, тип І. Гіперплазія вуздечки язика, верхньої і нижньої губи, лобуляція язика, гамартома язика, анкілоглосія, розщілина піднебіння, неповні розщілини альвеолярних відростків верхньої і нижньої щелепи, аномалії передніх зубів, карієс, гіпоплазія емалі і зверхкомплектні зуби. Псевдорозщілина верхньої губи, широку спинку носа. Уражені плоди чоловічої статі помирають внутріутробно. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування – Х-зчеплений домінантний.

Сифіліс вроджений. В ранньому віці спостерігається спленомегалія, жовтяниця, анемія; в деяких випадках – нефротичний синдром; зуби Гетчинсона. Співвідношення статей – Х1:Д1.

Фронтонетафізарна дисплазія. Гіпоплазія нижньої щелепи, аномалії зубів (мікродонтія, порушення прорізування або адонтія), високе піднебіння. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомний-рецесивний і Х-зчеплений рецесивний.

Синдром Елліса-Ван Кревельда. Хондроектодермальна дисплазія, мезоектодермальна дисплазія. Зуби новонароджених, часткова адонтія, дрібні, неправильної форми, рано випадаючі зуби, коротка верхня губа, коротка або додаткова вуздечка, розщілина губи і альвеолярного відростка верхньої щелепи. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Дауна. Хромосоми 21 трисомії синдром. Відкритий рот, ракоподібне піднебіння, зубні аномалії, борознистий язик. В 10 % випадків синдром Дауна асоціюється з епілепсією, в 8 % - з атрезією або стенозом дванадцятипалої кишки, лейкозом. Тривалість життя хворих визначається наявністю вад розвитку шлункового-кишкового тракту і серця. Співвідношення статей – Х1:Д1.

Черепно-око-зубний синдром. Піднебіння високе, ракоподібне, інколи відмічається розщілина піднебіння, прогнатизм. Характерні аномальна форма зубів, часткова адонтія або додаткові зуби. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю.

Синдром Крузона. Черепно-лицевий дизостоз. Гіпоплазія верхньої щелепи з відносним прогнатизмом нижньої щелепи, коротка верхня губа. Спостерігається готичне піднебіння, деколи розщілина піднебіння, рідкі шиповидні зуби, великий язик. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з повною пенетрантністю і різною експресивністю; 1/4 випадків обумовлена новою мутацією.

Дизостоз Станеску. Черепно-лицевий дизостоз з діафізарною гіперплазією. Гіпоплазія нижньої щелепи, сплющене піднебіння, мілкі викривлені зуби з гіпоплазією емалі. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Ектодермальна дисплазія, тип Реппа-Ходжкіна. Ектодермальна дисплазія гіпогідротична. Гіпоплазія і дистрофія нігтів і зубів, запале перенісся, вузький ніс, гіпоплазія верхньої щелепи, маленький рот, розщілини губи,

піднебіння, язичка. Тип успадкування – аутосомно-домінантний, хоча не виключається Х-зчеплене доміантне успадкування.

Синдром ЕЕС. Ектродактилія, ектодермальна дисплазія, розщілини губи і піднебіння синдром. Мікродонтія або часткова адонтія, неправильна форма постійних і персистування молочних зубів, гіпоплазія емалі, множинний карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – більшість випадків спорадичні.

Множинний карієс

Синдром Горлина. Синдром базальноклітинного невуса. Характерні кісти нижньої і верхньої щелепи, неправильна форма зубів і/або множинний карієс, широке перенісся, прогнатія, виступаючі лобні і паріетальні нарости. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю.

Око-зубо-пальцевий синдром. Окуло-денто-дигітальний синдром, око-зубо-кісткова дисплазія. Гіпоплазія емалі, аномалії кількості і росту зубів. Відмічається неправильний ріст зубів, мікродонтія і часткова адонтія, гіпоплазія емалі, ранній карієс. Зустрічається мікроцефалія, розщілини губи і піднебіння. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Синдром Гольтца. Дермальна гіпоплазія фокальна. Папіломи на основі язика, дисплазія і агенезія зубів. Розходження прямих мязів живота, омфалоцеле, пахвова і пупкова грижі, випадіння прямої кишки. Співвідношення статей – Х0:Д1. Тип успадкування – Х-зчеплений доміантний.

Синдром Дубовиці. Діти народжуються з різкою гіпоплазією. Спостерігається дефіцит маси тіла, рвота, поганий апетит, понос. Характерні високе піднебіння або розщілина піднебіння, порушення прорізування зубів і множинний карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Коккейна синдром. При народженні вага тіла нормальна, але в подальшому спостерігається відставання. Прогнатизм, високе аркоподібне

піднебіння, множинний карієс. Співвідношення статей – X1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Яддасона-Левандовського. Пахіоніхія вроджена. Зміни ротової порожнини, язика, очей у вигляді лейкокератозу або лейкоплакії. Раннє прорізування зубів, гіпоплазія емалі, ранній карієс, в деяких випадках до 4-6 міс зуби випадають. Співвідношення статей – X1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний.

Пікнодизостоз. Спостерігається гіпоплазія і тупий кут нижньої щелепи, вузьке піднебіння, порушення прорізування зубів, часткова адонтія, аномалії форми і положення зубів, множинний карієс. Співвідношення статей – X2,3:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром Мора. Оро-фаціо-дигітальний синдром, тип II; рото-лице-пальцевий синдром, тип II. Для даного синдрому типові лобуляція і розщілина язика з утворенням вузликів, гіпертрофія вуздечок, серединна псевдо розщілина губи, розщілина піднебіння, відсутність центральних різців, розширення краю альвеолярного відростку, гіпоплазія акуллової дуги, верхньої і нижньої щелепи, широке перенісся і широкий роздвоєний кінчик носа, телекант. Співвідношення статей – X1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-рецесивний.

Синдром делеції короткого плеча 18-ї хромосоми. Низька маса при народженні, маленька нижня щелепа, широкий рот з опущеними кутами губ, множинний карієс, розщілина губи і піднебіння. Співвідношення статей – X1:Д2.

Хвороба Шейтхауера-Марі-Сентона. Черепно-ключичний дизостоз, Клейдокраніальна дисплазія. Черепно-лицева дисморфія (гіпоплазія середньої частини обличчя, аркоподібне піднебіння і розщілина піднебіння). Зуби пізно прорізуються. Відмічається їх аплазія, деформація коренів, гіпоплазія емалі, карієс. Співвідношення статей – X1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з високою пенетрантністю і різною експресивністю. Третина випадків представляє собою свіжу мутацію.

Синдром Клоустона. Ектодермальна дисплазія гідротична. Множинний карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – аутосомно-домінантний з повною пенетрантністю.

Синдром ЕЕС. Ектродактилія, ектодермальна дисплазія, розщілини губи і піднебіння синдром. Мікродонтія або часткова адонтія, неправильна форма постійних і персистування молочних зубів, гіоплазія емалі, множинний карієс. Співвідношення статей – Х1:Д1. Тип успадкування – більшість випадків спорадичні.

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.4.2

4.2 «Пласт» в системі фізкультурно-спортивної реабілітації для осіб, які зазнали травматичного впливу війни

Провідним соціальним запитом сьогодення є створення сучасної системи надання реабілітаційних, корекційно-відновлювальних та фізкультурно-спортивних послуг (далі – ФСП) всім без виключення категоріям населення України, які зазнали травматичного впливу подій війни. Це обумовлено необхідністю відновлення якості здоров'я людей та повернення їх в соціум, адаптація до умов життєдіяльності, які змінилися внаслідок вимушеного переселення; ті, хто зазнав травм, що призвели до інвалідізації чи нанесли іншу шкоду здоров'ю людини). Особливої уваги на думку фахівців багатьох галузей (лікарів, реабілітологів, психологів, соціологів, юристів) потребують ті люди, хто пережив окупацію або перебували у полоні. Нажаль, сучасна ефективна системи реабілітації осіб, які постраждали внаслідок російсько-української війни 2014-2022 років та відновлення максимально можливим чином їх здоров'я (у фізичній, психічній та соціальній сферах) є вкрай актуальним питанням сьогодення в нашій державі. Зазначимо, що після 24 лютого 2022 р. ця проблема зачепила практично кожную родину в Україні. Її активному формуванню сприятиме, на нашу думку, декілька Законів України («Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [220]; «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [221]; «Про фізичну культуру і спорт» [222]) та Указів Президента України (№ 342 / 2020 «Питання розвитку національної системи фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни та членів їх сімей, сімей загиблих (померлих) ветеранів війни» [239]; № 574 / 2020 «Про започаткування соціального проекту «Активні парки – локації здорової України»» [240]). Отже, актуальність дослідження не викликає сумніву з позицій сьогодення.

Т. В. Маматова [229] підкреслює, що на сьогодні актуальним залишається наукове обґрунтування та надання дієвих механізмів досягнення вказаних цілей розвитку ФКіС на рівні громад, особливо це стосується якості надання ФСП на

рівні органів місцевого самоврядування з урахуванням досвіду діяльності і наявної інфраструктури кожної громади.

Т. І. Дорофєєва [217, с. 41] у своїх дослідженнях констатує, що у 2013 р. затверджено Державний соціальний стандарт у сфері фізичної культури і спорту (далі – ФКіС), в якому зазначено, що це є «комплекс соціальних норм і нормативів, на основі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій щодо надання послуг у сфері ФКіС», при цьому «соціальні норми і нормативи у сфері ФКіС є сукупністю показників обов'язкового забезпечення потреб у закладах ФКіС та отримання ФСП». Авторка [217, с. 41] наголошує, що «...Стандарт встановлює вимоги до показників необхідного забезпечення потреб населення в умовах для занять ФКіС та отриманні ФСП» [217, с. 41]. Авторка [217, с. 41] згодна із думкою Г. С. Лопушняка зазначаючи, що неможливо ототожнювати в сфері ФКіС поняття «стандарт» і «норма», оскільки «стандарт – це те, до чого потрібно прагнути, а норма те, що треба виконувати». Дослідниця підкреслює думку про те, що «особливе місце серед стандартів на систему управління розвитком ФКіС займає стандарт управління якістю ФСП в територіальних громадах» [217, с. 42]. На її думу в регіонах вкрай важливими мають бути «внутрішні стандарти – набір індикаторів, які постійно коригуються з метою їх удосконалення та враховують періодичну зміну умов в середовищі їх застосування» [217, с. 42].

В процесі вирішення професійних завдань в умовах сьогодення фахівці спеціальності 017 «Фізична культура і спорт» мають керуватися такими державними документами як Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 р.» [235] і Наказ Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження Державного соціального стандарту у сфері фізичної культури і спорту» [217]. Вважаємо, що для вирішення завдань комплексної фізичної та фізкультурно-спортивної реабілітації (далі – ФСР) важливо формування потреб у оволодінні різними видами рухової активності, мотивації до систематичних занять руховою активністю. Отже, у відповідності до засад педагогіки це необхідно

реалізовувати за допомогою різних форм підвищення рівня теоретичної обізнаності (бесіди, лекції, конференції, показові виступи та зустрічі із спортсменами / тренерами, тренінги, спеціалізовані семінари тощо.

Представлена частина дослідження присвячена характеристиці системи «Пласт» як важливої складової сучасної системи надання ФСП особам, які зазнали травматичного впливу подій російсько-української війни 2014-2022 рр.

Дослідження виконано в 2020-2021 р.у співпраці із Громадською Спілкою «Національною радою спортивної реабілітації захисників України».

Поняття «пласт» використано є аналогом англійського слова «скаутинг» (англ. scouting – розвідка). Слово походить від назви козаків-пластунів, які виконували функції розвідників у козацькому війську [213, 237, 238]. Це легендарна українська організація, яка сприяє всебічному патріотичному розвитку дітей та молоді, усіх охочих; об'єднує скаутів і формує почуття відповідальності за долю країни, виховує свідомих та гідних громадян – провідників суспільства.

Автором назви організації «Пласт» є І. Боберський, а співзасновниками організації вважають відомого вітчизняного пілота початку ХХ ст. П. Франко, О. Тисовського, І. Чмола. «Пласт» був і залишається національно скаутською організацією України (з моменту заснування восени 1911 р.; перша присяга складена у м. Львів 12 квітня 1912 р.), яка має на меті всебічне національно-патріотичне та фізичне виховання дітей та молоді України на засадах християнської моралі [214, 216, 223, 224, 238, 238, 243]. Взагалі рух скаутів в світі був заснований у 1907 р. Робертом Бейден-Пауелом. Організація є неполітичною, позаконфесійною, діяльність якої спрямована на виховання свідомої особистості із активною громадянською позицією, яка вміє приймати рішення та нести за них відповідальність перед місцевою, національною та світовою спільнотами [213, 223, 227, 242, 243].

Знаковим для українських молодіжних організацій був початок 1910 р., характерним для якого було піднесенням патріотизму, особливо серед молоді. Через це пластуни стали в історії відомі як активні учасники в розбудові та

захисті України, що підтверджується їх практичною діяльністю і до сьогодні (особливо наочним це стало за часів відкритої військової агресії північного сусіда). За перші три роки діяльності «Пласт» став відомий як військова патріотична організація (національна). Слід відзначити, що з початком Першої світової війни більшість пластунів воювали в лавах Січових Стрільців [232, с. 30].

З 1919 р. діяльності пластунів сприяло Міністерство освіти УНР та кооперативний рух. Цікавим історичним фактом є те, що всі головні командири УПА, начальники головного штабу є вихованцями «Пласту»; 6 із 9 генералів УПА і близько 50 % офіцерів вищого командного складу українського руху опору пройшли пластовий вишкіл. В монографії та дисертації Ю. М. Візитів «Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період» (2006) [214, 223] «досліджено передумови зародження і розвитку пластового руху (української національної скаутської організації) на Волині у 20-30-ті роки ХХ ст.; розкрито етапи організаційно-ідеологічного становлення; визначено засади обґрунтовано і форми і методи військово-патріотичного виховання в осередках Пласту; з'ясовано головні напрямки практичного пластування; відображено основні історичні факти розвитку молодіжного руху Західної України; висвітлено роль та місце пластунів у боротьбі за Українську державу, їх зв'язки з УВО та ОУН; визначено особливості культурно-просвітницької діяльності пластунів, їх участь у громадських, освітніх товариствах і політичних партіях; висвітлено політику польської влади щодо українського молодіжного руху» [214, 215].

1930 р. Польща заборонила діяльність «Пласту» на Галичині – організація вела підпільну діяльність. З часом «Пласт» створив об'єднання українського скаутського руху у м. Прага (Союз українських пластунів-емігрантів (СУПЕ)). Із 1954 р. об'єднання називається «Конференція українських пластових організацій» (КУПО), працює і до сьогодні із координаційним центром у м. Нью-Йорку. Тільки за 3 роки до проголошення незалежності України «Пласт» було відновлено – з підпілля вийшло багато вихованців довоєнного «Пласту» (багато серед яких були політичними в'язнями). Незважаючи на нещадну трощівну

діяльність КДБ мережа пластових гуртків швидко зростала у найбільших містах України. Науковці та дослідники традицій України констатують, що «важливим джерелом створення традицій куренів, зокрема «Орден Залізної Остроги», «Червона Калина», «Рутенії», «Вовкулаки» є історична спадщина козаччини, стрілецтва та УПА» [213, 223, 224, 226, 227, 234, 243].

У навчальному посібнику «Військова історія України» (Ю. В. Котляр; 2000) [227] представлено розвиток ЗСУ від княжих часів до сьогодення; визначено роль в цьому процесі українського повстанства; розкрито основи побудови українського козацького війська (XVI-XVIII ст.) і відзначено видатних полководців цієї доби; представлено факти про знищення Запорізької Січі та запровадження московського адміністративного устрою; охарактеризовано пластунський і січовий рухи в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.; подано історичні дані відносно повстанського руху Півдня України та ЗСУ у періоди національно-визвольної революції та громадянської війни, тоталітарного режиму; висвітлено підґрунття та передісторію створення Збройних сил незалежної України, її законодавчу базу, роди військ [227].

В дисертаційному дослідженні Ю. М. Ждановича «Організаційно-педагогічні засади виховного процесу у скаутській організації «Пласт» (13.00.07; 2004) [218] було «вперше здійснено цілісне дослідження виховного процесу в скаутській організації «Пласт»; проаналізовано зміст, форми, методи та організаційно-педагогічні умови виховання пластунів, розроблено критерії їх вихованості й оцінювання ефективності виховного процесу; подано рівні та соціально-педагогічну характеристику вихованості пластунів; перевірено ефективність пластової методики виховання особистості [218].

Штаб-квартира пластунів знаходиться у м. Київ, а інформативна політика організації є абсолютно прозорою і широко представлена сьогодні в соціальних мережах таких як Facebook, Instagram, Twitter та інших []. На *рис. 1* показано розповсюдженість організації «Пласт» в світі (станом на 2021 р.). Пластуни відзначилися своєю активною участю у розбудові та захисті своєї держави, були активними учасниками визвольного руху та війн за незалежність УНР та ЗУНР

у ХХ ст. і продовжують захищати кордони України на Сході в наш час. На сьогодні Пласт діє у 8 країнах світу (серед США, Аргентина, Канада, Австралія, Велика Британія, Німеччина, Польща, Словаччина) та об'єднує пластунів України й української діаспори (близько 10000 осіб) []. На початок 2019 р. Пласт в Україні об'єднує 8500 членів різного віку і є найбільшою молодіжною організацією – 118 осередків діють у всіх областях країни. Пласт активно співпрацює з органами державної влади та громадськими організаціями, реалізуючи різноманітні соціальні та виховні програми. Пластові гуртки формувалися й за теренами українських територій, зокрема у Чехословаччині, Австрії, Франції, Швеції. Ще один історичний факт – до 80 % еліти в еміграції є вихованцями «Пласту» [226, 221, 224, 241, 243].

На сьогодні «Пласт» є найбільше українське молодіжне утворення, яке вже понад 100 років виховує свідомих українців – це національно-патріотична організація. Чесноти, які прищеплюють вихованцям це чіткі моральні принципи, гідність, патріотизм, демократизм, громадянська активність, свідомість, відповідальність, дисциплінованість, принциповість, почуття справедливості, піклування про здоров'я та оточуюче середовище, повага до старших, жага знань (за принципом навчання впродовж життя) – саме культивується в «Пласті» [232, 234, 241, 242]. Вірність Богу вимагає від пластуна ведення взірцевого морального особистого життя. Вірність Богові пластуни виявляють справами, поводячись згідно з моральними правилами та проявляючи любов до ближнього; відчувають обов'язок дбати про інших (в родині, школі, гуртку); шанують все створене Богом, визнають гідність людини, дбають про добро інших створінь, піклуються про природу; плекають відчуття краси і дотримуються естетичних норм поведінки, мові, вигляду; нікого не принижують; поважають право кожного на своє віровизнання.

Рисунок 1. Розповсюдженість організації Пласт в Україні та світі (станом на 2021 р.)

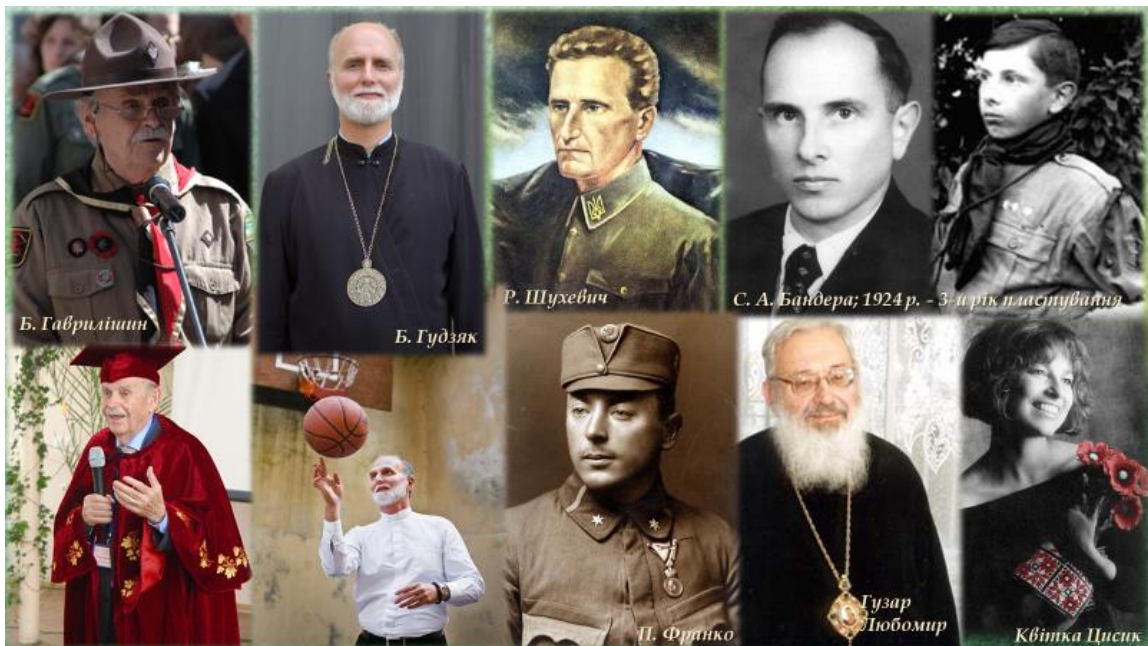

Рисунок 2. Відатні діячі України, які є відомими пластунами в світі

Видатними вітчизняними пластунами вважати осіб представлених нижче, зокрема, С. А. Бандеру; Р. Шухевича; П. Франко; донька С. Петлюри; син П. Скоропадського, Л. Гузара; Б. Гудзяка; Б. Д. Гаврилишина; Р. Волошина; Ребета Лева; Стефанишин-Пайпер Гайдемари; Фіголь Атанаса; Квітку Цісик; В. Кука; М. Лебідь; Ю. Логуша; О. Тисовського; Ф. Черника; І. Чмолу; В. Янішевського; О. Степанів та багато ін. (рис. 2). Частина цих людей є патронами куреня (вони

повинні бути видатною особою з минулого в Україні, яка відповідає пластовому ідеалу українського громадянина) [223, 237, 238, 242, 243].

У відповідності до Закону України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» ми можемо констатувати, що «метою підтримки пластового руху є сприяння його розвитку шляхом забезпечення доступності такого руху для українських дітей та молоді, реалізації пластових, скаутських освітніх (навчальних) програм» [219], у відповідності до мети визначають «основні завдання підтримки пластового руху є: 1) формування серед дітей та молоді європейської ідентичності, сприяння інтеграції українського пластового, скаутського руху в європейську та євроатлантичну спільноту; 2) сприяння інституційному розвитку пластового, скаутського руху шляхом реалізації програм, проектів, спрямованих на досягнення пластової, скаутської освітньої (навчальної) програми; 3) сприяння громадянській освіті дітей та молоді як відповідальних і активних громадян, які сповідують та відстоюють демократичні цінності; 4) формування почуття гордості за Україну та поваги до законодавства; 5) підтримка дітей та молоді, які виявляють громадянську активність, досягають успіхів у різноманітних сферах суспільного життя; 6) сприяння неформальній та інформальній освіті дітей та молоді, інтеграції молоді у європейський та світовий демократичний простір; 7) підвищення рівня свідомого ставлення молоді до активного та здорового способу життя; 8) сприяння створенню та розвитку інфраструктури пластового, скаутського руху; 9) сприяння становленню і розвитку пластового, скаутського руху в світі у порядку, встановленому законодавством» [219, 236, 243].

На *рис. 3* подано особливості жіночого і чоловічого однострою пластунів (є важливою ознакою наєжності до організації; нагадує пластунам про їхні обов'язки; свідчить про їх досягнення та виробляє почуття естетики). Показано основні елементи виховної пластової системи, символи Пласту та засади розподілу на улади, які використовують у вітчизняній і світовій організаціях. На *рис. 4* представлено Герб та Пластовий закон; обов'язки пластунів, яких дотримуються всі члени організації, незалежно від віку, посади, тощо [231, 234].

Рисунок 3 – Вікові особливості розподілу учасників Пласту; виховна система і символіка

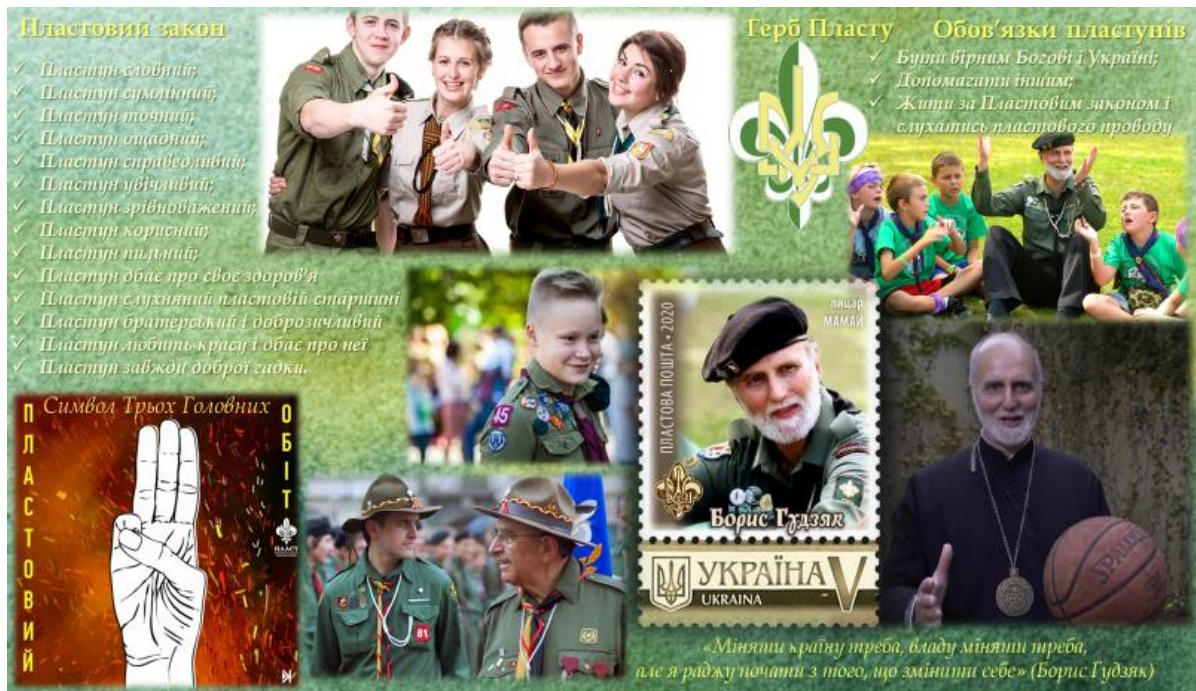

Рисунок 4 – Герб та Пластовий закон; обов'язки пластунів

Герб Пласту (емблемою) є український тризуб та біла трилиста лілея, символ скаутського руху, сплетені в одну гармонійну цілісність. Цей герб став символом ідейної єдності цілого пластового руху – на рідних землях та поза їх межами. 3 лілеї символізують Три головні обов'язки пластуна, а тризуб вказує на те, що Пласт є українською організацією. Пластуни, що склали Пластову

присягу, носять його як відзнаку приналежності до організації. Трилиста лілея є відзнакою скаутів всього світу [213, 216, 219, 231]. *Гімном Пласту* є пісня «Цвіт України», яка заснована на творчості О. Тисовський та І. Франка [213, 216, 231, 234].

В повсякденному житті пластуни вітаються, подаючи ліву руку (вияв приналежності до світового скаутського руху; ця рука ближча до серця, вітання нею означає довіру до людини, з якою вітаються) [213, 231, 234, 236, 243].

Пластуни носять однострій (*рис. 3*) під час пластових занять: на сходах, збірках, святах тощо. Пластовим однострій вважається тоді, коли включає всі передбачені відповідним правильником частини: накриття голови (скаутський капелюх, беретка); хустка (у формі прямокутного трикутника відповідної барви); обручик до хустки (плетений з трьох барв); штани (зеленої барви, короткі до колін, зимою-довгі); пояс (шкіряний чи плетений); взуття (чорні чи коричневі шнуровані черевики); підколінки (барви однострою, взимку-шкарпетки); шнурок до свистка (зелений для юнаків або коричневий для юначок, для виховника – білий). Відповідно в жіночому однострої (*рис. 3*) є відмінності: сорочка піскової барви; спідничка – коричнева. На однострої носять різного роду пластові відзнаки: пластовий герб, відзнаки приналежності (до Пласту, пластових з'єднань), відзнаки пластових ступенів, відзнаки пластових вишколів (ігрових комплексів, вмілостей, таборів, фізичних вправностей, спеціалізаційних вишколів), відзнаки пластових діловодств, відзнаки пластових виховників та їхніх вишколів, відзнаки пластових відзначень, відзнаки з різних нагод [213, 216, 226, 231, 233, 242, 243].

Пластові відзначення та нагороди є кілька ступеневою системою заохочень та подяк, як прийнята у Пласті. Нагороди надаються відповідно до вікової приналежності пластуна (-ки) до певного Уладу (об'єднання). Винятки становлять «Бронзовий хрест за геройський чин» і «Залізний Пластовий Хрест» (визначення, надаються незалежно від віку). Пластові відзначення та нагороди носяться виключно на пластовому однострої, причеплені над лівою кишенею

(або в аналогічному місці для новаків, які носять безрукавки) [213, 216, 218, 226, 231].

Фахівці констатують, що станом на серпень 2016 р. в Україні організація нараховувала 101 юнацький пластовий курінь, яких є 3 різновиди [216]: хлопчачі, дівочі, мішані. Традиційно хлопчачі куренів визначають непарними числами (із 1-ого), дівочих є парними (із 2-ого), а для мішаних числа вище 100 (з 101-ого).

Слід відзначити, що філософський та освітній аспекти відіграють дуже важливу роль в діяльності пластової організації., оскільки велика увага приділяється вивченню і дослідженню історії України, життєдіяльності видатних осіб, які були представниками «Пласту» на протязі його понад 100 річної історії; збереженню національних традицій та мови, літературної спадщини рідного народу, прищеплюється повага до національних та етнічних традицій [213, 216, 224]. Вони традиційно у відповідності до народного календарю святкують всі свята; мають свої особливі – пластові (*День Пластової присяги* – 12 квітня, день коли вперше було складено пластову присягу; *Свято Весни* – таборування 2-3 дні на честь Святого Юрія Змієборця (його всі знають як оборонця правди та добра, а пластуни обрали його своїм опікуном; зазвичай свято відзначається в травні); *Всесвітній день скаутської хустини* – 01 серпня, є важливою з точки зору практичної військової необхідності (перевзати рану, зупинити кровотечу тощо); День пластуна; Відкриття пластового року). Перший пам'ятник в Україні з нагоди 100-річчя «Пласту» відкрив у м. Івано-Франківськ. Протягом року пластуни проводять понад 100 виховних таборів різної спеціалізації, організовують заходи соціально-культурного і виховного спрямування (день Вифлеємського Вогню Миру, День Пластуна, Благодійний вечір Пласту та ін.). У 2018 р. Пласт зібрав найбільшу суму (1,25 млн грн.) в історії українського спільнокошту «Велика Ідея» для розвитку Пласту на Півдні і Сході України [213].

Головні обов'язки, які бере на себе пластун добровільно під час складання присяги є певними дороговказами для щоденного ефективного життя, а саме: 1)

Бути вірним Богові та Україні; 2) Допомогати іншим; 3) Жити за Пластовим законом і слухатись пластового проводу [213, 216, 223, 229]. Нажаль при цьому, тривалий час у ХХ ст. «Пласт» намагалися представити, як «буржуазно-націоналістичну військово-спортивну організацію» [213, 216, 222, 229, 231, 243].

Слід підкреслити, що в пластовій системі виховання важливу роль мають традиційні засоби фізичного виховання такі як: 1) фізичні вправи (різні види гімнастики, спортивні та рухливі ігри, туристична діяльність); 2) оздоровчі сили природи (сонячне опромінення, повітряні і водяні процедури); 3) гігієнічні фактори (чітко дозований режим праці та відпочинку, організована діяльність; раціональне харчування і питний режим; чистота в приміщеннях щотижневих зборів – вологе прибирання, провітрювання, тощо) [213, 216, 223, 228, 231, 234]. В. Я. Луцьким (2010) [228] висвітлено особливості туристично-краєзнавчої діяльності у молодіжних пластунських організаціях, зокрема такої як «Пласт». І. Огірко & О. Огірко [230] звертали увагу фахівців на духовно-моральні аспекти фізичного виховання.

Пластуни різних країн Європи, Америки, Канади сьогодні активно залучаються до благодійних проектів (соціальних, психолого-педагогічних, реабілітаційних, тощо), зібрані кошти в повному обсязі передаються військовим ЗСУ; пластуни активно залучені до збору продуктів довготривалого зберігання; надають допомогу новонародженим та мама у вигляді дитячого харчування, засобів гігієни; збирають медичні препарати для військовослужбовців та осіб, які постраждали внаслідок бойових дій, вимущено переміщених осіб. Пластун завжди чинить у відповідності до головного гасла організації: «Будь тією зміною, яку хочеш бачити у світі» [231, 233].

Практичні аспекти роботи пластунів різних країн світу за час активних бойових дій висвітлено в дослідженні О. Юденко і М. Сербіна [233]. Ми вважаємо, що саме означена практична діяльність доводить сутність Статуту, Мету та Цілі національно-патріотичної організації «Пласт». Пластунка з м. Торонто Ivanka Siolkowsky за декілька днів у звільненій Бучі започаткувала флеш-моб – пензлем і фарбами чарівно «розквітати» місця від кульових поранень. Вона

разом із маленькою помічницею перетворили «порянені» огорожі на квіти, змінюючи настрій та емоції городян [233, с. 398] (рис. 5). Жінка вважає, що це безпосередньо практична реабілітація арт-терапією, і підкреслює, що це також активний фізичний рух. На її думку, саме рух, жага до нового – рухає світом, сприяє відродженню та відновленню духа і тіла.

Рисунок 5 – Практична діяльність пластуників під час активних бойових дій в Україні

Рисунок 6. Періоди розвитку Пласту в Україні та відомі пластуни – герої АТО / ООС

О. Юденко та М. Сербін [233, с. 398] підкреслюють, що «окрема сторніка болю цієї безжальної війни – загиблі «Воїни світла» у найпекельніших точках фронту під Києвом, на Донеччині та Луганщині, Харківщині, Херсонщині».

Серед пластунів, які віддали своє життя за незалежність та мирну Україну сьогодні за 140 днів активної фази російсько-української війни імена Героїв як В. Барчук; В. М. Дерех; А. Димид; Б. Кривицький; О. Тарасьєв [233, с. 399]. Всі вони були активними учасниками Революції Гідності, приймали участь в АТО /ООС і не змогли залишитися осторонь і в лютому 2022 року. На *рис. 6* згадуємо імена Воїнів, які власним життям довели, що лишилися вірними пластовій присязі, захищаючи честь, свободу та незалежність України (2014-2022 рр.). Автори переконанні [233, с. 399], що саме система «Пласт» в Україні та світі заснована на засадах компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів до виховання особистості.

У пластунів вірність Україні означає вважати себе частиною української громади, бути патріотом держави; вона символізована у пластовому гербі, де пластова лілея нерозлучно переплетена з українським тризубом. Наша держава – ціла українська спільнота, поселена на прадідівській землі та поза її межами; це культура, мова, церква та інші матеріальні і духовні надбання, здобутки народу впродовж століть його існування. Діти та молодь систематично: 1) вивчають і використовують українську мову; 2) вивчають літературу, історію, географію і культуру українського народу, українську спадщину; 3) знають українську національну символіку та гімн; 4) плекають українські звичаї, знають і дбають про українське суспільство [213, 216, 223, 224, 231, 232, 243].

В Пласті існують табори і вишколи для УПН, УПЮ, УСП і УПС. Табори є декількох рівнів організації: крайові, окружні, станичні, курінні, гурткові та ін.; вони поділяються за спеціалізаціями та напрямками (мандрівні, вишкільні, тощо). Кількість учасників і програм залежать від організаційного рівня.

Т. І. Дорофєєва [217, с. 44], наголошує на тому, що «розвиток ФКіС в умовах територіальних громад підпорядковується вимогам стратегічного планування і управління орієнтованого на результат – першочергово, на забезпечення високої якості ФСП, що надаються населенню». Авторкою підкреслюється необхідність дотримання таких основоположних принципів як

«орієнтованості на споживача та процесний підхід» [217, с. 44]. На наше глибоке переконання, надання якісних та результативних послуг можливо лише тоді, коли ти щиро ставишся до виконання своїх професійних обов'язків (іноді навіть дієшь на громадських засадах, як волонтер), але впершу чергу тобою рухає бажання допомогти людині вирішити його негайну потребу у відновленні здоров'я, відновленні якісного руху, покращенні самопочуття і отриманні позитивних емоцій від досягнення цілі заняття.

О. Юденко та М. Сербін [233, с. 399-400] акцентують увагу на тому, що «відповідальність за власне здоров'я та своїх близьких, його збереження та підтримання на належному рівні, є важливою складовою життєвої компетентності людини в умовах сучасного суспільства». Відповідно автори вважають, що «національно-патріотична система виховання «Пласт» є важливою складовою комплексної системи надання сучасних фізкультурно-спортивних та реабілітаційних послуг особам, які зазнали травматичного впливу подій російськоукраїнської війни і може ефективно реалізовуватися в умовах ТАР для військовослужбовців та членів їх родин [212], вимущено переміщених осіб; на базі активних парків у відповідності до реалізації відповідних Указів Президенту (№ 342 / 2020 «Питання розвитку національної системи фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни та членів їх сімей, сімей загиблих (померлих) ветеранів війни» [239]; № 574 / 2020 «Про започаткування соціального проекту «Активні парки – локації здорової України»» [240])».

В реалізації пластової виховної системи є одна основна вимога: всі елементи цієї системи повинні бути одночасно застосовувані. Два перші елементи є незмінними, бо їх неможливо модифікувати відповідно до бажань чи поглядів виховника, а третій елемент (засоби) може змінюватись відповідно до потреб (застосовують різновиди занять у відповідності до зацікавлень молоді, але все має бути збалансовано згідно із загальними напрямними діяльності організації) [213, 216, 219, 224, 240, 243]. Роль і місце «Пласт» в сучасній системі надання фізкультурно-спортивних і реабілітаційних послуг особам, які зазнали травматичного впливу подій війни, компетенції, якими повинен володіти

фахівець, який працює із подоланням наслідків травматичних подій війни, та основні підходи на засадах яких здійснюється фізкультурно-спортивна і реабілітаційна діяльність з означеним контингентом населення України представлено нами у попередніх дослідженнях (2022) [233]. Саме з такими життєвими принципами та означеними підходами до вирішення професійних завдань щодо надання сучасних фізкультурно-спортивних та реабілітаційних послуг ми розглядаємо фахівців спеціальності 017 «Фізична культура і спорт», які захочуть присвятити своє життя та фахову діяльністю служінню людям, яке спрямоване на подолання наслідків подій війни через отримання якісних, ефективних і кваліфікованих фізкультурно-спортивних і реабілітаційних послуг із прогнозованим тривалим результатом.

Вбачаємо наразі негайну потребу у створенні спеціалізованого інформаційного контенту для військовослужбовців із наслідками БТ та членів їх родин, інших осіб, які зазнали травматичних подій російсько-української війни, важливим складовим елементом якого повинен бути (освітній, когнітивний). Його наповнення та обов'язковий відкритий доступ до інформації дозволить користувачам цих послуг якісною навчально-методичною та науковою інформацією, мати доступ до тематичних публікацій, інформації щодо проведення різних спеціалізованих заходів, визначати локації, які максимально близько розташовані до місця проживання споживачів ФСП та ФСР; заплановано через цю інформаційну платформу обднання та залучення через мережу Інтернет до фізкультурно-оздоровчої діяльності тих, осіб, які з різних причин не можуть бути присутніми особисто на занятті – впровадження системи дистанційних занять, контакт і консультації із командою тренерів-інструкторів, тощо. На сьогодні важливим є питання активного використання інноваційних (хмаро орієнтованих) технологій [225].

В основу «Стратегія Пласту 2030» [231] закладено пластові Цінності та 3 головні обов'язки пластуна. Стратегічною місією до 2030 є наступне – «творимо успішну Україну через спроможних пластунів», а успішна країна визначається як «досягнення і збереження безпеки і перехід у сталий розвиток». Зазначено, що

«Пласт» є спроможною організацією, доступною для кожної дитини, що творить позитивні зміни на місцевому та національному рівнях [231].

Керівництва організації вважає, що «спроможні пластуни» це з позицій сьогодення «свідомі, відповідальні і повновартісні громадяни, в природі яких зафіксована синергія результативності, життєрадісності і служіння, зокрема: 1) результативність – це досягнення цілей; 2) життєрадісність – є чар пластування; 3) служіння – це суспільна користь» [231]. Зараз в «Пласті» працює: 1) ефективна система збору, аналізу, систематизації і обміну інформацією про пластову спільноту (місцеві осередки мають ефективні власні стратегії на основі загальнонаціональної, E-Plast, бази даних виховних частин, членства, інструкторів, зовнішніх, вишколів, спеціалізацій); 2) створена мережа ресурсних центрів, які підтримують і розвивають осередки в областях (кількість і охоплення діяльності обласними пластовими вишкільними центрами, молодіжними пластовими центрами та пластовими домітками) [231, 232, 234].

Доречними є подальше дослідження рівня теоретичної обізнаності осіб із наслідками травматичного впливу війни в Україні про особливості використання системи «Пласт» як структурного елементу сучасної системи ФСП; важливим є створення комплексу навчально-методичних матеріалів для фахівців спеціальності 017 «Фізична культура і спорт» (висвітлення особливостей вирішення професійних завдань з означеним контингентом та застосування корекційно-відновлювальних засобів на засадах холістичного та біопсихосоціального підходів.

SECTION 5. SOCIAL PEDAGOGY

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.5.1

5.1 Роль соціальних відповідальності та компетентності працівника студентської служби університету в соціальній підтримці здобувача освіти

Євроінтеграційні прагнення України у сфері освіти покликані утвердити кращі європейські освітні традиції в українському суспільстві. До основних тенденцій інтеграційних процесів, які відбуваються в освітньому просторі на початку XXI століття, відносимо: зростання соціальної відповідальності фахівців; загострення потреби формування глобальних знань, умінь, навичок у фахівців; використання інтелектуального капіталу з метою отримання прибутку; удосконалення підготовки викладацьких кадрів; зміною характеру навчання та освітніх програм у вищих закладах освіти; зростання міжнародної мобільності фахівців, студентів, викладачів; посилення значущості освіти [252, с. 4].

Головне завдання вищої освіти – допомогти здобувачу у розвитку особистісного потенціалу та подальшій самореалізації. Саме тому одним із пріоритетів сучасної вітчизняної вищої освіти є розбудова системи забезпечення її якості відповідно до європейських стандартів та рекомендацій з урахуванням кращого вітчизняного досвіду [250, с. 93].

Як показує практика, якість підготовки майбутнього фахівця на всіх етапах і рівнях навчання (першому (бакалаврському), другому (магістерському), третьому (PhD)) значною мірою залежить від:

- наявності в закладі необхідних ресурсів (кадрових, інформаційних, навчально-методичних, наукових, фінансових, матеріальних тощо);
- організації навчального процесу, що найкраще відповідає сучасним тенденціям розвитку національної та світової систем освіти;
- контролю за освітньою діяльністю студента, викладача, університету;
- створення належних умов для навчання та життя студента, його соціальної підтримки й, за необхідності, захисту прав [254, с. 34].

Як правило, уся соціальна робота зі студентами організовується органами студентського самоврядування – формами управління, невід’ємної частини громадського самоврядування, що забезпечують участь в управлінні університетом осіб, які навчаються у ньому, а також захист їх прав та інтересів [247]. Незважаючи на спільну мету діяльності (забезпечення виконання студентами своїх обов’язків і захисту їхніх прав, сприяння гармонійному розвитку особистості студента та формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника) й завдання (забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема – стосовно організації навчального процесу; забезпечення виконання студентами своїх обов’язків; сприяння їх навчальній, науковій та творчій діяльності; створення належних умов для їхнього проживання і відпочинку; сприяння діяльності студентських гуртків, товариств, об’єднань, клубів за інтересами; організація співробітництва здобувачів зі студентами інших закладів вищої освіти і молодіжних організацій; сприяння працевлаштуванню випускників; участь студентів у вирішенні питань міжнародного обміну), які вони реалізують, в різних країнах світу органи студентського самоврядування носять різні назви – парламент, сенат, старостат, студентська навчальна (наукова) частина, студентська рада, студентський деканат та ін. [253, с. 18-19; 255].

У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються чинним законодавством, рішеннями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки та відповідного центрального органу виконавчої влади, в підпорядкуванні якого знаходиться університет та статутом закладу вищої освіти [247].

Соціальна робота органів студентського самоврядування передбачає розгляд і вирішення наступних питань: дотримання прав та соціальних гарантій студентів пільгових категорій; стипендіального забезпечення, у тому числі – вирішення спірних питань; призначення іменних стипендій; надання здобувачам освіти матеріальної допомоги і заохочення; організація й координація волонтерського руху в закладі вищої освіти; здійснення роботи щодо виконання

державних та регіональних програм з оздоровлення та організації відпочинку студентської молоді; організація роботи щодо утвердження здорового способу життя серед здобувачів освіти; організація та проведення загальноуніверситетських толок із прибирання території університету, робота трудових загонів у літній період та інше [253, с. 27; 255].

Соціальну підтримку здобувачів вищої освіти здійснюють студентські соціальні служби. Головною метою діяльності цих служб є забезпечення захисту прав і дотримання соціальних гарантій студентів вразливих категорій, створення сприятливих умов для їх подальшої самореалізації та самовдосконалення, впровадження прозорої стипендіальної політики і здійснення соціального патронажу [250, с. 94]. Основними напрямками роботи студентської соціальної служби є: соціальна підтримка вразливих категорій студентів (здобувачів освіти з багатодітних чи малозабезпечених сімей; осіб з особливими потребами, або тих, хто виховує дітей з особливими потребами; осіб з інвалідністю, або тих, хто виховує дітей з інвалідністю; внутрішньо переміщених осіб; ВІЛ-інфікованих; представників ЛГБТ спільнот; осіб, які вживають алкоголь (наркотики); студентські родини; одиноких матерів; соціальних сиріт; осіб, які порушили закон і були за це покарані; військовослужбовців і військових пенсіонерів, учасників бойових дій, а також студентів-членів їх сімей тощо); проведення заходів щодо підтримки здорового способу життя та організація медичного обслуговування й вакцинації здобувачів; інформування і консультування їх щодо соціальної складової діяльності університету; співпраця з органами державної влади та місцевого самоврядування, благодійними фондами, громадськими й релігійними організаціями щодо соціальної підтримки пільгових категорій студентів [254, с. 36; 255].

Для конкретизації змісту соціальної підтримки здобувачів освіти студентськими соціальними службами вважаємо за необхідне уточнити кілька понять, які є базовими у нашій роботі. У спілкуванні термін «підтримка» часто використовується як синонім терміну «допомога». Проте, це різні за змістом поняття, оскільки «допомога» – це система заходів, реалізація яких має на меті

полегшення стану клієнта (повне, або часткове вирішення його проблеми), а підтримка є власне реалізацією цієї системи заходів, тобто діяльністю з надання допомоги клієнту [248, с. 135]. В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери зазначено, що «соціальна підтримка – це система заходів, що здійснюється суб'єктами соціальної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей» [244]. Погоджуємось із С. Коляденко, що соціальна підтримка студента – це діяльність студентської соціальної служби з надання йому превентивної чи оперативної допомоги у вирішенні соціальних, побутових чи психолого-педагогічних проблем, спрямована на створення оптимальних умов для життєдіяльності, стимулювання усвідомлення студентом сутності проблеми, що може виникнути чи виникла, засобів її попередження чи подолання, а також формування мотивації до самостійності й активності у майбутньому [249, с. 41].

Як вид соціальної роботи соціальна підтримка студентів сприяє засвоєнню ними суспільних норм і правил; оволодінню досвідом поведінки й виконання функцій, необхідних для подальшої самореалізації в соціумі; формуванню соціальних якостей та готовності бути повноцінними членами соціуму і справжніми професіоналами [253, с. 26].

Залежно від об'єкта впливу виділяють наступні види соціальної підтримки здобувача освіти в університеті:

– індивідуальна підтримка студента – підтримка особистості в ситуації розвитку та самовизначення; допомога у подоланні труднощів; спільне визначення та осмислення проблем; виконання дій, вчинків у певних ситуаціях;

– колективна підтримка студентів (академічної групи) – спільна участь у навчально-виховній, соціальній, організаторській та практичній діяльності, виконання різних цілеспрямованих починань та активних дій з метою накопичення досвіду продуктивної діяльності; допомога активу та окремим членам групи у прояві ініціативи, творчості для досягнення особистої та

групового успіху [248, с. 136; 255]. У результаті соціальної підтримки з боку студентської служби, здобувач вищої освіти отримує сприяння у: оволодінні досвідом поведінки; виконанні певних функцій, необхідних для реалізації соціальної ролі в соціумі; засвоєнні загальнонавчаних норм та правил; формуванні відповідних соціальних якостей особистості; готовності бути членом різних соціальних груп [250, с. 95].

Проведене нами дослідження підтвердило, що найкращим варіантом для будь якого студента є сформована власна індивідуальна мережа соціальної підтримки, адже особа, долучена до такої мережі є більш стійкою до життєвих викликів і має менший ризик дезадаптації. На думку респондентів, така мережа повинна включати: довірливі стосунки й підтримку родини; залучення до життя соціальної групи (громади); наявність довіреної особи (товариша, друга), яка може надати додаткову підтримку; доступ до послуг студентської соціальної служби (гарячих ліній, сервісів), де можна отримати консультацію чи необхідну допомогу.

Що стосується працівника студентської соціальної служби, то він виступає тим важливим суб'єктивним фактором, який визначає ефективність усієї соціальної роботи у закладі, що виявляється у повсякденних взаємодії й спілкуванні зі студентами, в організації різноманітних видів позааудиторної та позанавчальної роботи. Для забезпечення результативності соціальної підтримки різних категорій здобувачів, фахівець студентської служби має бути особистістю з досить складним і ефективним поєднанням професійних, ділових, моральних та характерологічних якостей, ціннісних орієнтацій, емоційних й психічних станів. До найбільш вагомих та необхідних особистісних і професійних якостей фахівця студентської соціальної служби відносимо соціальну відповідальність і соціальну компетентність [250, с. 95; 253, с. 29].

Погоджуємось із М. Вієвською, що відповідальність – це здатність людини передбачати наслідки своєї діяльності та визначати її, виходячи з того, яку користь чи шкоду вона може спричинити суспільству. Що стосується соціальної відповідальності, то вона виступає взаємним обов'язком між суспільством,

індивідом та певною соціальною групою, що реалізуються у діяльності, коли суб'єкти суспільних відносин відповідають один перед одним за соціальними нормами, прийнятими у суспільстві [245, с. 20]. Вважаємо, що основний сенс соціальної відповідальності полягає у здатності людини заздалегідь обмірковувати та прогнозувати вчинки, співставляючи їх з моральними вимогами суспільства, готовності до самоорганізації діяльності, вільного усвідомленого прийняття на себе обов'язків.

Соціальну відповідальність фахівця студентської соціальної служби ми розуміємо як інтегральну якість, що визначає його поведінку, діяльність на основі усвідомлення й прийняття норм і цінностей організації, готовність діяти у відповідності з ними та здатність оцінювати наслідки і результати означених дій. Така якість визначає поведінку в інтересах закладу вищої освіти, узгоджену з інтересами людей, які потребують соціальної підтримки, тобто соціальна відповідальність є особистісною моральною якістю, що реалізується у поведінці, котра відповідає суспільним очікуванням. Соціальна відповідальність як соціальне явище охоплює практично усі без винятку види діяльності, у тому числі – професійну [246, с. 18].

Професійну соціальну відповідальність фахівця студентської служби університету розглядаємо як системну особистісну якість, котра пов'язана з наявністю соціальних цінностей, відповідністю вимогам і нормам, які є специфічними для конкретного виду професійної діяльності. Вважаємо, що професійна відповідальність у структурі особистості є сукупністю професійно важливих якостей, що проявляються у діяльності та мають вплив на її ефективність. Професійна відповідальність фахівця студентської служби пов'язана з його готовністю усвідомлено виконувати вимоги відповідно до професійних та соціальних норм й відповідати за свої вчинки та дії перед собою, іншими людьми й суспільством [245, с. 23; 254, с. 36].

Окрім соціальної відповідальності важливу роль у роботі працівника студентської соціальної служби відіграє його соціальна компетентність. Компетентність – це власне надбання особистості, що відображає якісний рівень

засвоєних у нею процесі навчання знань, сформованих умінь і навичок та здатності застосовувати їх на практиці [252, с. 3]. Погоджуємось з С. Лейко, що компетентність є інтегрованою категорією, котра відображає «сформовану насамперед засобами освіти здатність індивіда успішно розв'язувати загальні та специфічні проблеми як у трудовій діяльності в ролі фахівців, так і в суспільному житті в ролі громадян» [251, с. 130]. У Законі України «Про вищу освіту» компетентність визначається як динамічна комбінація «знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [247].

Враховуючи, що у науковому середовищі поняття «компетентність» часто використовують поряд із поняттям «компетенція», спробуємо їх розмежувати. Компетентність фахівця студентської соціальної служби характеризує його як особистість і відображає сформовані у нього особистісні та професійні якості й здібності. Компетенція ж визначається державою, організацією, установою, службою як наперед задана вимога до знань, умінь, навичок, якими повинен володіти фахівець для успішної діяльності в конкретній сфері. Тобто, компетенція пов'язується із визначеним набором знань, умінь, навичок для певного виду професійної діяльності, а компетентність – з якістю їх засвоєння та прояву під час виконання професійних обов'язків [251, с. 133-134].

Що стосується поняття «соціальна компетентність», то вважаємо, що це компетентність особистості, котра стосується знань, умінь і навичок особистості про життя і стосунки у суспільстві та відповідає нормам і вимогам соціальних відносин. У процесі дослідження виявлено, що поняття «соціальна компетентність» застосовується у вузькому й широкому значеннях. У вузькому значенні воно характеризує володіння особистістю сукупністю соціально-психологічних знань, морально-правових суджень, які дозволяють їй успішно адаптуватися й активно діяти в тому чи іншому соціальному оточенні. У широкому значенні, соціальна компетентність особистості дає змогу їй жити в

суспільстві, враховуючи свої власні інтереси та позиції і інтереси й позиції інших людей. Тобто соціальна компетентність особистості забезпечує як її власне благополуччя, так і благополуччя соціуму в цілому [252, с. 6].

Виходячи з означеного, вважаємо, що соціальна компетентність працівника студентської соціальної служби університету є цілісним особистісним надбанням, що забезпечує системний характер його соціальної відповідальності, високий рівень якості професійної діяльності відповідно до вимог і потреб соціальної підтримки вразливих категорій студентів. Розмаїття цих та проблем, з якими стикаються їх представники у процесі навчання в університеті, зумовлюють необхідність поєднання фахівцем суспільно значущих якостей і позицій, моральних цінностей, соціального й емоційного інтелекту, умінь налагоджувати соціальну взаємодію і соціально-професійні зв'язки та здатності впливати на процес життєдіяльності. Таке поєднання знань, умінь і навичок, їхній соціально-перетворювальний вплив дозволить працівнику студентської служби якісно виконувати інформаційну, адаптаційну, ціннісно-орієнтаційну, статусно-рольову, поведінково-діяльнісну, соціалізуючу, рефлексивну та прогностичну функції у процесі соціальної підтримки вразливих категорій студентів [250, с. 95; 253, с. 38].

Різновидом соціальної компетентності особистості є її професійна компетентність, яку визначаємо як певний рівень професіоналізму фахівця, невіддільний від сукупності його особистісних якостей і психологічних характеристик, що визначають індивідуальну неповторність професійного стилю. Професійна компетентність працівника студентської соціальної служби університету є результатом поєднання його професійної підготовки та досвіду професійної діяльності спрямованого на виконання професійних обов'язків, передбачених Галузевим стандартом вищої освіти та Національною рамкою кваліфікацій [252, с. 7].

Таким чином, ефективність освітнього процесу в університеті забезпечується рядом умов, однією з яких є створення оптимального для життєдіяльності та навчання студента середовища. Формування такого

середовища і соціальну підтримку здобувача освіти у ньому здійснює студентська соціальна служба. Результативність діяльності студентської служби значною мірою залежить від соціальною відповідальності і соціальної компетентності її працівників.

Вважаємо, що серед перспективних напрямів наукових пошуків в означеній сфері є детальне вивчення позитивного досвіду соціальної підтримки здобувачів освіти студентськими службами у провідних університетах України і світу.

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.5.2

5.2 Гіперактивність дитини в контексті її соціальних взаємовідносин

Дошкільне дитинство – короткий, але важливий час становлення особистості. Саме в цей віковий період дитина отримує початкові знання про навколишній світ, у неї починає формуватися образ власного Я, ставлення до інших людей, до праці, закладаються навички і звички необхідної соціальної поведінки. У педагогічній практиці досить часто зустрічаються діти з певними особливостями в поведінці. Однак, не завжди педагоги можуть диференціювати причини таких відхилень. Адже деякі порушення поведінки дитини можуть бути пов'язані з її темпераментальними та характерологічними особливостями, а також з недоліками у її вихованні, а деякі - викликані вродженими або набутими психофізіологічними відхиленнями, що не належать до психічних захворювань.

Найпоширенішим з таких порушень є гіперактивність, яка, унаслідок дисбалансу процесів збудження і гальмування в нервовій системі, виявляється в надмірній активності дитини, імпульсивності, нездатності до вольової регуляції поведінки. Діти, що мають подібні відхилення, потребують індивідуального підходу у вихованні з урахуванням особливостей їх психофізіологічного розвитку. Відсутність відповідних знань у педагога та батьків зумовлює вибір неправильних засобів педагогічного впливу. Це поглиблює проблеми дитини та ще більше погіршує її поведінку [256].

За даними різних досліджень поширеність синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю (СДУГ) становить від 3% до 20%. Офіційний показник в DSM–IV становить 3,5%. Тобто, щонайменше кожна тридцята дитина має СДУГ, а це реально означає, що у групі дошкільного навчального закладу чи в класі загальноосвітньої школи є принаймні одна гіперактивна дитина. Такі діти погіршують соціально-психологічний клімат у групах, стають активним джерелом нервозності, викликають глибоке занепокоєння батьків, педагогів та вихователів [257].

Вивчення та аналіз психолого-педагогічних досліджень дає можливість стверджувати, що прояви гіперактивності у дітей переважно вивчаються з точки

зору різних вікових груп (Н.В.Алікіна, М.Деряшкявичус, С.М.Єніколопов, І.В.Дубровіна, М.М.Заваденко, Л.Йовайша, Л.С.Славіна), у зв'язку з конфліктною поведінкою дитини в колективі однолітків (Г.С.Васильєва, В.І.Гарбузов, В.В.Ковальов, Є.Квятковска-Тохович, В.С.Мерлін, М.С.Неймарк), у зв'язку з характером емоційної сфери дитини з гіперактивністю (В.К. Вілюнас, Т.Дембо, Д. Зілманд, К. Ізард, Я. Рейковський, О.О. Захаров). Однак, в науково-психологічній літературі залишається недостатньо освітленим важливий для педагогічної практики аспект психодіагностики та корекції дитячої гіперактивності. Тому питання обґрунтування впливу гіперактивної поведінки дошкільників на побудову соціальних відносин залишається доволі актуальним не лише для науковців, але й для безпосередньо педагогів та вихователів дитячих освітніх закладів.

Симптомокомплекс синдром дефіциту уваги з гіперактивністю включає ряд ознак, серед яких: неухважність, гіперактивність, імпульсивність, труднощі у міжособистісних стосунках. СДУГ, зазвичай, поєднується з поведінковими і тривожними розладами, затримкою у розвитку мовлення, а також сформованістю навичок соціальної поведінки. Отже, цей синдром належить до категорії межових розладів. Тому, для визначення діагнозу та у контексті побудови супроводу дитини з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю повинна бути проведена обов'язкова комплексна діагностика. Вона передбачає медичне і психолого-педагогічне обстеження дитини, яке повинно включати бесіду та спостереження за дитиною, дослідження протікання її психічних процесів, а також обов'язково, за допомогою анкетування батьків та інших членів сім'ї, повинні бути вивчені соціально-педагогічні аспекти виховання в родині.

Поведінка та діяльність гіперактивних дітей часто не відповідає соціальним нормам і викликає негативне ставлення з боку оточуючих, як дорослих, так і однолітків. Дефіцит уваги характеризується наявністю короткого діапазону уваги, неухважністю. Інтереси таких дітей поверхневі і нетривалі, дії спонтанні, безладні ігри галасливі. У таких дітей спостерігається підвищена

стомлюваність, яка супроводжується безпричинним роздратуванням, агресією, плаксивістю, істериками. Для гіперактивних дошкільників характерна імпульсивність, яка визначається дефіцитом стримувального чинника. У дошкільника з гіперактивним синдромом спостерігається складнощі у взаємодії як з однолітками, так і з дорослими. Подекуди поведінка гіперактивних дошкільників є соціально руйнівною.

Одноразове спостереження за дитиною не може розкрити повну картину синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю, тому дослідження повинно проводитися упродовж тривалого часу в різних ситуаціях. Адже акцентування уваги лише на одній з причин буде помилковим, а короткочасне спостереження за проявами дитини в емоційній та поведінковій сфері не дозволить з впевненістю говорити про прояв саме цього синдрому.

Наше експериментальне дослідження проводилось у 2020-2021 році з метою виявлення дітей з проявами гіперактивності та впровадження методики психокорекції, технології психолого-педагогічного супроводу. У дослідженні брали участь вихованці середньої (18 дітей) і підготовчої (20 дітей) груп дошкільного закладу. Вік дітей від 4,5 до 6,5 років.

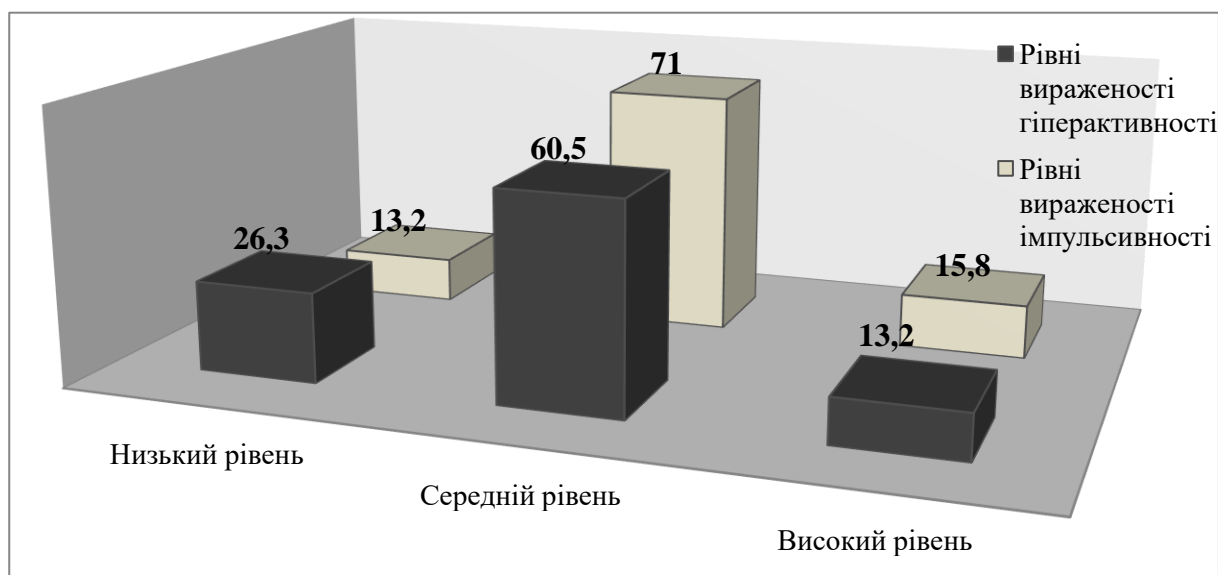
Згідно проаналізованих вимог нами був визначений комплекс психодіагностичних методів та методик, який обирався таким чином, щоб максимально повно охопити діапазон симптомів, властивих дітям з проявами гіперактивності та включав наступні методики:

1. Методика спостереження за гіперактивною дитиною (за описом М.М.Заваденко в модифікації О.В.Туріної);
2. Анкета «Ознаки імпульсивності» (автори П.Бейкер, М.Алворд);
3. Опитувальник «Ознаки тривожності» (автори П.Бейкер, М.Алворд);
4. Анкета «Дослідження агресивності» (в адаптації А.О. Реана);
5. Проективна методика «Дерево» (Д.Лампен).
6. Методика «Назви слово» (в адаптації В.О.Кравченкової).

У цілому діагностика синдрому гіперактивності була спрямована на виявлення причин та основних механізмів розвитку порушення –

нейропсихологічних, біохімічних, нейрофізіологічних, психологічних. Порушення, що переважають, і будуть диктувати основні напрямки психолого-педагогічної корекції. Отримані результати були кількісно оброблені за допомогою варіаційного аналізу. Нами були співставлені показники рівнів прояву гіперактивності та імпульсивності.

Отримані результати свідчать, що 13,2% досліджуваних дітей виявили високий рівень гіперактивності. Цей показник перебільшує середньостатистичний показник гіперактивності, але це результати психологічної діагностики, а не медичний діагноз. Усі діти з високим показником гіперактивності є надмірно рухливими, метушливими, непосидючими. В усіх досліджуваних з високим показником гіперактивності виявились проблеми із засинанням, вони часто гублять власні речі, їм важко тривалий час сидіти нерухомо, не вертатися, не розмовляти (Малюнок 1).

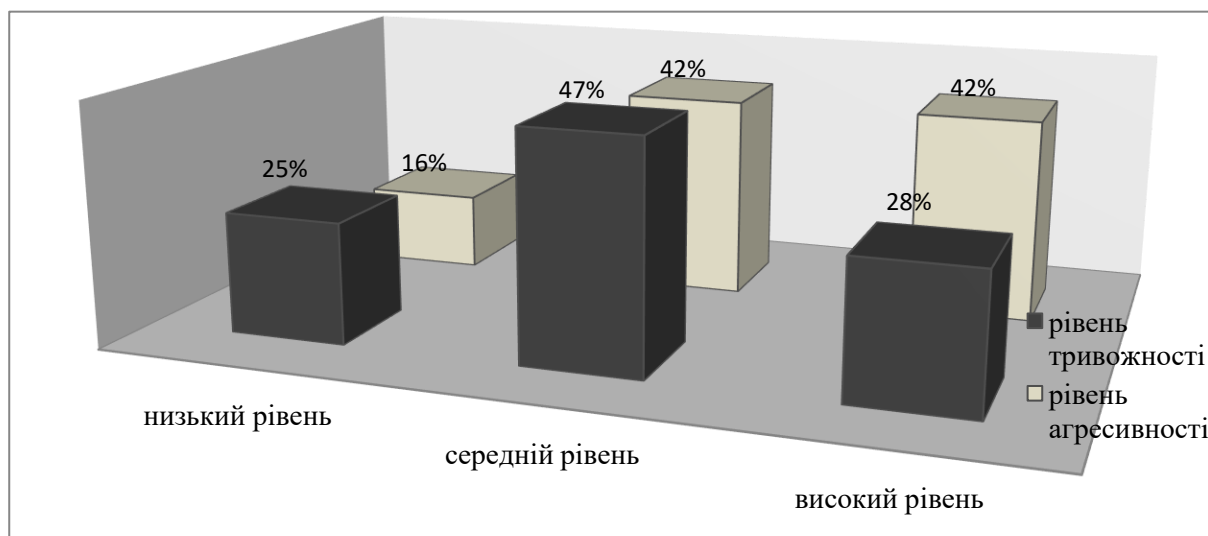
Малюнок 1. Порівняння рівнів вираженості (у %) гіперактивності та імпульсивності дітей середньої і підготовчої груп.

Проаналізувавши результати дослідження імпульсивності, виявлено, що 15,8% дітей продемонстрували високий рівень імпульсивності. Це діти, які діють під впливом зовнішніх подразників, які не обмірковують свої вчинки, швидко просять вибачення, але не роблять висновків з власних помилок, не можуть передбачати наслідки своїх дій. Такі діти не слідуєть правилам гри, внаслідок чого однолітки відмовляються з ним взаємодіяти. У розмові вони підвищують

голос, часто гніваються, легко забувають про доручення дорослих. Вони не можуть поводитися так, як вимагають дорослі, і не тому, що не хочуть, а тому, що їх фізіологічні можливості не дозволяють їм робити так. Взагалі слід відзначити, що помірний імпульсивність є віковою особливістю дітей 4-5 років, але під впливом соціального оточення, у спільній діяльності, діти навчаються підкорювати свої дії правилам, адекватно реагують на зауваження дорослих. Увагу вихователя потребують саме діти, які продемонстрували високий рівень імпульсивності.

Зіставивши результати діагностики імпульсивності та гіперактивності, слід зауважити, що серед досліджуваних дітей 71% продемонстрували середній рівень імпульсивності та 60,5% - середній рівень гіперактивності, що вважається віковою нормою. Майже всі досліджувані, які виявили високий рівень гіперактивності (13,2%) продемонстрували і високий рівень імпульсивності (15,8). Сполучення ознак неухвильності, імпульсивності, відсутності реакцій на схвалення, покарання, надмірна рухова активність може свідчити про діагноз СДУГ у таких досліджуваних.

Аналіз результатів агресивності та тривожності показав, що у досліджуваних, які виявили високий рівень гіперактивності та імпульсивності, як, правило, виявляється високий рівень агресивності. Гіперактивність демонстрували діти з різними рівнями тривожності (Малюнок 2).

Малюнок 2. Порівняння рівнів вираженості тривожності та агресивності дітей середньої і підготовчої груп.

Згідно з нашими спостереженнями та спостереженнями вихователів, діти, які продемонстрували високий рівень тривожності (28%), часто бувають стурбованими, навіть перебуваючи у звичній безпечній ситуації, легко засмучуються при найменших невдачах, важко концентруються на чому-небудь, постійно відволікаються від свого заняття. Також аналіз результатів дослідження свідчить, що діти середньої і підготовчої груп продемонстрували майже однакові показники по середньому та високому рівнях вираженості агресивності (42%). Це відображає відчуття внутрішнього дискомфорту, невміння адекватно реагувати на події, що відбуваються навколо дитини. Агресивні діти часто перекладають провину за нанесену ними шкоду на інших, вони не можуть самі оцінити свою агресивність та часто переймають агресивні форми поведінки від батьків.

З метою вивчення пізнавальних процесів, зокрема запасу слів, які зберігаються в активній пам'яті дитини, ми скористалися методикою «Назви слово» (в адаптації В.О.Кравченкової). Аналіз виконання цієї методики показав, що досліджувані з високим рівнем гіперактивності і імпульсивності розуміють сутність завдання, із задоволенням починають його виконувати, але швидко втрачають інтерес, починають відволікатися на інші подразники. Зниження результативності виконання запропонованих завдань обумовлено нездатністю до концентрації уваги, відволіканнями, низькою працездатністю. Це позначилось на результатах дослідження і довело, що для комплексної діагностики синдрому гіперактивності необхідно враховувати характеристики емоційної, вольової і когнітивної сфер.

Дослідження соціальної взаємодії досліджуваних в групі однолітків було проведене за допомогою методики «Дерево».

Результати дослідження виявили загальну тенденцію дошкільників до завищеної самооцінки та прагнення до лідерства (15%), не виключенням були і дошкільники з високим рівнем гіперактивності та імпульсивності (Малюнок 3).

Малюнок 3. Частота вибору позицій за методикою «Дерево» (Д.Лампен).

Діти, які у попередніх дослідженнях продемонстрували високий рівень вираженості по шкалі тривожності - обрали позицію, яка характеризує відстороненість, замкнутість та тривожність (15%). Більшість дітей обрали позицію, що відображає комфортний стан - 13%, комунікабельність, дружня підтримка - 13%, установку на подолання перешкод - 12%. Це свідчить що діти не усвідомлюють проблеми, які виникають у них у міжособистісних стосунках.

Аналізуючи результати нашого дослідження, можемо зробити висновок, що психологічний супровід гіперактивної дитини повинен бути комплексним та тривалим. Психологічний супровід - це комплексна технологія підтримки та допомоги дитині, яка представляє собою системно організовану взаємодію дорослого з нею. Технологія супроводу створює оптимальні умови для соціально-особистісного розвитку дошкільника. Найголовнішою умовою його ефективності є координація усіх учасників процесу супроводу, вироблення єдиного підходу, однакове розуміння сутності проблеми. У ході супроводу необхідно об'єднати і правильно узгодити різні підходи (медичний, психолого-педагогічний, виховний). Необхідними умовами успішності психологічного супроводу дитини із синдромом дефіциту уваги з гіперактивністю є своєчасність,

послідовність і достатня тривалість такої допомоги. Окремо звертаємо увагу на необхідність створення сприятливого соціального оточення дитини в дошкільному закладі і в сім'ї, з метою подолання відставання у розвитку психічних функцій [258].

Важливим моментом психокорекції гіперактивної дитини є розвиток дефіцитарних функцій. У цьому напрямі корекційну роботу слід проводити поетапно, починаючи з розвитку однієї функції, тому що гіперактивній дитині складно одночасно бути і уважною, і спокійною [259]. Коли в процесі занять будуть досягнуті позитивні результати, можна переходити до тренування одночасно двох функцій, наприклад, дефіциту уваги і контролю рухової активності чи дефіциту уваги і контролю поведінки.

Корекція гіперактивності також повинна включати фізичну реабілітацію. Це спеціальні вправи, спрямовані на відтворення поведінкових реакцій, вироблення координованих рухів із довільним розслабленням м'язів. Не всі види фізичної активності можуть бути корисні для гіперактивних дітей. Для них не показані ігри з вираженим емоційним компонентом (змагання, показові виступи). Рекомендуються фізичні вправи, які мають аеробний характер, у вигляді тривалого, рівномірного тренінгу легкої та середньої інтенсивності: тривалі прогулянки, плавання, рівномірний біг та інші вправи, які позитивно впливають на психічний стан, знімають напруження, покращують самопочуття.

Психологічний супровід гіперактивної дитини повинен бути орієнтований на профілактику і корекцію неуважності, рухової розгальмованості, негативної соціальної поведінки, навчання контролю імпульсивності. Корекційний вплив на гіперактивну дитину повинен включати такі прийоми і технології: навчання прийомам саморегуляції через використання релаксації, візуалізації; ігротерапії; казкотерапії; робота з батьками дитини, фізична реабілітація.

SECTION 6. THEORY, PRACTICE AND TEACHING METHODS

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.6.1

6.1 Integrated learning model: special subjects and professionally oriented foreign language in high school

Процес реформування вищої освіти вимагає невідкладного впровадження таких інноваційних методів, що можуть сприяти подоланню існуючих проблем вищої школи, зокрема у сфері підготовки спеціалістів, які володіють іншомовною комунікативною компетенцією. Враховуючи швидкий розвиток світової економіки, сучасна українська вища школа, яка знаходиться на тривалому етапі реформування, має не тільки поліпшити ефективність навчання майбутніх спеціалістів відповідно світових стандартів, але й по новому формувати систему професійної підготовки, зокрема засобами методики інтегрованого навчання предметів та іноземної мови. Згідно з філософією методики інтегрованого навчання предмету та мови, вивчення іноземної мови, як окремого предмету, не є самоціллю. Сутність кожного конкретного предмету має бути також системно й спрощено представлена через іноземну мову, що покращує розуміння іншомовного контексту, бачення міжпредметного зв'язку і стає головним орієнтиром у виборі цілі навчальної діяльності. Така інтегрована діяльність залежить від того, наскільки успішною буде співпраця колективу викладачів конкретної вищої школи (керівництва, викладачів іноземної мови, викладачів спеціальних предметів) для ефективного створення багатостороннього освітнього фокусу в процесі навчання професії та іноземної мови. На нашу думку, навчання засобами методики CLIL (Content and Language Integrated Learning) стає значущим і має відбуватись саме у такому контексті в сучасній українській вищій школі.

Проблеми інтегрованого навчання, що вивчалися цілим рядом вчених, охоплюють фундаментальні положення педагогічної, психологічної та методичної наук. Теоретичні положення методики інтегрованого навчання розробляли відомі зарубіжні дослідники Б. Блум, Д. Койл, І. Маккензі, Д. Марш,

Р. Тайлер, Ф. Худ. Проблеми інтегрованого навчання предмету та ІМ, зокрема у вищій школі, досліджували вітчизняні вчені О.Б. Тарнопольський, Л.М. Черноватий, Н.О. Морська. Особливості застосування моделі інтегрованого навчання у навчальному процесі вищої школи розглядала М.О. Сова. Проте недостатня кількість публікацій, присвячених проблемам інтегрованого навчання предметів та професійно-орієнтованої іноземної мови у вищій школі, зумовлює професійний інтерес до подальших досліджень у цьому напрямку.

Ідея інтегрованого навчання предмету та мови може трактуватись як відбір та об'єднання навчального матеріалу різних предметів з метою цілісного, системного, різнобічного вивчення спеціальності; як створення такого інтегрованого змісту професійного навчання, який об'єднує знання різних предметів у єдиний цілісний багатосторонній фокус [267, с. 11]. У найбільш спрощеному вигляді ми розглядаємо можливості створення загальної іншомовної підтримки як одночасного засвоєння предметів, так і практичного оволодіння іноземною мовою, що має стати надійною основою для подальшого розвитку іншомовної професійної компетенції майбутніх вітчизняних спеціалістів.

Саме тому, зміст навчальних програм усіх спеціальних предметів та іноземної мови має бути інтегрованим і створювати необхідні передумови для досягнення як практичної мети окремого предмету, так і освітньої мети як складової багатостороннього фокусу інтегрованого знання. Кожна навчальна програма складається із конкретних навчальних предметів, що у свою чергу включають конкретні розділи. Сучасні вищі школи активно розробляють свої власні форми робочих програм та силабуси, спираючись на основні положення Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти [268, с. 58]. Сьогодні, як ніколи, необхідна спільна робота викладачів спеціальних предметів (укладачів навчальних програм) та викладачів іноземних мов для узгодження тематики навчального матеріалу з метою створення багатостороннього фокусу знання. Такий багатосторонній фокус включає тематичний зміст різних предметів, обговорений і узгоджений усіма викладачами в найбільш логічній тематичній

послідовності, яка буде враховувати зміст предметів спеціальності та аспекти мови у найбільш логічному вигляді. Розвиток навчальних програм вимагає постійної співпраці та поточного моніторингу ефективності результатів навчання (*learning outcomes*) протягом усього навчального року до складання щорічних заліків та іспитів, коли стає зрозумілим те, що знають і вміють студенти. Після цього має відбуватися нова корекція процесу інтегрованого навчання, узгодження змісту навчальних та предметних програм. В європейських закладах освіти створюють спеціальні ради з навчальних програм, які відповідає за її аналіз та розвиток. До складу такої ради навчальної програми можуть входити керівник програми, викладачі, студенти [267, с. 46].

Удосконалення навчального процесу вищої школи на якісно новому рівні може відбутись за умови подальшого розвитку міжпредметних зв'язків спеціальності до вищого рівня міжпредметної інтеграції. Серед основних принципів такого інтегрованого навчання можна виділити наступні: цілісності, системності, структурності, багаторівневості, відповідності дидактичної системи соціальним і культурним сферам суспільного життя. Реалізація зазначених принципів дозволяє оптимізувати сфокусований навчальний процес, а функціонування інтегрованої дидактичної системи може проходити на рівні навчальної теми; на рівні навчального модуля; на рівні навчальних предметів; на рівні системної цілісності навчальних циклів [265, с. 9].

Реалізація головного принципу (*content-based approach*) у вищій школі передбачає пріоритет предметної складової над мовною. Дотримання цього принципу в навчанні іноземних мов сприяє ефективному відбору лексичного і граматичного іншомовного мінімуму, який може бути достатнім для комунікації у відповідних ситуаціях професійного спілкування, створюючи сприятливі можливості для досягнення практичної мети за відносно стислий термін. На заняттях з іноземної мови викладач має використовувати мову у цільовому контексті (лексика спеціального предмету, зміст професійно-орієнтованих текстів), допомогти студентам оволодіти знаннями конкретної спеціальності (предмету) засобами іноземної мови. Маючи ряд переваг, інтегроване навчання

мови дозволяє поєднувати тематичний і нетематичний (не об'єднаний однією тематикою) алгоритм проведення занять. Обрана тема має бути тематично спрямованою, інформативною, цікавою для студентів, а також давати достатню кількість лексики та іншомовних форм для логічного мислення та говоріння [261, с. 23]. Інтегрований підхід, який природно передбачає і гуманістичний підхід до навчання, дозволяє створити позитивну емоційну атмосферу. Таку сприятливу атмосферу утворює, об'єднаний професійною та соціокультурною інформацією, стимулюючий характер заняття, який відповідає темі, що вивчається. Інтегрований підхід розглядають як такий, що дозволяє застосовувати на заняттях різні види мовленнєвої діяльності, спрямованих на розвиток і удосконалення іншомовних навичок та мовленнєвих вмінь в аудіюванні, говорінні, читанні та письмі. Така форма інтегрованого навчання іноземної мови передбачає здійснення поступового переходу від мовленнєвої розминки, до наступного виконання вправ та завдань організації групової професійної дискусії [263, с. 19]. Важливим фактором є також наявність відповідного аутентичного навчального матеріалу, а тексти та завдання мають бути пов'язані з конкретними цілями та реальними комунікативними ситуаціями [267, с. 11].

Сьогодні у багатьох випадках тематичне планування занять предметів та іноземної мови відбувається без обговорення та наступного узгодження викладачами спеціальних предметів і викладачами іноземної мови. У більшості вищих шкіл не існує жодних загальних вимог чи рекомендацій щодо організації інтегрованого навчання студентів професії та іноземної мови. Треба визнати, що окремі немовні вищі навчальні заклади надають своїм викладачам, які володіють методикою навчання іноземних мов, дозвіл викладати окремі спеціальні предмети іноземною мовою.

Складність впровадження елементів інтегрованого навчання у вищій школі пояснюється необхідністю:

- обговорення та узгодження усіма викладачами тематичного змісту різних предметів спеціальності та іноземної мови професійного спрямування;

- розширення іншомовного змісту предметів спеціальності (підкріплення змісту іншомовним матеріалом у вигляді реклами, інструкцій, таблиць, графіків);
- спрощення елементів іншомовної підтримки та наведення відповідності із змістом спеціальних предметів;
- організації тісної співпраці керівників, викладачів предметів та викладачів іноземної мови професійного спрямування.

Планування предметів спеціальності та занять з іноземної мови вимагає створення та збереження тісного контакту та взаєморозуміння між викладачами мови та викладачами предметів спеціальності. У таких випадках, як правило, між собою комбінують близькі за змістом предмети, наприклад, фізику і математику, біологію і географію, англійську і німецьку мови. Щодо кількості предметів, які відбираються для створення навчальних програм, як правило намагаються об'єднати близькі природничі й гуманітарні науки (математику, мову, історію); різні природничі науки; теоретичні (фундаментальні) і прикладні науки; природничі науки і гуманітарні; природничі й суспільні науки; іноземні мови і культурне середовище [268, с. 53].

Проте викладачі предметів не завжди активно співпрацюють з викладачами іноземної мови і досить рідко підкріплюють зміст своїх занять з предмету іншомовним матеріалом у вигляді реклами, інструкцій, таблиць, графіків тощо. Це означає те, що студенти мають обмежені можливості для використання набутих іншомовних навичок та вмінь на заняттях з конкретних предметів. Саме тому, викладачі предметів повинні розширювати й урізноманітнювати зміст своїх занять елементами іншомовної підтримки, так само як викладачі іноземної мови мають інтегровано допомагати засвоювати інформацію інших предметів через спрощену іноземну мову, використовуючи інноваційні методи та прийоми інтерактивного навчання у вищих навчальних закладах [260, с. 111; 264, с. 141].

На нашу думку, впровадження мовних елементів для інтегрованого навчання предметів і мови може стати найбільш ефективним за умови використання розробленої нами моделі інтегрованого навчання предметів та іноземної мови професійного спрямування у вищій школі (Текст табл. 1).

Таблиця 1

Модель інтегрованого навчання предметів спеціальності та іноземної мови професійного спрямування у вищій школі

<p>Продуктивна співпраця усіх учасників інтегрованого навчання: деканат, кафедри, викладачі спеціальності та іноземної мови, студенти</p>	
<p>Головна мета - застосування елементів загальної іншомовної підтримки для розвитку міжпредметних зв'язків та інтеграції предметів</p>	
<p>Принципи організації інтегрованого навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - створити багатократний освітній фокус; - забезпечити сприятливе навчальне середовище; - організувати активне навчання всіх учасників; - сприяти співпраці учасників інтегрованого навчання в багатьох напрямках. 	<p>Завдання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - визначити теоретико-методичні засади методики інтегрованого навчання предметів та ІМ та особливості її впровадження у вищій школі; - обґрунтувати впровадження елементів мовної підтримки для інтегрованого навчання спеціальних предметів та ІМ; - узгодити можливості практичного застосування елементів загальної мовної підтримки в інтегрованому навчанні предметів і мови.
<p>Педагогічні умови:</p> <ul style="list-style-type: none"> - орієтація на пріоритет предметної складової над мовною.; - створення міцного іншомовного навчального середовища; - реалізація особистісно-орієнтованого підходу та гуманістично орієнтованих педагогічних технологій в навчальному процесі; - активність студентів у груповій і парній роботі; - реалізація елементів іншомовної підтримки для навчання предметів. 	

Система елементів мовної підтримки предметів		
Етап	Організаційні форми	Узгоджена тематика навчальних програм, занять спеціальних предметів, позааудиторної діяльності
1	Теоретичні відомості	<p>1. Предмет, тема, ціль, міжпредметний зв'язок (іншомовна підтримка).</p> <p>2. Предмет, тема, ціль, міжпредметний зв'язок (іншомовна підтримка).</p> <p>3. Предмет, тема, ціль, міжпредметний зв'язок (іншомовна підтримка).</p>
2	Групові дискусії	<p>1. Обговорення проблем, пов'язаних з темою заняття.</p> <p>2. Підкріплення змісту предмету іншомовним матеріалом у вигляді реклами, інструкцій, таблиць, графіків.</p> <p>3. Використання аутентичних джерел інформації.</p>
3	Практичні дії	<p>1. Перегляд, обговорення науково-популярних фільмів іноземною мовою.</p> <p>2. Зустрічі із досвідченими фахівцями міжнародних компаній (конференції, круглі столи).</p> <p>3. Зустрічі із носіями іноземної мови (ділові люди, вчителі, волонтери).</p> <p>4. Організація позакласної діяльності з іноземної мови (презентації, концерти, інтелектуальні ігри тощо).</p> <p>5. Участь в міжнародних проєктах з різних предметів.</p>

Отже, для удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців в сучасній вищій школі необхідно здійснити трансформацію від навчання окремих предметів до реальної міжпредметної інтеграції. Розробка та координація навчальних та робочих програм, узгодження їхнього змісту керівниками кафедр, викладачами спеціальних предметів та викладачами іноземної мови професійного спрямування, наступна корекція всього процесу інтегрованого навчання з урахуванням поточних результатів можуть суттєво підвищити рівень професійної компетенції випускників вищої школи. Не менш важливим має стати врахування змістовних компонентів моделі інтегрованого навчання, що допоможуть інтеграції навчання спеціальних предметів та іноземної мови в межах окремого педагогічного колективу.

Таким чином, впровадження методики інтегрованого навчання предмету та іноземної мови вимагає організації активної співпраці викладачів предметів та викладачів іноземної мови. Набуття нового педагогічного досвіду та удосконалення професійної підготовки в вищих навчальних закладах передбачає також новий підхід до організації позааудиторної діяльності студентів, а також виконання інших трансформаційних завдань професійного характеру, наприклад, організацію колективу студентів, створення міцного професійного іншомовного навчального середовища в межах факультету, організацію професійних зустрічей із досвідченими носіями іноземної мови (інженерами, менеджерами), що буде додатково сприяти розвитку мотивації майбутніх спеціалістів. Очевидною є складність усього інтегрованого процесу у межах конкретного колективу вищого навчального закладу, до якого залучаються ректорат, деканати, викладачі, студенти. Саме тому розглянута модель організації інтегрованого навчання предметів та іноземної мови професійного спрямування (або її окремі складові) може бути використана в контексті практичного розвитку ідеї інтегрованого навчання предметів та ІМ з метою реального реформування сучасної вищої школи.

6.2 Current realities and problems of distance education in medicine

The global process of transition from an industrial to an information society, as well as socio-economic changes taking place in Ukraine, require significant changes in many spheres of the state's activity, and primarily in education. Due to the development of global information networks and the possibility of obtaining almost any information, specialists in narrow areas of knowledge do not need to be "tied" to powerful university centers. Studying in them in traditional ways (direct attendance of practical classes and lectures), especially for residents of foreign countries, is quite expensive [269].

Reforming education also applies to medicine. The need to change the medical education system is additionally dictated by two factors: an exceptional increase in the amount of medical knowledge and a rapid change in the very understanding of events, facts, and phenomena.

The informational educational space, in turn, determines the need to support new requirements. Among them, advanced didactic support, high cost-effectiveness and ergonomics, creation of a virtual learning environment are distinguished. Informational decentralization of education is of particular importance. It contributes to the actual solution of problems related to ensuring social equality, namely the creation of equal opportunities for receiving medical care and medical education, regardless of the place of residence, as well as health's condition and social status. Educational technologies in medicine, which ensure the virtualization of the educational process, have received the name "distance medical education (DME)", and the remote provision of medical care – "telemedicine" [270, 272].

It is claimed that it is possible to receive education or telemedicine services in medical centers, educational institutions, diagnostic centers in any city of Ukraine or in another state, without leaving the place of residence. Another process is quite possible — the provision of educational services to foreign citizens and compatriots living abroad. At the same time, the role of the teacher is fundamentally changing. Distance education expands and renews the role of the teacher, makes him a mentor-consultant who must coordinate the cognitive process, constantly improve the courses

he teaches, increase creative activity and qualifications in accordance with innovations and innovations [272].

Results of the analysis of educational institutions

The main goal of the creation of the DME and telecommunication networks (TN) is to ensure nationwide access to medical resources through the use of modern information technologies and telecommunication networks and to provide conditions for citizens to exercise their rights to education and remote patient consultations in cooperation with Ukrainian and foreign clinics [271].

TN arose due to the development of computer technology and telecommunication technologies. Its main positive quality is the possibility of bringing highly qualified medical care to hard-to-reach areas. One of the leaders in the creation of distance learning technologies and TN in Shupyk National Healthcare University of Ukraine, whose employees have significant experience in organizing similar training courses.

The results of the analysis of the activities of educational institutions that use distance technology in medical education show the effectiveness of the use of new information technologies to ensure the continuity and continuity of education, openness and an individual approach to the educational process (there is an opportunity to "fix" the student on one place of study), centralization of education with a center of education on the basis of the main educational institution and territorially remote educational and consulting points, provision of knowledge control in remote mode (the certification procedure itself and identification of "weak spots" in knowledge is facilitated), provision of tutoring in education, prompt recovery methodical support of the educational process, since obtaining methodical materials on electronic media is easier to keep up-to-date [269, 271].

Despite the rather voluminous list of positive qualities of distance education, as in any other form of education, several disadvantages can be identified in it. First of all, it is difficult to identify remote students, because at the current stage of technology development, it is quite difficult to check who exactly is taking the exam. However, universities that provide the opportunity to study on distance courses have found a way

out of the situation in the mandatory presence of a student at several exams at a higher educational institution. At the same time, it is mandatory to provide documents confirming the identity.

The next factor that is difficult to take into account when organizing distance learning in the medical field is educational standards. They should contribute to the verification and control of educational results, as well as the search for optimal ways of achieving these results. Therefore, when developing remote programs, it is necessary to create conditions for information provision of consumers at the level of the country as a whole, individual regions and educational institutions in particular. The latter is important because, despite the importance of national standards, they are only normative guidelines invariant to this level of education as a whole. In the conditions of the differentiation of educational institutions, the emergence of alternative educational institutions, as well as taking into account the regionalization of education and the strengthening of the independence of each educational institution, the standards of education at a specific level, for example, an educational institution, are of particular importance [270].

At the same time, it is worth considering the main requirement: achieving the same goal, obtaining the same expected result can be done in different ways. This is the idea of alternative and differentiating education, and educational standards should contribute to the creative search for the most effective and fundamentally different methods of educational activity.

The next problem of the effective implementation of distance learning is the adequacy of the assessment of the acquired knowledge. In recent years, the concept of computer testing has significantly spread in the issue of assessing the level of knowledge of those who are being taught. The simplest example of such an approach is the use of very common one-step tasks built according to an alternative type. They constitute a condition with a description of a complex of symptoms and a limited set (three to five) of diagnosis options, from which one must be chosen (at the same time, it is not always possible to choose distracters in such a way that the effect of choosing the answer "from the opposite" does not work) [272] .

One of the solutions to this problem is the application of the idea of computer simulation. The main content of the game simulation is to educate the doctor in the practical skill of error-free differential diagnosis of clinically similar diseases, timely establishment of a reliable diagnosis and optimal treatment of the patient in the shortest possible time [269].

An example of a comprehensive approach to assessing the knowledge of trainees and students can be the experience of the Department of Therapy and Family Medicine, Faculty of Postgraduate Education, Ivano-Frankivsk National Medical University.

The quality of education in a specific discipline or major in general at the department is proposed to be determined by evaluating the results of the work of each trainee (student) for a certain period. At the same time, the goal is to evaluate the acquired theoretical knowledge, the degree of development of creative thinking, the acquisition of independent work skills, the ability to synthesize the acquired knowledge and apply it to solving practical problems. Also, when developing the criteria for evaluating the quality of training, three main components are taken into account: the level of knowledge, the skills of independent work, and the ability to apply knowledge in practice. When developing these criteria, a unified approach in interpreting the content of each of the three components is provided.

When determining the content of the concept of "level of knowledge", the teachers of the department take into account the depth and duration of knowledge, the level of thinking, the ability to synthesize knowledge from individual topics, the presence of a structural analysis of the educational material, the ability to make a detailed answer plan, give precise formulations, correctly use the conceptual apparatus, mastery of skills and methods of performing practical tasks.

When checking the skills of independent work, taking into account the profile of a specialist, in accordance with modern ideas, the skills of finding the necessary literature, orientation in the flow of information from the chosen profession, knowledge of the main types of literature, reference publications, skills of searching for literature in libraries, skills of research work are included. However, the main conclusion is that the clinical experience necessary for the final formation of a doctor, his intuition cannot

have an exact quantitative expression. Therefore, it should be recognized that both the preparation and the overall assessment of the doctor's preparation are always relative, regardless of the form of education – on-site or distance. In turn, this means that with insufficiently high-quality education, it is not the form that is important, but the informational content and presentation of the material.

The National Academy of Sciences has special requirements for the formation of a contingent of students, primarily depending on work experience in the specialty and the speed of assimilation of new material. Even within each contingent there are its own problems. For example, by assembling groups based on one period of professional activity, it is difficult to achieve homogeneity in terms of the level of intellectual development, attitude to professional activity, and motives for obtaining new information. In addition, the use of computer systems imposes special requirements on the participants of the educational process regarding the knowledge of computer telecommunication technology. They must be able to enter the network; compose and send a text message; structure the received message into special folders; use remote databases; to join electronic conferences, post their own information there, etc. [272].

The characteristic features of distance learning are:

1. Interactivity of training: interactive capabilities are used in the system of distance learning programs and information delivery systems, allow to establish and even stimulate feedback, provide dialogue and constant support, which are not possible in most traditional training systems;
2. Flexibility of education for students receiving distance education in choosing an educational institution, place and time of study. Students have the opportunity not to attend classes, but study at a convenient time and place;
3. The distance education program is based on the modular principle, which allows to form a curriculum that meets the needs of students from a set of independent courses-modules;
4. Individualization of education, which allows to implement an individual educational program and an individual educational plan for the student. You can

independently choose the sequence of studying subjects based on an individual schedule;

5. The cost-effectiveness of distance learning is manifested in the effective use of training areas and technical means, concentrated and unified presentation of information, the use and development of computer modeling, which leads to a decrease in the costs of training specialists; as well as the absence of the problem of purchasing educational materials and textbooks;

6. The use in the educational process of new achievements of information technologies, which contribute to the departure of a person to the global information space, which ensures technological learning;

7. Information security of distance learning is characterized by the fact that students get access to a set of necessary educational materials in a modern electronic form directly from the server of the higher educational institution where they study, other universities and Internet resources. Modern computer telecommunications are able to provide knowledge transfer and access to a variety of educational information at the level, and sometimes much more efficiently, than traditional means of education;

8. The quality of distance education should be of a high level, not inferior to the quality of face-to-face education. This is achieved by preparing didactic teaching aids, the development of which involves the best professors and teaching staff and uses the most modern teaching and methodical materials;

10. Concurrency of distance learning – it is carried out simultaneously with professional activity or with training in another field of training, that is, without separation from production or another type of activity. It is also possible to simultaneously study at a Ukrainian and foreign university;

11. Openness and objectivity of the assessment of students' knowledge, its independence from the teacher, since modern computer technologies and appropriate programs for issuing grades according to the ECTS scale are used;

12. High self-organization of students, which increases creative and intellectual potential, the desire to acquire knowledge, the ability to interact with computer equipment and master the latest information technologies.

Problems of distance education

Among the important problems of the distance form of education in Ukraine, it is also worth highlighting the insufficient direct contact between a personal teacher (tutor) and a distance student due to the extraordinary professional workload of domestic teachers. Students of foreign distance courses can receive answers to their letters in a few hours, since there are far more teachers than students in countries with significant experience in the implementation of distance education. Unfortunately, the opposite situation has developed in Ukraine – there are many people who want to receive distance education, but there are not enough experienced teachers who are familiar with the latest technologies of distance communication [270, 272]. In addition, a rather significant problem is the low bandwidth of the electronic network during educational or examination teleconferences. First of all, distance students from small towns of Ukraine suffer from this, for which, in fact, distance education is most suitable due to the geographical distance from scientific centers. An even more complex problem that cannot be ignored today is the protection of the copyright of course developers. The issue of certification of training courses remains open.

In our opinion, the main problems of distance education organization are the following. The effectiveness of distance learning directly depends on those teachers who work with students in the Internet space. These should be teachers with universal training who possess modern pedagogical and information technologies, psychologically ready to work with students in a new educational and cognitive network environment.

Another problem is the infrastructure of student information support in networks. The question of what the structure and composition of the educational material should be is decided by a specific higher educational institution.

A methodological problem is the lack of methods for creating and using distance courses in the educational process based on modern pedagogical, information and communication technologies. This task is solved by teachers and developers of distance learning, who must professionally master all modern innovative technologies for creating electronic content.

One of the most important in modern conditions is the psychological-pedagogical problem. It is connected with the fact that every university teacher polishes his methodical materials over several years of work, which are individually developed on the basis of his own pedagogical and scientific-methodical experience and are his intellectual property. The distance course is taught on the WEB-portal, which makes it publicly accessible not only to students, but also to other users. There is a psychological barrier to the development of teaching and methodical materials, as they can be used by someone else who did not participate in this development. In this regard, the problem of protecting intellectual property rights of the teacher – the developer of the distance course must be solved. The technical problem arises due to the lack of technical communication capabilities of users, the absence or low speed of Internet access, the absence or high cost of software, and even the lack of personal computers among students living in rural areas. At the same time, the technical base of the university's classroom fund is not in line with the needs, the equipment with modern computer technology is insufficient. This limits the possibilities of distance learning in some higher education institutions.

Conclusions

In general, distance education in Ukraine does not meet the requirements of the information society and does not ensure Ukraine's full entry into the international educational space. In order for the distance learning system to occupy a worthy place in the education system of Ukraine, it is necessary, first of all, to create a global computer network of education and science, since it is the computer that makes it possible to receive educational material, it is at the same time a library, a reference information center, and a communication center, which makes it one of the participants in the implementation of the continuous education program in Ukraine.

Further improvement of the process of distance education requires the search for ways of qualitative identification of students, opportunities to take into account educational standards in view of regional features, the choice of qualitative and comprehensive assessment methods, ways to reduce the workload of medical teaching staff, and ways to protect copyright.

6.3 Training for physicians of the system of postgraduate education

Досягнення сучасної науки ставлять перед вищою медичною освітою цілу низку проблем, серед яких є збільшення кількості інформації, якою повинен оволодіти майбутній спеціаліст. Без підвищення рівня фундаментальної підготовки на теперішній час неможливо досягти головної мети перебудови освіти – суттєвого покращання якості підготовки фахівців. Рівень викладання навчального матеріалу має забезпечити опанування студентами та лікарями на етапі безперервного професійного розвитку великого за обсягом інформації матеріалу за одиницю часу та її використання в процесі як навчання, так і в подальшій практичній діяльності.

Основна мета реформування системи післядипломної освіти лікарів, без сумніву, є постійне піднесення якості її надання [276-278]. Серед шести положень Болонської декларації, які спрямовані на реформування національних систем вищої освіти, провідна роль відводиться оцінюванню якості. Однією із найважливіших проблем в організації післядипломного навчання лікарів є вибір методики проведення практичного заняття. На наш погляд, однією із оптимальних форм проведення практичного заняття на післядипломному етапі підготовки лікарів є клінічний розбір хворих.

Важливою ланкою правильної організації даного виду навчання є вибір форми проведення занять. Технічний прогрес, зорієнтованість на споживача освітянських послуг, вносять корективи в форми проведення практичних занять [276,278]. Ще зовсім недавно практичне заняття у “класичному” варіанті проходило як демонстрація заделегідь підготовленого хворого із обов’язковим викладенням даних про пацієнта та захворювання. Перевагами такої форми заняття є те, що лікарі самостійно готуються до заняття, опановують літературу із проблеми, адже викладач може у будь-який момент залучити слухача до розбору пацієнта [278]. Наразі, у зв’язку з розвитком уявлень про біоетичні і юридичні норми стосунків “лікар – хворий”, не завжди хворий, особливо той, що має рідкісну патологію чи представляє інтерес у проведенні

диференційної діагностики, дає згоду на огляд широким загалом лікарів-слухачів. Для часткового вирішення означеної проблеми почали створювати моделі “віртуального хворого”, але зрозуміло, що “віртуально” не можна пропальпувати консистенцію лімфатичних вузлів, щитоподібної залози, як не можна і відчувати “голосове тремтіння”, здійснити перкусію легені, серця, визначити розлади чутливості, провести пальпацію органів черевної порожнини тощо. Впровадження дистанційних форм навчання та телемедицини в педагогічний процес дає можливість досвідченому викладачу разом із групою слухачів проводити “дистанційні” консультації і здійснювати клінічний розбір. На наш погляд, остання форма проведення клінічного розбору є прийнятною для групи слухачів, які мають певний досвід самостійної практики, і може себе не виправдати при роботі з лікарями-інтернами.

Іншою формою проведення практичних занять із лікарями є клінічний розбір-дискусія. Даний розбір полягає у попередній підготовці хворого за темою занять та самопідготовці лікарів. Після доповіді куратора хворого (із числа лікарів-слухачів циклу) і уточнень з боку решти слухачів неясних моментів стосовно пацієнта, заняття переміщується в площину дискусії, яку проводять слухачі циклу (вже без присутності хворого), а викладач лише направляє дискусію, коригує та доповнює інформацію. Дана форма навчання є корисною для всіх категорій слухачів, але особливо – для інтернів.

Прийнятною формою проведення практичних занять є клінічний розбір-експромт. Його проводять при звичайному обході хворих у базовому відділенні кафедри. Після огляду хворого, в навчальній кімнаті проводять обговорення правильності встановлення діагнозу, достатності обстеження, призначень, визначаються помилки (якщо останні мають місце), розроблюються схеми їх усунення. Відносним недоліком такої форми занять є те, що слухачі циклу спеціально не готуються до клінічного розбору, а тому обсяг засвоєної ними інформації, як правило, менший. Очевидно, що дана форма проведення клінічного розбору є прийнятною для слухачів передатестаційних циклів та

тематичного вдосконалення, а менш прийнятною для інтернів і лікарів циклів спеціалізації.

Звісно, що важливим моментом у проведенні такої форми практичних занять як клінічний розбір, є рівень загальної підготовки та педагогічного досвіду викладача [279,280]. Безперечно, що вимоги до рівня викладацької майстерності при проведенні практичних занять на різних етапах післядипломної підготовки лікарів мають бути різними. Так, у молодих викладачів можуть виникати проблеми при проведенні розбору-експромту, коли слухачами є викладачі першої і вищої категорії. Цілком очевидно, що при формуванні плану занять завідувач кафедри має скеровувати педагогічний потенціал таким чином, щоб саме більш досвідчені викладачі-діагности проводили клінічні розбори. Оцінити лікарський досвід слухачів є можливість під час вступної конференції, яку проводять в день заїзду на цикл удосконалення.

Таким чином, практичне заняття у вигляді клінічного розбору є однією із форм навчання, яке має непересічне значення для практичної підготовки лікарів. Рекомендуємо диференційовано до контингенту слухачів застосовувати всі три форми занять. Віддавати перевагу треба тій формі проведення клінічного розбору, яка дасть максимальну віддачу – засвоєння навичок роботи із хворим, стимулює до самостійного доопрацювання проблеми в позанавчальний час.

Звісно, що при підготовці до практичних занять слухачів курсів підвищення кваліфікації мають використовувати конспекти лекцій і нотатки із проведених семінарських занять [281]. Чільне місце у теоретичній підготовці спеціалістів, як на додипломному так і післядипломному етапі, посідає лекція. Нові тенденції, що намітились в реформуванні системи додипломної і післядипломної підготовки, обумовлюють необхідність впровадження в навчальний процес нових форм і методів навчання, які мають сприяти його інтенсифікації, стимулювати розумову діяльність студентів і слухачів установ післядипломного навчання. Сучасна лекція покликана озброїти слухачів знаннями методологічних основ даної дисципліни, ознайомити їх з основними етапами становлення і розвитку теоретичних концепцій, і, нарешті, тільки на лекції студент чи слухач

може сформулювати чітке уявлення про сучасний стан тієї чи іншої проблеми. З огляду на надзвичайно високий темп розвитку сучасної науки, ні один із самих сучасних підручників, посібників чи монографія аналогічного завдання вирішити не зможуть. Не зможуть замінити лекцію навіть найкращим методологічним чином організовані семінарські чи практичні заняття.

Однією із основних форм організації систематичних навчальних занять при викладанні як клінічних, так і теоретичних дисциплін у закладах вищої освіти (ЗВО) є лекція, як носій необхідної інформації з того чи іншого розділу відповідної дисципліни. Крім того, лекція є незамінною для систематизації та структурування всього обсягу знань, отриманих слухачами з кожної конкретної навчальної дисципліни. Згідно Вікіпедії (вільна енциклопедія) дано наступне визначення лекції: «лекція – це основна форма проведення навчальних занять, призначених для подальшого засвоєння теоретичного матеріалу».

Залежно від мети та форми або методів викладу навчального матеріалу лекції поділяються на вступні, навчальні, інформаційні, оглядові, проблемні, відкриті, підсумкові, комплексні, клінічні тощо.

Основною дидактичною метою лекції є забезпечення орієнтовної основи для засвоєння слухачами навчального матеріалу. Доцільно відмітити, що наявність певної частини самостійної роботи слухачів на сьогодні є вимогою до організації навчального процесу у вищій школі.

Кожна лекція виконує ряд функцій: інформаційну, стимулюючу, виховну, розвиваючу, методологічну, пояснювальну та сприяє активізації процесу мислення і уваги слухачів; створює умови для самостійного вивчення навчального матеріалу за підручниками, посібниками, керівництвами; формує мотивацію для роботи в пошукових мережах INTERNET.

Лекція повинна мати відповідну структуру і містити такі елементи як: вступ, у якому формулюється мотивація навчання, мета лекції та основні питання даної теми; виклад основного матеріалу; висновки, які надають можливість систематизувати навчальний матеріал і виділити основну ідею; відповіді на

запитання слухачів та рекомендації щодо поглиблення самостійного вивчення теми.

Вузловими критеріями оцінки лекції є: зміст, методика, керівництво роботою слухачів, лекторські дані та результативність лекції.

На ефективність лекції позитивно впливають і деякі чинники довкілля (оптимальне освітлення, відсутність сторонніх звуків, чисте повітря аудиторії, зручні робочі місця, добра акустика, естетичне оформлення аудиторії тощо) та мистецтво лектора (відмінне знання предмету, бажання бути добрим лектором, культура мови, вміння логічно викладати свої думки, наполеглива праця з підготовки кожної лекції, практика і тренування, зовнішній вигляд, вміння налагодити контакт з аудиторією, педагогічний такт тощо).

При підготовці до лекції лектору необхідно чітко визначити цілі і задачі лекції, дати назву у відповідності з навчальним планом і програмою предмета чи курсу, скласти план лекції, а потім конспект з вказівкою переліку літератури і необхідних цифрових даних, підготувати відповідні ілюстративні матеріали тощо.

При читанні лекції викладач зобов'язаний дотримуватись зовнішнього і внутрішнього регламенту занять (початок, кінець, розділи лекції), чіткої структури та виконання плану лекції, доступності та пояснення нових термінів і понять, виділення головних думок і висновків, підведення підсумків в кінці окремих питань та по всій лекції, використовувати технічні засоби навчання тощо. До читання кожного виду лекції необхідно підходити індивідуально, з творчою наснагою, оскільки лекції суттєво відрізняються між собою за метою, змістом та інформацією.

Наприклад, *вступна лекція* знайомить слухачів з метою циклу (курсу), його місцем у системі навчальних дисциплін. Вступна лекція висуває та обґрунтовує основні методологічні позиції курсу, визначає предмет і методи дисципліни, що вивчається. Дуже важливим для вступної лекції є зв'язок теоретичного матеріалу з практичними аспектами роботи спеціаліста. Під час вступної лекції викладач має можливість охарактеризувати підручник та навчальний посібник, які

пропонуються для опрацювання; ознайомити слухачів з обов'язковою (рекомендованою) літературою. Таким чином, дана лекція орієнтує студентів і слухачів на подальшу самостійну роботу та знайомить з методикою засвоєння циклу.

Тематична лекція – найбільш поширений вид лекції для вищої школи, у якій всебічно розкривається те чи інше питання, висвітлюються головні аспекти наукової проблеми, взаємозв'язок між різними розділами та темами курсу.

Оглядова лекція - передбачає систематичне узагальнення та аналіз головних проблем курсу. Як правило, аналіз має бути пов'язаний з практичною роботою слухачів. Таку лекцію рекомендується проводити у кінці вивчення декількох тем, оскільки вона є узагальнюючою. Але оглядова лекція може передбачати також загальне ознайомлення з навчальним матеріалом, який не планується для більш детального вивчення. Крім того, такі лекції дуже важливі для активізації самостійної роботи слухачів з метою опанування певних тем.

Квінтесенцією курсу є *оглядово-повторювальна* лекція, яка читається у кінці курсу та відображає всі положення, які складають науково-понятійну основу курсу.

Інформаційна лекція - надає головну інформацію з теми відповідно до навчального плану та програми.

Підсумкова (або заключна) лекція – завершує лекційний курс, систематизує одержані знання, підводить підсумки прочитаного курсу.

Слід зазначити, що у ВМНЗ післядипломної освіти крім вищенаведеної класифікації можуть використовуватись і інші види лекцій, які поділяють залежно від методів викладання навчального матеріалу.

Монолекція – є начитуванням навчального матеріалу.

Проблемна лекція – найбільш складний вид лекції, який вимагає від викладача глибокого володіння матеріалом, вміння створити проблемну ситуацію. При цьому теоретичний матеріал подається у вигляді проблемної задачі, що має певні протиріччя, які викриваються і розв'язуються разом зі слухачами.

Лекція-візуалізація. Така лекція є носієм усної інформації, перетвореної у візуальну форму. Можуть бути використані такі форми наочності, як: символічні (таблиці, схеми), образотворчі (фото, малюнки, слайди), натуральні (реактиви, препарати, апаратура і ін.). Загалом читання даної лекції – це розгорнутий коментар підготовлених візуальних матеріалів.

Клінічна лекція. Особливістю даного різновиду лекцій є її структура. Проведення її потребує певної організації як навчального, так і лікувального процесу. Асистент лектора напередодні вивчає історії хвороб пацієнтів у базовому відділенні, вибирає, на його погляд, історію із класичним перебігом хвороби і готує коротку презентацію з даного клінічного випадку. Із згоди пацієнта можлива його демонстрація під час доповіді. Звертають увагу на патогномонічні прояви хвороби, за участю лектора проводять огляд хворого, акцентуючи увагу на певних симптомах. Аналізують дані лабораторних, інструментальних і спеціальних досліджень. Завершують презентацію формулюванням діагнозу згідно сучасної класифікації захворювання. Дана частина лекції не має перевищувати 15 хвилин. Далі лектор переходить до викладення етіології, патогенезу, клініки, класифікації, діагностики та лікування захворювання. Звертають особливу увагу на особливі клінічні варіанти його перебігу. Під час проведення клінічної лекції можливе інтерактивне опитування слухачів.

Майстер-клас – уроком це назвати примітивно. Після такого майстер-класу ти сам можеш виконувати те чи інше.

Лекція – прес-конференція також достатньо складний вид лекції, що потребує від викладача високого професійного рівня, вміння швидко аналізувати та узагальнювати дані, які надходять. Під час такої лекції викладач називає її тему та просить слухачів надати письмові запитання з теми. Викладач впродовж 3 – 5 хвилин отримує питання стосовно змісту та починає лекцію. При цьому лекція не повинна виглядати як відповіді на запитання, а бути повноцінним текстом, в процесі викладання якого даються відповіді на запитання, що

надійшли. Така лекція цікава тим, що вона надає можливість отримати зріз знань слухачів.

Необхідно, щоб слухачі були залучені до дискусії, задавали питання, наводили випадки із практичної діяльності, висловлювали власну думку. Важливою частиною лекції є відповіді на запитання слухачів.

Як правило, на цей елемент лекції відводиться мало часу, але нерідко питання після прочитаної лекції перетворюються в окремий вид роботи лектора. Виходячи з цього виділяють наступні активні форми лекцій:

Лекція-брифінг – складається з двох частин: короткого повідомлення лектора (до 20 хвилин) і відповідей на запитання слухачів (до 60 хвилин). Дуже важливим є зміст та форма повідомлення, тому викладач повинен ретельно підготуватись до нього. Принципова методична структура лекції-брифінгу: повідомлення лектора → запитання слухачів → відповіді лектора.

Лекція-бесіда будується по-іншому. Якщо лекція-брифінг не передбачає виступів слухачів, а тільки запитання, то при цьому виді лекції допускаються виступи слухачів, викладення їх позиції, обмін досвідом т. ін. Таким чином, методична специфіка лекції-бесіди в тому, що викладач надає певну інформацію, ставить питання слухачам, щоб почути їх висловлювання, направляє діалог у потрібне русло.

Цікавим видом лекції є *лекція-диспут*. Вона також має короткий вступ на початку, а потім перетворюється у полемічну бесіду. Функції лектора передбачають організацію лекції таким чином, щоб виникали зіткнення думок, аналіз проблем, які розглядаються. Методична особливість лекції такого типу полягає в тому, що викладач повинен не тільки вміти вести бесіду, відповідати на запитання, але й мати навички організації диспуту та керування ним.

Існує ще один вид лекції – *лекція-анкета*. Викладач складає анкету – опитувач з 20 – 25 питань за темою лекції. На початку лекції, отримавши анкету, слухачі під керівництвом лектора видаляють ті питання, які не викликають складностей. Питання, що залишились, вибудовують за ступенем складності, актуальності, тематикою, і таким чином складають план лекції. З методичної

точки зору така лекція досить складна як на етапі підготовки, так і на етапі проведення. Від лектора вимагаються значні зусилля при складанні анкет, ерудованість, вміння аналітично мислити.

Практикується також *бінарна лекція* чи *лекція-дует*. Вона читається одночасно двома викладачами. Важливою умовою успішного проведення такої лекції є розподіл навчального матеріалу та попередня підготовка лекторів. Крім того, від викладачів вимагається вміння співпрацювати та імпровізувати. Не менш важливим є також глибока професійна підготовка викладачів.

В лекційній практиці також описується ситуація під назвою «круглий стіл». В цьому випадку два або більше лектори розглядають одну загальну тему в одній аудиторії. Викладачі повинні і вести бесіду зі слухачами, і відповідати на їх питання. Вважається, що такий вид лекції максимально демократизує взаємовідносини лекторів та слухачів при обговоренні будь-якої проблеми.

У ВЗО читаються також *лекційні спецкурси*. Як правило, вони виходять за рамки навчальної програми, поглиблюють знання, отримані під час засвоєння програми. Завдяки лекційному спецкурсу слухачі знайомляться з певною науковою тематикою, науково-дослідною роботою кафедри тощо.

У структурі всіх лекцій, що присвячені певній дисципліні чи вивченню певного курсу, для забезпечення підвищення якості навчального процесу, переважати мають лекції проблемного характеру, комплексні лекції. Сучасна лекція має бути добре ілюстрованою, вона не повинна мати описовий характер. Для більшої інформативності мають використовуватися слайди, навчальні фільми, відеотехніка, а клінічні лекції мають ілюструватися тематичними розборами. Однак широке впровадження та використання технічних засобів навчання у навчальний процес не повинно замінювати живе слово педагога, применшувати значення особистості викладача-лектора. Сучасна підготовка висококваліфікованих спеціалістів передбачає оволодіння ними фундаментальними теоретичними знаннями, а також практичними вміннями та навичками. Професіоналізм викладача ВЗО, без сумніву, включає володіння предметом викладання та вміннями і навичками, що базуються на практичному

досвіді. Саме професіоналізм лектора, як фахівця і як педагога, є запорукою забезпечення підготовки висококваліфікованого та всебічно освіченого спеціаліста. Звичайно, з впровадженням дистанційного навчання, суттєво зміниться методологія проведення занять із слухачами, але живе слово лектора завжди буде залишатися запорукою розвитку професійного та наукового мислення у слухачів.

У навчальні плани додипломного і післядипломного навчання входить певна кількість семінарських занять.

Історичний аспект. Слово і поняття «seminarium» (у перекладі «semen» з латинської значить «сім'я (для зачаття)») - означає розсада, розсадник, саджанець. Вперше в історії навчання, прообраз сучасного семінару був у вигляді діалогу, що зафіксовано в історичних давньогрецьких джерелах. У ті часи дійство називалося і мало форму симпозіуму. «Simposium» (із слів «sim» та «positio») у перекладі із грецької значить бенкет. Спільними у обох поняттях симпозіуму і семінару є установка, посадка, розсадник, причина. Але означені форми спілкування мають ще глибше спільне смислове значення – турбота про саджанець знань, розвиток пізнання [279].

Організації та якості їх проведення слід приділяти значну увагу, оскільки саме семінарські заняття значно підвищують мотивацію до навчання. Впровадження в педагогічний процес нових інноваційних технологій диктує необхідність зміни дидактичних та методологічних підходів при підготовці до їх проведення [279-281]. Наразі певна кількість педагогів, незважаючи на трансформації в навколишньому світі і впровадження новітніх технологій, переконані в тому, що навчати лікаря за допомогою дистанційних або електронних технологій взагалі неможливо. На їх думку, всупереч реальним змінам обличчя освітніх систем у всьому світі, підготовлювати лікаря можна лише біля ліжка хворої людини. Не можна не погодитись, що підготовлений таким чином лікар є результатом діяльності системи освіти відповідно до існуючих стандартів, що забезпечує формування відповідних професійних навичок та вмінь і професійно-соціальної компетентності [280]. Слід зауважити,

що майже всі викладачі системи післядипломної підготовки лікарів не мають ґрунтовної базової педагогічної освіти, тому вони прагнуть шляхом самоосвіти опанувати щонайповнішу інформацію щодо сучасного розуміння суто педагогічних понять – моделі, методів і стратегії навчання, методики і засобів викладання, критеріїв оцінювання знань, впровадження освітніх стандартів та контролюючих тестових програм. Новітні інформаційні технології служать інструментом у викладацькій діяльності педагога для передачі і засвоєння знань слухачами, зокрема і при проведенні семінарів. Необхідно завчасно інформувати слухачів про мету семінарського заняття, план та умови його проведення, перелік рекомендованої літератури для самостійного вивчення, що без сумніву має сприяти формуванню на базі отриманих знань певних професійних навиків та вмій. Застосування новітніх технологій при проведенні семінарів сприяє більш ефективному передаванню знань тому, кого навчають. Щоб бути компетентним фахівцем, необхідно безперервно підвищувати рівень теоретичної підготовки та вдосконалювати практичні навички та вміння.

Семінари за змістом розподіляють на інформаційні, дослідницькі та контрольні. На семінарах лікарі можуть здійснювати поглиблене вивчення певного курсу, розділу, теми, причому, семінар за тематикою інформаційно може бути не пов'язаним з лекцією. *За формою проведення семінари можуть бути:* семінар-конференція, семінар-дискусія, семінар-колоквіум, семінар з клінічного розбору історії хвороби хворого, семінар-екскурсія, семінар з обговорення попередньо підготованих слухачами рефератів, семінар з обговорення контрольних робіт, семінар-конференція, семінар з обміну досвідом роботи, семінар-тренінг, семінар ділова гра, семінар-підсумок. Окремої уваги заслуговують *телесемінари*. Всі перераховані види семінарів повинні мати свою мету, форму організації, і методику проведення [279, 281].

Для проведення семінарів у системі післядипломного навчання ставлять такі вимоги. Семінар має мати чітко визначену мету і завдання, поєднувати інформаційне навантаження з дослідженням проблеми та елементи контролю, стимулювати слухачів до засвоєння матеріалу і підвищення своєї професійної

майстерності, активізувати слухачів до здобуття ґрунтовних і міцних знань, умінь та навичок, поєднувати індивідуальну та колективну роботу слухачів, забезпечувати тісну співпрацю викладача і слухачів, сприяти демократизації і об'єктивізації навчального процесу, підвищувати вимогливість до професійної та педагогічної діяльності викладача, поєднувати усталені стратегії і методи із новітніми технологіями [280].

До проведення семінарів ставлять певні вимоги щодо якості проведення, тематики, методичного плану. При складанні плану кожного семінарського заняття визначають його основну мету, структуру, зміст, методи, форми та прийоми заохочення слухачів до активної дискусії. Логічним завершенням семінару повинно бути підведення підсумків, оцінювання участі кожного слухача при його проведенні та формулювання загальних висновків із кола питань, що обговорювались.

Таким чином, лекція і семінар є незамінними елементами у функції систематизації і структурі всього масиву знань з будь-якої дисципліни та служать головною ланкою дидактичного циклу навчального процесу.

Семінар і лекція є ефективним методом інтерактивної передачі нової інформації, який дозволяє систематизувати власний накопичений досвід із новими знаннями, вміло їх аналізувати. Під час проведення лекцій і семінарів можливо відстежувати досвід інших слухачів, отримувати додаткову інформацію, аналізувати, моделювати ситуації, спільно шукати шляхи вирішення різних питань. Правильне використання матеріалів лекцій і семінарів сприяє кращому засвоєнню практичних навичок під час практичних занять і поглиблює загальний освітній рівень спеціалістів.

10.46299/ISG.2022.MONO.PED.3.6.4

6.4 Стан сформованості здоров'язберезувальної компетенції бакалаврів гуманітарно-педагогічних спеціальностей із використанням педагогічних технологій

Актуальним питанням сьогодення залишається модернізація освіти, яка спрямована на удосконалення змісту, форм та методів освітньої діяльності в умовах освітнього середовища, що надасть змогу особистості для прийняття креативних рішень, застосування як традиційних, так і інноваційних форм та методів вирішення професійних завдань, сприятиме розвитку і навчанню упродовж всього життя. Особливо актуальними ці питання стали для загальної та вищої школи в Україні із впровадженням обмежень у пересуванні та спілкуванні, що було пов'язано із Всесвітньою пандемією COVID-19.

Надалі через повномасштабне військове вторгнення рашистів 24.02.2022 р. ситуація лише погіршилась: знищений звичний уклад і режим життя кожної родини, зруйнована інфраструктура міст і селищ, окупація багатьох регіонів України – внаслідок цих подій більше 30 % населення є вимущено внутрішньо переміщеними особами; до 10 % населення (жінки, діти, молодь) виїхали за кордон. Мова про традиційне навчання за таких обставин звичайно не йде – до початку квітня 2022 р. більшість ЗВО країни взагалі припинили навчальний процес. Далі він поступово відновився, але всі заходи здійснюється в режимі онлайн (через платформи та додатки Moodle, Zoom, Google-Meet; спілкування та консультування здобувачів освіти в Telegram- та Viber-групах, активне використання E-mail та інших ресурсів ефективного дистанційного навчання). Виключенням є лише ВВНЗ, де курсанти навчаються та паралельно виконують завдання у відповідності до штатного розкладу та означених щоденних задач. Отже, за 140 днів війни процес навчання в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах повністю заблоковано в Донецькій, Луганській, Херсонській, частинах Запорізької, Миколаївської, Сумської, Харківської областей внаслідок окупації і безперервних боїв.

Такі умови навчання за останні 3 роки можемо назвати екстремальними, які вкрай негативно відбиваються на фізичному, психічному та соціальному

здоров'ї здобувачів вищої освіти, не дають студенту повноцінного уявлення про освітнє середовище університету та його роль і місце в житті студентської молоді. Означені вище обмеження людини в просторі та пересуванні призвели до певних дисфункцій діяльності нервової системи (депресивні розлади, агресія, іноді неконтрольована, апатія, прояви ПТСР, тощо), зменшення рухової діяльності призвело до збільшення ваги, переміщення із режиму спілкування в реальному просторі до «мережевого життя» (із всіма негативними наслідками, включаючи булінг); підвищило ризик виникнення / загострення захворювань ССС, ШКТ, НС, ОРА та інших систем життєзабезпечення. Негативно і гостро відбивається на фізичній та розумовій працездатності людини, і студенти не є виключенням, рівні фізичної підготовленості, функціональному стані систем життєзабезпечення перенесення COVID-19 у важкій формі – це задишка, швидка втомлюваність, постійний кашель, задуха, панічні атаки і інші розлади оптимального функціонування серцево-судинної, дихальної, нервової, імунної та інших систем організму людини.

Вважаємо, що вище зазначені фактори потребують застосування відповідних індивідуальному стану людини простих, але водночас ефективних засобів реабілітаційного та профілактичного впливу; здійснення систематичної комунікації зі студентською молоддю, спрямованої на подолання негативних факторів впливу на здоров'я пандемії COVID-19 та подій війни; сприяння адаптації до реальних умов сьогодення в особистісному та соціальному просторі; реалізації засад здоров'язберезувального освітнього середовища в сучасних університетах України, яке ґрунтується на впровадженні різноманітних форм і методів навчання (переважно в дистанційному режимі). Вважаємо у вирішенні означеного завдання ефективними застосування традиційних та інноваційних педагогічних технологій – вони сприяють формуванню загальних і фахових компетенцій майбутніх фахівців, в тому числі, і у бакалаврів гуманітрано-педагогічних факультетів. Дослідники [283, с. 395] підкреслюють думку про те, що в професійному полі такої галузі як «Освіта», яка належить до кола ««динамічних» спеціальностей, особливо значуща роль за останні роки належить

використанню інновацій – це є повсякденною нормою, підвищення рівня компетенцій фахівця, а їх систематичне удосконалення стало абсолютно нормальним процесом, для забезпечення на сучасному ринку праці високого рівня конкурентоспроможності».

О. Юденко, Д. Оленев, О. Романюк & Н. Пеценко [283, с. 395] зазначають, що «провідна роль на часі має належати «навчанню впродовж цілого життя «від колиски до домовини» (from cradle to grave)» – філософія, концептуальною основою та організаційним принципом усіх форм навчання є інклюзивні, гуманістичні та демократичні цінності; є всеохоплюючою та невід’ємною в баченні суспільства, заснованого на знаннях». Автори [283, с. 397] звертають увагу на те, що освітяни знаходяться останні роки в екстремальних умовах вирішення професійних завдань, а причинами тому є: «1) вимушена професійна діяльність в дистанційному форматі через всесвітню пандемію COVID-19 для науково-педагогічних працівників, інструкторів АФК та фітнесу, фахівців з фізичної терапії, тренерів з видів спорту; 2) тимчасове повне припинення професійної діяльності і відновлення її в дистанційному режимі з квітня 2022 р. через повномасштабне військове вторгнення рашистів».

Вважаємо далі необхідним визначити такі терміни як «екстремальні умови», «військовий стан» та «освітнє середовище».

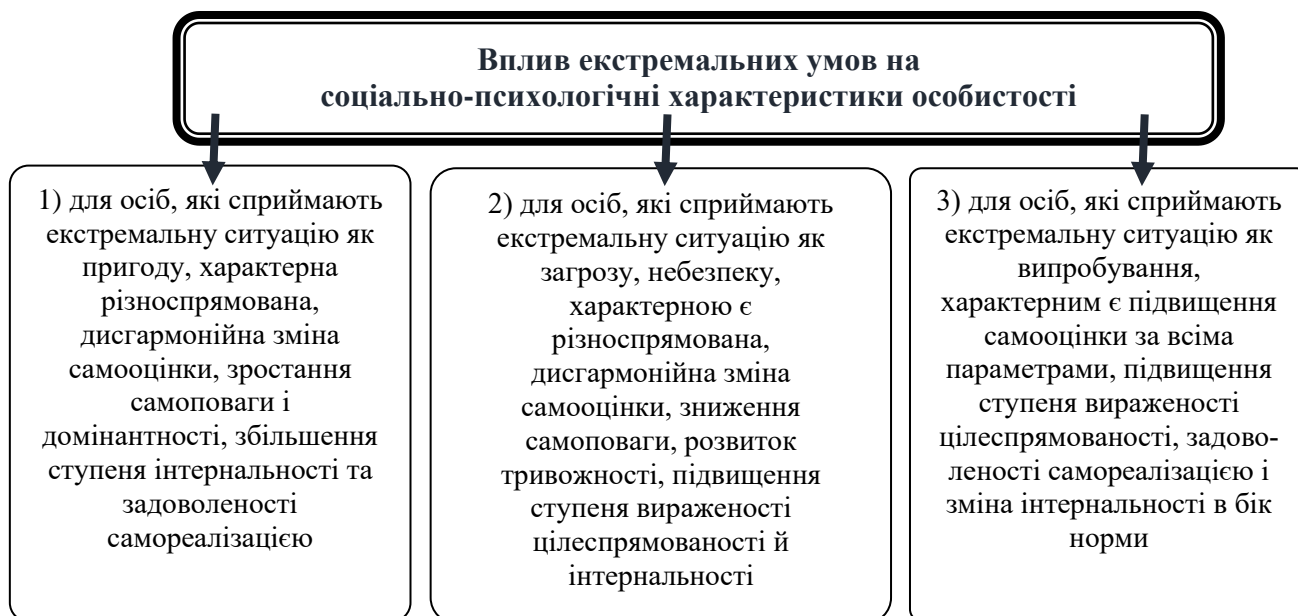
В Наказі МВС № 747 [291] зазначається, що «екстремальні умови» є «винятковими, особливими, надзвичайними обставинами, що загрожують життю і здоров’ю людей, мають вплив стрес-факторів, сприймаються та оцінюються як небезпечні, складні, безвихідні ситуації, унаслідок чого підвищують тривожність, емоційну напруженість, створюють психотравмуючий вплив на психіку людини».

Спеціалісти кафедри медицини катастроф та військової медицини [294] визначають поняття «екстремальна ситуація» як похідне від латинського терміну «*extremus*», що означає у перекладі «крайній», «критичний» і є визначенням такої ситуації, що «виникла раптово, загрожує або суб’єктивно сприймається людиною як загрозна життю, здоров’ю, особистісної цілісності,

благополуччю». На думку фахівців, «екстремальність ситуації визначають фактори, до яких людина ще неадаптована і не готова діяти в їхніх умовах; при цьому ступінь екстремальності ситуації визначається силою, тривалістю, новизною, незвичністю проявів цих факторів». Ані до пандемії COVID-19, ані тим паче до відкритого військового протистояння ми виявилися не готовими – коли в наше життя прийшли ці події, переважна більшість населення не знала, як на них реагувати. Нажаль, вже сьогодні це має негативні наслідки для здоров'я українців. І кожен з представників суспільства, студентська молодь в тому ж числі, були змушені терміново адаптуватися до обставин, що кардинально змінилися навколо, вчитися пристосовуватися до них, фізично, функціонально, морально, емоційно, психологічно, соціально, економічно...

Спеціалістами НДІ екстремології [292] поняття «*екстремальна ситуація*» тлумачиться як «несприятливі для життєдіяльності умови, що вимагають мобілізації прихованих можливостей організму; об'єктивно складні умови діяльності, які сприймаються й оцінюються як напружені чи небезпечні; несприятливий, складаний стан умов життєдіяльності людини, який набув для окремої особи / групи осіб особливої значущості; нестандартні, нештатні, загрозливі, аварійні / катастрофічні події, життєві ситуації, що вимагають мобілізації адаптивних здібностей людини; недостатній розвиток, який може призвести до посттравматичного стресу, адаптаційного розладу особистості впритул до деструктивних форм кризового реагування (алкоголізм, суїцид, наркоманія тощо)». Фахівці [292] «екстремальними» вважають «такі умови життя людини, які характеризуються непередбачуваністю, невпорядкованістю майбутнього при несформованості, неясності для суб'єкта способів досягнення мети», а також «викликають реакції організму людини, які знаходяться на межі патологічних порушень». На *рис. 1* представлено вплив екстремальних умов на соціально-психологічні характеристики людини та варіанти її поведінки.

Рисунок 1. Характеристики особистості (соціально-психологічні), які змінюються в результаті перебування в екстремальних умовах [292, с. 13]

Головною особливістю сучасного суспільства є його нестійкість і невірноваженість, що виявляється у надмірній кількості різноманітних подій, які виходять за межі звичайного людського досвіду та компетенцій особистості, що дозволяють долати їх наслідки. Отже, без ретельного вивчення впливу різних ситуацій екстремального та надзвичайного характеру на людину, її поведінку та реакції просто неможливо функціонально зберегти опірність екстремальними параметрами зовнішнього середовища, без шкоди для життя та здоров'я, і залишитися ефективною фаховою одиницею в професійному полі, яка може компетентно, конструктивно та самостійно вирішувати складні задачі.

В окремих регіонах нашої держави населення потерпає від *«надзвичайних ситуацій»* – це така «обстановка на певній території, що склалася в результаті аварії, небезпечного природного явища, катастрофи, стихійного чи іншого лиха, яка може спричинити людські втрати, нанести шкоду здоров'ю людей або навколишньому середовищу, значні матеріальні збитки та порушення умов життєдіяльності людей» [294]. Зазвичай такі природні катаклізми поширені на території Західної України останніми роками. Але подолання наслідків більш

пов'язане із моральним та матеріальним станом, рідше із негативними наслідками для стану здоров'я.

Вважаємо необхідним звернути увагу на визначення таких понять як «небезпечна подія» (подія, у тому числі катастрофа, аварія, пожежа, стихійне лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія, яка за своїми наслідкам и становить загрозу життю або здоров'ю населення чи призводить до завдання матеріальних збитків) та «небезпечний чинник» (складова частина небезпечного явища (пожежа, вибух, викидання, загроза викидання небезпечних хімічних, радіоактивних і біологічно небезпечних речовин) або процесу, що характеризується фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом), перевищенням нормативних показників і створює загрозу життю та/або здоров'ю людини) [294]. «Постраждалими» зазвичай вважаються «особи, здоров'ю яких заподіяна шкода внаслідок надзвичайної ситуації» [294]. Нажаль, під час бойових дій населенню України довелося відчувати на собі, в окремих регіонах де ведуться найзапекліші бої, застосування хімічної зброї. Ці події призвели до того, що населення було терміново поінформовано щодо особливості дій в таких ситуаціях, які сприятимуть збереженню власного здоров'я та своїх рідних і близьких. За мирних умов, ми доволі поверхнево ставилися до інформації щодо особливосте ураження організму людини, хлором, фосфором, заріном та іншими різновидами хімічної зброї; вивченням особливостей надання першої медичної допомоги в таких ситуаціях, виникла потреба в знаннях щодо того, які продукти є антидотами, як убезпечити власне житло під час хімічних атак та ін.

Особливості життєдіяльності і вирішення професійних завдань в екстремальних умовах до цього часу, переважно, розглядалося для фахівців військових спеціальностей, служб НС, галузі медицини та фахівців із змінними графіком роботи або безперервного виробництва (наприклад фахівці металургічних виробництв, атомних станцій, лікарень, тощо): В. В. Кальниш [284] (професійна діяльність в екстремальних умовах середовища: визначення, класифікація; 2017); В. Б. Ластовченко (особливості десинхронізації добових

біоритмів операторів при змінному графіку роботи; 2011) [290] та багатьох інших.

Наразі наша держава всю діяльність здійснює в умовах «воєнного стану» такого «особливий правовий режим, що вводиться в Україні (в окремих місцевостях) у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям, органам місцевого самоврядування повноважень для відвернення загрози, відсічі збройної агресії, забезпечення національної безпеки». При цьому В. В. Кальниш [284, с. 25] вважає, що «участь в бойових діях сприяє формуванню у людини таких якостей як рішучість, ініціативність, спритність, здібність до самостійного прийняття адекватних рішень, оскільки в цих умовах виживає той, хто в більшому ступені має означені цінні якості». Дослідник підкреслює [284], що «коли виникає ситуація «боротьби за життя» (в умовах пандемії, війни) часто при роботі в екстремальних умовах темп використання внутрішніх резервів для забезпечення життєстійкості організму значно зростає; життєвий потенціал зменшується; збільшується функціональна ціна тієї задачі, що виконується; функціональні «втрати» організму стають непоправними». На думку автора [284], за таких умов виникає високий ризик руйнування організму, оскільки його функціонування здійснюється в нестандартному режимі, який не може тривати нескінченно довго без розвитку серйозних патологій або може призвести, навіть, до летального випадку внаслідок довготривалої перенапруги всіх систем життєзабезпечення.

Фахівці кафедри медицини катастроф та військової медицини [294] підкреслюють думку про те, що «проблема збереження здоров'я та працездатності осіб, що піддавалися впливу факторів екстремальних ситуацій» стає останнім часом дедалі актуальнішою. Це обумовлено тим, що «щорічно десятки і сотні тисяч людей стають жертвами різноманітних природних, технологічних чи соціальних лих і катастроф; стихійні лиха, техногенні катастрофи та аварії, захоплення заручників, терористичні акції створюють

ситуації, небезпечні для здоров'я та благополуччя людини», не зважаючи на вік, стать, професійну приналежність – ці події не можуть оминати організм без будь-яких відбитків на стані її здоров'я [294]. В нашому дослідженні ми дотримуємося холистичного і біопсихосоціального підходів до здоров'я людини тому мова йде як про фізичне здоров'я, так і про соціальне і психічне також.

Фахівці [292] підкреслюють той факт, що для «опису психологічних станів людей, що перебувають під дією екстремальних факторів, часто поряд із терміном «криза» вживають поняття «стрес» (це широке коло станів та дій людини, яка намагається активно протидіяти різноманітним екстремальним впливам (стресорам))». Автори наголошують на тому, що «залежно від виду стресору та характеру його впливу виділяють 2 групи стресів: 1) *фізіологічні* (біль, голод, спрага, надмірне фізичне навантаження, занадто висока або низька температура і т.д.); 2) *психологічні* (фактори, що діють через свої сигнальні значення: небезпека, обман, образа, інформаційні перевантаження і т.д.)». Отже, фізіологи констатують той факт, що «стрес пов'язаний з внутрішнім напруженням», а Г. Сельє визначав цей стан як «неспецифічну реакцію організму (різні стани організму, що зводяться переважно до психофізіологічного виснаження) на екстремальні події – стресори» [292].

В. В. Кальниш [284, с. 32] звертає увагу фахівців на те, що «реакції організму, які сприяють функціонуванню всіх систем життєзабезпечення, завжди відповідають викликам зовнішнього середовища і повинні призводити до формування адекватних відповідей, які сприяють стабілізації змін, що виникли, як реакція на стрес». Можемо констатувати, що стресом в умовах сучасного середовища можна вважати надмірні фізичні навантаження; значні зусилля під час розумової діяльності (наприклад, навчання в прискореному режимі через військовий стан; опрацювання великого об'єму навчальної інформації в період підготовки до відповідальних етапів діяльності в освітньому середовищі університету – заліки, екзамени, оформлення і захист кваліфікаційної роботи, тощо); психо-емоційний стрес від несподіваної звістки, на яку жодним чином не може вплинути людина, а наслідки події є вкрай важливими для її життя (смерть

або важка хвороба близької людини; втрата майна внаслідок природної катастрофи, бойових дій; втрата роботи, тощо).

Автором [284] зазначається, що «вплив екстремальних умов праці часом призводить до пошкодження організму працівника, яке супроводжується проявом болю та іншими дискомфорними відчуттями». В таких випадках, людину, яка виконує відповідальну частину професійного завдання необхідно замінити, за можливості. В такому стані фахівець може неадекватно оцінювати часові інтервали (в значній мірі це залежить від змісту професійної діяльності та умов її реалізації), для людини час ніби «пришвидшується» (при сильному хвилюванні), «уповільнюється». Зокрема порушення орієнтації в просторі і часі є однією із важливих причин розвитку стресу, особливо за умов виконання професійних завдань в зоні надмірної небезпеки. Загально відомим є той факт, що живий організм може оптимально виконувати всі свої фізіологічні та функціональні завдання лише за умов постійної рівноваги між резервами організму людини та стресовими факторами впливу (фізичними, психо-емоційними, термічними, механічними, хімічними, тощо) [284, с. 31].

Вважаємо необхідним сказати декілька слів про механізм пристосування, який сприяє формуванню у людини спеціальної захисної відповіді, що пов'язана із формуванням в процесі професійної діяльності функціонального психофізіологічного (за суттю) «панциру» – він утворюється спеціальною функціональною системою організму. Його наявність дозволяє не лише досягати успіху під час виконання професійних завдань, але й значним чином зменшувати вплив стресових факторів на організм людини в екстремальних умовах. Вчені вважають, що формуванню цього захисного механізму сприяє процес природного відбору, коли швидко видаляються із зони підвищеного стресу індивідууми із низьким або недостатнім рівнем адаптації [284, с. 32]. Вітчизняні та закордонні фахівці наголошують на тому, що окремою специфічною рисою осіб, які тривалий час виконують професійні завдання та перебувають доволі довго в зоні факторів підвищеного ризику для життя та здоров'я, можуть бути під впливом невизначеності через брак інформації, часу, високим ступенем

відповідальності за прийняті рішення, за життя і здоров'я своїх підлеглих [284, с. 31].

В освітньому середовищі університету це на сьогодні є здобувачі вищої освіти, а головним завданням НПП є максимально можливе збереження їх життя і здоров'я, в процесі навчання, а також по-можливості прищепленню тих умінь і навичок, які допоможуть вижити в умовах військових дій і поза межами освітнього процесу. Саме тому зараз працівники ЗВО мають підвищений рівень психологічного навантаження, який супроводжується сильним емоційним переживанням подій оточуючого середовища, підвищеною фізіологічною ціною діяльності, яку необхідно щоденно виконувати, певним дисбалансом систем, які керують оптимальною діяльністю організму, зниженням працездатності (фізичної та розумової), надійності діяльності, а також відзначається значне емоційне виснаження всіх учасників 140-денного протистояння військовій навалі рашистів. Ми повністю поділяємо думу дослідника [284] про особливості і змін поведінкових реакцій людини в умовах екстремальних подій і необхідності виконання чітких професійних завдань.

В. В. Кальниш [284, с. 32] підкреслює, що «для реалізації захисної дії психофізіологічного «панциру» мають бути виконані мінімум 3 наступні умови, а саме: «1) фундаментом реалізації захисту є відповідні фізіологічні резерви організму, які відображуються в реальному функціональному стані людини; 2) людина повинна мати інформацію про необхідні дії для адекватного реагування на екстремальну ситуацію, що виникла – важливо створити умови для функціонування механізмів антиципації; 3) провідним на початковому етапі розвитку екстремальної ситуації є здібність людини виділяти серед існуючих факторів виробничого середовища саме той фактор, який несе найбільшу небезпеку для життя, здоров'я, і при цьому успішного виконання виробничого / професійного завдання». Автор [284, с. 32] наголошує на тому, що «навіть нейтральність повідомлень, які поступають про розвиток обставин і стану екстремальної ситуації є значною складовою, що призводить до суттєвих змін стійкості організму до стресу». Вчений [284, с. 31] акцентує увагу фахівців на

загальновідомому факті про те, що «больовий синдром викликає збільшення потужності спектру високочастотної біоелектричної активності кори головного мозку, зменшує показники пам'яті та уваги в ранньому посттравматичному періоді, але відзначається збереження помірного когнітивного дефіциту в пізньому посттравматичному періоді». Відповідно, зростання больового синдрому викликає порушення працездатності людини та обумовлює застосування відповідних рекреаційних або реабілітаційних засобів, серед яких головним засобом будуть рухові дії (стречінг, міофасціальний реліз, фізичні вправи на розслаблення, елементи самомасажу, тощо).

Вважаємо вкрай необхідним доносити ці теоретичні відомості здобувачам вищої освіти в процесі лекційних та практичних занять; давати завдання з самостійної роботи щодо вибору індивідуальних засобів відновлення здоров'я після впливу стресових факторів; здійснювати профілактичні та превентивні заходи щодо прояву наслідків травматичних подій пандемії та війни в Україні; добирати максимально ефективні традиційні / інноваційні технології навчання.

Вважаємо, що для майбутніх бакалаврів гуманітарно-педагогічних факультетів має бути доволі актуальною з професійної точки зору інформація про те, що «основними завданнями психології катастроф є: «1) дослідження впливу екстремальних факторів на психічні стани; 2) розробка методів прогнозування ймовірних психічних реакцій та станів після катастрофи на основі врахування індивідуально-психологічних характеристик людини; 3) розробка методів ефективною корекції функціонального стану в екстремальних умовах; 4) пошук ефективних методів психологічної корекції та реабілітації після перебування в екстремальних ситуаціях з метою профілактики гострих і посттравматичних стресових розладів, реадптації до умов життєдіяльності й відновлення працездатності; 5) виявлення обґрунтованих методів саморегуляції психічних станів, емоційно-вольової стійкості і стресовій толерантності» [292]. Вважаємо ці теоретичні відомості є вкрай важливими для всіх без виключення фахівців в галузі 01 «Освіта» в умовах освітнього середовища в Україні із 2019 року.

С. Литвинова & О. Тебенко [287] підкреслюють думку про те, що «інформаційно-комунікаційний освітній простір є віртуальним середовищем, що включає безліч освітніх ресурсів для підтримки навчальної діяльності і вирішення завдань навчання на базі глобальних комп'ютерних комунікацій». Дослідження С. Шарлебуа & Л. Фоті [283, с. 14, с. 15] дозволяють стверджувати, що «навчання на реальних кейсах – є саме тою формою оволодіння навчальним матеріалом, якого очікує сучасна студентська молодь – вони пропонують ширший контекст практичного застосування сформованих компетенцій; створюють більше цікавих складнощів для учасників освітнього процесу, і надають можливість фасилітатору процесу оцінити, яким чином працюють інноваційні технології та інструменти на практиці».

В. Kirkcaldy та R. J. Shephard констатують, що «наслідками протікання хронічного больового процесу може бути нервово-психічні перенавантаження. І як наслідок – виникає порушення психофізіологічних функцій» [299]. Цієї ж думки дотримується у своїх дослідженнях В. В. Кальниш [284, с. 32]

Дослідження О. В. Юденко, В. В. Білошицького, С. В. Бойченко & Г. О. Галашевського; 2021) [289] присвячено питанню корекції стресостійкості засобами спортивних ігор у військовослужбовців із наслідками бойової травми. Автори зазначають, що під час використання спортивних та рухливих ігор в комплексній системі надання сучасних фізкультурно-спортивних і реабілітаційних послуг учасникам бойових дій та членам їх родин призводить до позитивних змін під час оцінки якості життя, змінює психо-емоційний стан всіх учасників подій (особливо тоді, коли вдало досягається мета, що визначена тренером з ФСР на тренуванні / змаганнях); беззаперечно, при систематичних заняттях підвищується рівень фізичної підготовленості організму людини, покращується імунний статус та функціонування систем життєзабезпечення організму, поступово корегуються дисфункції та відновлюється стан організму, який виник під час протікання захворювання або травми.

Результати позитивного впливу на функціональний стан і рівень здоров'я (фізичного, соціального та психічного), психо-фізичний та психо-емоційний

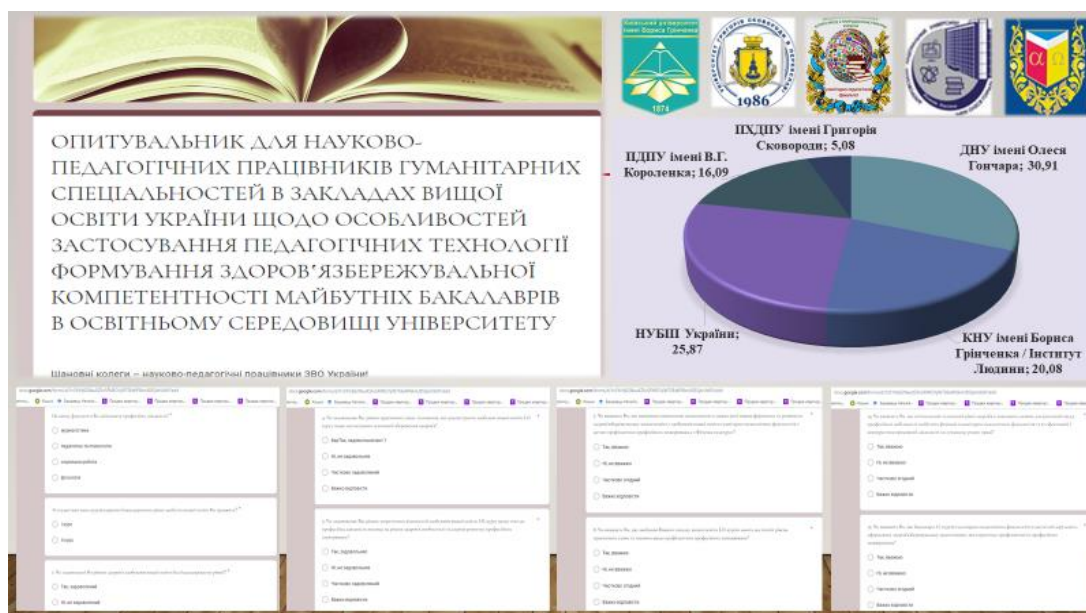

стан споживачів фізкультурно-спортивних і реабілітаційних послуг (зокрема, військовослужбовців із наслідками бойової травми та членів їх родин), які ґрунтуються на використанні спортивних ігор (настільний теніс, регбі, адаптивний волейбол, більярд, футбол та футбол-гольф) представлено в дослідженнях молодих фахівців в галузі ФКіС, фахівця з фізичної терапії та ФСР, парамедика А. С. Білоус [282], теренера-інструктора з настільного тенісу Є. С. Копоть [285]. Вони також підкреслюють, що спортивні ігри є засобом соціальної інтеграції учасників АТО /ООС. С. О. Шапіро [298] довів, що фізкультурно-спортивні послуги (із використанням настільного тенісу, футболу та адаптивного регбі в комплексних програмах корекції дисфункції внаслідок травматичних подій війни) є ефективною складовою сучасної психофізичної та соціальної адаптації військових із наслідками бойової травми до умов оточуючого середовища. В дослідженні О. Юденко, О. Омельчук, Є. Тімошиної & В. Мельничука [297] представлено результати ефективності впровадження адаптивного волейболу в комплексні програми ФСР для військовослужбовців із наслідками бойової травми, які підтверджено позитивними змінами в досліджуваних показниках психо-фізичної та соціальної адаптації.

Нажаль, з 24 лютого 2022 р. означені спеціалістами засади із подолання травматичних подій війни завдяки використанню засобів ФКіС стали актуальними майже для кожного українця, і студентство не стало виключенням. Можемо наголосити на тому, що означені вище авторами механізми адаптації, які відбуваються в організмі людини під впливом засобів ФКіС, зокрема спортивних ігор, є традиційною реакцією за фізіологічними показниками, не зважаючи на особливості професійного спрямування. Отже, ми рекомендувати застосовувати для подолання негативних наслідків подій війни та пандемії COVID-19 для студентської молоді такі засоби ФКіС як рухливі та спортивні ігри. В межах занять ФК в освітньому середовищі університету, зокрема НУБІП, здобувачів вищої освіти надають перевагу таким спортивним іграм як футбол, баскетбол, настільний теніс, волейбол, бадмінтон, міні-футбол. Студенти із задоволенням приймають участь в секційних заняттях з різних видів спорту

(провідне місце належить спортивним іграм) і змаганнях, які реалізуються педагогічним колективом кафедри фізичного виховання НУБП.

Л. В. Козак [283, с. 401; 288, с. 155] підкреслює, що «метою кейс-методу є активізація навчально-пізнавальної діяльності, оволодіння навичками аналізу та знаходження оптимального рішення ситуації»; цей метод «активізує діяльність студентів, розвиває їх аналітичні та комунікативні здібності», сприяє активізації навчального процесу: 1) оволодінню навичками та прийомами всебічного аналізу ситуації зі сфери професійної діяльності, що допомагає у вирішенні аналогічних проблем, що виникатимуть у реальній практичній діяльності; 2) формуванню проблемно-розв'язувальні уміння, які виробляються в процесі моделювання власних дій у проблемній ситуації; 3) оперативному прийняттю рішення; 4) набуттю навичок ясного і чіткого викладу власної точки зору (в усній / письмовій формі); 5) виробленню вміння переконливо обґрунтовувати і захищати власну думку; 6) відпрацюванню навички конструктивного критичного оцінювання точки зору інших; умінню виносити користь із своїх помилок та помилок оточуючих [283, с. 401].

Рисунок 1. Розподіл експертів (%) та Google Форма опитувальника, яка використовувалась для НПП на констатувальному етапі дослідження

Нами подано результати дані дослідження, щодо визначення сучасного стану сформованості здоров'язбережувальної компетентності із використанням педагогічних технологій у майбутніх бакалаврів гуманітарно-педагогічних факультетів в освітньому середовищі університету (опитано 317 експертів (НПП ЗВО України; *рис. 1*): 1) 98 НПП ДНУ імені Олеся Гончара; 2) 70 осіб КНУ імені Бориса Грінченка / Інститут людини; 3) 82 НПП НУБІП України гуманітарно-педагогічного факультету (психологія, соціальна робота, філологія); 4) 51 НПП ПНПУ імені В. Г. Короленка; 5) 16 НПП ПХДПУ імені Григорія Сковороди. Для обробки даних дослідження на констатувальному етапі використано статистичний пакет програми Microsoft-Excel-2019.

Електронний варіант опитувальника в Google Формі подано на *рис. 1*.

Раніше (2021) [293] ми представили проміжні результати констатувального етапу досліджень щодо особливості формування в умовах пандемії COVID-19 здоров'язбережувальної компетенції у бакалаврів гуманітарно-педагогічних факультетів України за результатами експертних оцінок. Отже, абсолютно задоволені рівнем здоров'я балакаврів гуманітарно-педагогічних факультетів тільки 13,27 % експертів ДНУ імені Олеся Гончара; 50 % експертів КНУ імені Бориса Грінченка; 43,90 % експертів НУБІП України; 49,02 % респондентів ПДПУ імені В. Г. Короленка та 12,5 % експертів ПХДПУ імені Григорія Сковороди [293]. Відповідно *повністю задоволені рівнем фізичної підготовленості*, яку демонструють студенти I-II курсу під час занять ФК 11,22 % НПП ДНУ імені Олеся Гончара; 47,14 % НПП КНУ імені Бориса Грінченка; 42,68 % НПП НУБІП України; 49,02 % респондентів ПДПУ імені В. Г. Короленка та 12,5 % експертів ПХДПУ імені Григорія Сковороди [293].

Дані опитування засвідчили, що повністю задоволені рівнем теоретичних відомостей, які демонструють майбутні бакалаври в освітньому середовищі університету щодо застосування педагогічних технології збереження та відновлення здоров'я лише 8,16 % НПП ДНУ імені Олеся Гончара; 45,71 % НПП КНУ імені Бориса Грінченка; 37,80 % НПП НУБІП України; 47,06 % НПП ПДПУ імені В. Г. Короленка та 12,5 % НПП ПХДПУ імені Григорія Сковороди.

Таблиця 1. Розподіл відповідей експертів, отриманих під час опитування (%)

Варіанти відповідей	Заклади вищої освіти				
	ДНУ імені Олеся Гончара	КНУ імені Бориса Грінченка	НУБІП України	ПДПУ імені В. Г. Короленка	ПХДПУ імені Григорія Сковороди
Чи вважаєте Ви, що у Вашому закладі вищої освіти приділяється достатньо часу та уваги різним аспектам використання педагогічних технологій збереження та відновлення здоров'я майбутніх фахівців I-II курсу гуманітарних спеціальностей в освітньому середовищі університету?					
так, вважаю	31,63	45,71	32,93	45,1	18,75
ні, не вважаю	28,57	12,86	24,39	13,73	12,5
частково згодний	34,69	22,86	24,39	15,69	25
важко відповісти	1,88	18,57	18,29	25,49	43,75
Чи вважаєте Ви, що важливою навчальною дисципліною в межах якої можна формувати та розвивати здоров'язбережувальну компетенцію у здобувачів вищої освіти гуманітарних спеціальностей в освітньому середовищі університету є «Фізична культура»?					
так, вважаю	73,47	51,43	78,05	54,9	56,25
ні, не вважаю	6,12	5,71	7,32	9,8	---
частково згодний	20,41	25,71	13,41	23,53	31,25
важко відповісти	---	17,14	1,22	11,76	12,5
Чи вважаєте Ви, що майбутні фахівці гуманітарних спеціальностей I-II курсу в освітньому середовищі університету демонструють достатній рівень компетенцій щодо використання педагогічних технологій з метою збереження та відновлення здоров'я спеціаліста в умовах сучасного ринку праці в процесі вирішення спеціально спрямованих професійних завдань?					
так, вважаю	8,16	45,71	39,02	45,1	18,75
ні, не вважаю	30,61	11,43	6,1	17,65	---
частково згодний	54,08	21,43	32,93	23,53	50
важко відповісти	2,63	21,43	21,95	13,73	31,25
Чи вважаєте Ви, що майбутні бакалаври I-II курсів гуманітарних спеціальностей в освітньому середовищі університету демонструють в достатній мірі сформовану здоров'язбережувальну компетентність, яка сприятиме збереженню здоров'я фахівця в умовах сучасного ринку праці та ефективному вирішенню спеціальних професійних завдань?					
так, вважаю	8,16	48,57	37,8	45,1	6,25
ні, не вважаю	31,63	5,71	7,32	7,84	---
частково згодний	50	25,71	42,68	25,49	56,25
важко відповісти	3,76	20	12,2	21,57	37,5

Третина опитаних вказали на те, що частково задоволені рівнем теоретичних відомостей здобувачів вищої освіти щодо особливостей використання

Таблиця 2. Розподіл відповідей експертів, отриманих під час опитування (%)

Варіанти відповідей	Заклади вищої освіти				
	ДНУ імені Олеся Гончара	КНУ імені Бориса Грінченка	НУБІП України	ПДПУ імені В. Г. Короленка	ПХДПУ імені Григорія Сковороди
Чи вважаєте Ви необхідним використання інноваційних форм, методів педагогічних технологій, які сприяють всебічному формуванню здоров'язбережувальної компетентності у майбутні фахівці гуманітарних спеціальностей I-II курсу в освітньому середовищі університету?					
так, вважаю	88,78	58,57	81,71	60,78	62,5
ні, не вважаю	1,02	1,43	1,22	23,53	
частково згодний	10,2	30	13,41	---	31,25
важко відповісти	---	10	3,66	15,69	6,25
Чи вважаєте Ви, що для майбутніх фахівців гуманітарних спеціальностей I-II курсу в освітньому середовищі університету необхідно проводити спеціалізовані тренінги, семінари та майстер-класи, які сприяють всебічному формуванню здоров'язбережувальної компетенції з урахуванням особливостей професійної діяльності в умовах сучасного ринку праці?					
так, вважаю	88,78	48,57	76,83	58,82	75
ні, не вважаю	3,06	1,43	1,22	9,8	---
частково згодний	8,16	32,86	15,85	17,65	25
важко відповісти	---	17,14	6,1	13,73	---
Чи вважаєте Ви, що майбутні фахівці гуманітарних спеціальностей I-II курсу в освітньому середовищі університету в достатній мірі забезпечені навчально-методичною літературою, яка розкриває особливості формування здоров'язбережувальної компетенції з урахуванням особливостей професійної діяльності в умовах сучасного ринку праці?					
так, вважаю	10,2	44,29	34,15	45,1	---
ні, не вважаю	41,84	24,29	34,15	33,33	43,75
частково згодний	41,84	21,43	21,95	11,76	37,5
важко відповісти	2,26	10	9,76	9,8	18,75
Чи вважаєте Ви, що оптимальний та високий рівні здоров'я є важливою сучасною умовою для реалізації засад професійної мобільності майбутніх фахівців гуманітарних спеціальностей I-II курсу в освітньому середовищі університету, сприятиме в подальшому їх ефективній та конкурентноспроможній діяльності на сучасному ринку праці?					
так, вважаю	83,67	62,86	85,37	60,78	81,25
ні, не вважаю	---	---	1,22	---	---
частково згодний	16,33	30	13,41	21,57	12,5
важко відповісти	---	7,14	---	17,65	6,25

педагогічних технологій за для збереження власного здоров'я. Ідентичними є відповіді щодо задоволеності рівнем практичних умінь та навичок застосування технології збереження здоров'я студентами, а саме вказали на те, що абсолютно задоволені означеними уміннями і навичками 9,18% опитаних ДНУ імені Олеся Гончара; 45,71% респондентів КНУ імені Бориса Грінченка; 32,93 % НПП НУБІП України; 47,06 % респондентів ПДПУ імені В. Г. Короленка та 12,5% НПП ПХДПУ імені Григорія Сковороди.

В таблиця 1 та 2 нами подано зведені відомості щодо наданих експертних оцінок визначення сучасного стану сформованості здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів гуманітарно-педагогічних факультетів із використанням педагогічних технологій. Отже, підсумкові результати отримані на констатувальному етапі дослідження свідчать про те, що сучасний стан сформованості у майбутніх бакалаврів гуманітарно-педагогічних факультетів здоров'язбережувальної компетентності із використанням педагогічних технологій на думку експертів є задовільним. Вбачаємо необхідність у забезпеченні навчально-методичними виданнями, які можна використовувати в освітньому середовищі університету (через електронну платформу навчання); збільшення заходів, які проводяться в форматі спеціалізованих професійно-спрямованих тренінгів, семінарів, круглих столів, тощо. Означенні шляхи вирішення проблемних моментів дозволять ефективно опановувати професійні навичк під час вирішення спеціалізованих завдань в умовах сучасного ринку праці, долати будь-які зовнішніх стресові фактори, залишаючись конкурентоспроможним фахівцем галузі 01 «Освіта».

REFERENCES

1. Recommendations Addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization UNESCO. In Education for the Media and the Digital Age. Vienna: UNESCO, 1999.
2. Ganna Onkovich. Media Didactics in Higher Education: Oriented Media Education // European Conference on Information Literacy, Istanbul (Turkey) October 22–25, 2013 : abstracts / Editors: Serap Kurbanoglu, Esther Grassian, Diane Mizrachi, Ralph Catts, Sumeyye Akca, Sonja Spiranec. – Ankara : Hacettepe University Department of Information Management, 2013. – P. 101.
3. Европейская конференция по информационной грамотности (ECIL). 20-23 октября 2014 года (Дубровник, Хорватия) / Анна Онкович, Елена Калицева // Медиаобразование. Media Education : рос. журн. истории, теории и практики медиапедагогике. – 2015. – № 1. – С. 13–16.
4. Медийная и информационная грамотность в цифровую эпоху: на пороге глобального прорыва. ЮНЕСКО–2014 / А. В. Онкович // Медиаобразование. Media Education : рос. журн. истории, теории и практики медиапедагогике. – 2014. – № 4. – С. 9–14.
5. Ганна Онкович. Медіа- та інформаційна грамотність у сучасній вищій освіті України / Г. В. Онкович // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. – № 1 (Дод. 1). – [Темат. вип.] : Наука і вища освіта. – Київ, 2014. – С. 85–87.
6. Онкович А.В. Медиа- и информационная грамотность как зонтичное понятие обучающей среды / А. В. Онкович, А. Д. Онкович // Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития. – М. : МАНПО ; Ярославль : Ремдер, 2014. – С. 328–332.
7. Медиаобразование: «журналистика для всех» или «профессионально ориентированное медиаобразование»? [Электронный ресурс] / А. В. Онкович // Медиаобразование 2014 : сб. тез. и ст. Всерос. науч.-практ. конф. (с междунар. участием) «Медиаобразование 2014. Региональный аспект», Москва, 7–9 окт. 2014 г. / под ред. И. В. Жилавской, Е. А. Карягиной. – Электрон. текст. дан. – М. : РИЦ МГГУ им.М. А. Шолохова, 2014. – 360 с. – С. 318–325.
8. Онкович Ганна. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі / Г. В. Онкович // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. / Ін-т вищ. освіти НАПН України. – Київ, 2014. – № 2 (53). – С. 80–87
9. Медіадидактика вищої школи: програми спецкурсів / за наук. ред. доктора педагогічних наук, професора Г.В.Онкович / Онкович Г.В., Духаніна Н.М., Сахневич І.А., Гуріненко І.А., Янишин О.К., Онкович А.Д., Балабанова К.Є.– К.: Логос, 2013. – 196 с.

10. Онкович Г.В. Медіакомпетентність – фахова якість сучасного випускника вищої школи : [підрозд. 6.4 до кол. монографії] / Г. В. Онкович // Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції : [кол.] монографія / [Б. А. Воронкова,
11. Онкович Г.В. Медіакомпетентність – фахова якість сучасного випускника вищої школи / Ганна Володимирівна Онкович // Проблеми освіти : наук. зб. / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2014. – Вип. 78, ч. 1. – С. 205–211.
12. Onkovich, Ganna. Media Didactics in Higher Education: Oriented Media Education / European Conference on Information Literacy, October 22–25, 2013, Istanbul, Turkey: Abstracts / Editors: Serap Kurbanoglu, Esther Grassian, Diane Mizrachi, Ralph Catts, Sumeyye Akca, Sonja Spiranec. – Ankara: Hacettepe University Department of Information Management, 2013. – 296 p. – P. 101.
13. Онкович Г.В. Медіаосвіта. Загальний курс : експерим. програма баз. навч. курсу для студ. вищ. навч. закл. / Г. В. Онкович ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти, від. теорії та методології гуманіт. освіти. – Київ : Логос, 2010. – 40 с.
14. Медіакомпетентність фахівця : кол. монографія / Г. В. Онкович, Ю. М. Горун, В. О. Кравчук, Н. О. Литвин, І. В. Костюхіна, К. А. Нагорна ; за наук. ред. Г. В. Онкович ; НАПН України, Ін-т вищ. освіти.–Київ : Логос 2013.–286 с.
15. Литвин Н.О. Професійно орієнтована медіапсихологія у медіапідготовці майбутніх редакторів // Медіаосвіта 2013. М.: РІЦ МДГУ ім. М. А. Шолохова, 2013. С. 294-303.
16. Онкович Г.В. Теоретичні основи використання засобів масової інформації у навчанні української мови студентів-нефілологів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : [спец.] 13.00.02 «Методики викладання (української мови)» / Онкович Ганна Володимирівна ; Укр. держ. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : [б.в.], 1995. – 46 с
17. Поберезська Г.Г. Особливості редакторського опрацювання текстів для медичних видань // Обрії друкарства, 2015. № 1. – С. 123-132
18. Онкович Г. В., Криворотенко О. Г. Педагогічна благодидактика вчителів української мови та літератури // Проблеми освіти : збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. – Вип. 92. – 252 с. – С. 82 – 88.
19. Поберезська Г.Г. Специфіка тематичного вибору матеріалу для медичного фахового журналу // Обрії друкарства, 2018. № 1. – С. 151-159.
20. Онкович А. Д. , Боголюбова М. М. Нове в медіаосвіті: мовно-педагогічна благодидактика // Інновації та традиції у мовній підготовці іноземних студентів: тези доповідей міжнародного науково-практичного семінару. – Х. : Видавництво Іванченка І. С., 2018. – 336 с. – С.195 - 199. ISBN 978-617-7675-44-9.

21. Білецький, В. С., Онкович, Г. В., Онкович, А. Д. Нове в медіаосвіті: науково-педагогічна благодидактика // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2018. – № 4(48). – С.380-391. ISSN 2304-7402.
22. Зульфюзар Алімова, Кадир Озтюрк, Дарія Табулкан, студенти, «Міжнародний день рідної мови» і мовні розділи Вікіпедії.- // Людина, культура, техніка в новому тисячолітті: Збірник тез наукових доповідей: XXI Міжн. наук.-практ. конф., 23 квітня 2020 р., м. Харків. – Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2019. –Ч. II. – 139 с. - С.50-53
23. Онкович Г.В., Дубровіна О., Кухаренко О., Шалієвська К.Медична благодидактика та її посестри як засіб самоосвіти майбутніх працівників сфери охорони здоров'я// Інновації та традиції у мовній підготовці студентів : мат-ли міжн. наук.-практ. сем. - Х.: Вид. Іванченка І.С., 2020.– С.155-160.
24. Онкович Г.В., Качура В., Язвінська М. Нове в медіаосвіті: фармацевтична благодидактика// Інновації та традиції у мовній підготовці іноземних студентів: тези доповідей міжн. наук.-практ. семінару. – Х. : Вид-во Іванченка І. С., 2019. – С.270 – 276.
25. Середа С.В. Медіаосвітній контекст при вивченні курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» // Діалог культур як засіб пізнання світу, шлях до взаєморозуміння:мат-ли XIV Міжн. наук.-практ. конференції молодих вчених та студентів.– Харків: ХНУБА, 2021. – 173 с.- С.123-125.
26. Узома Ассумпта Онах (Uzoma Assumpta Onah), (Нігерія), Джейкоб Джахазіел Туре (Jacob Jahaziel Ture), (Нігерія)Науковий керівник проф. Онкович Г.В. Видатні лікарі Нігерії // Діалог культур як засіб пізнання світу, шлях до взаєморозуміння:матеріали XIV Міжн. науково-практ. конф.молодих вчених та студентів.– Харків: ХНУБА, 2021. – 173 с. – С.140-141.
27. Онкович Г., Ляліна О., Яцентюк М. Нове в медіаосвіті: медична благодидактика // Інновації та традиції у мовній підготовці іноземних студентів: тези доповідей міжнародного науково-практичного семінару. – Х. : Видавництво Іванченка І. С., 2018. – 336 с. – С. 204 – 208. ISBN 978-617-7675-44-9.
28. Biletsky, V., Onkovych, H. & Yanyshyn, O. (2019) MEDIA EDUCATION TECHNOLOGIES IN DEVELOPING STUDENTS PROFESSIONAL COMPETENCE // Scientific Journal WEST-EAST. Vol 2/2 N1 (October, 2019). p. 110-114.
29. Ганна Онкович, Володимир Білецький, Артем Онкович, Микола Ткаченко. Нове у вищій освіті: інженерна благодидактика// Вища школа, 2019. № 1 (174). – С.26 – 33.
30. Ганна Онкович. Медіадидактика вищої школи: український досвід / Ганна Онкович // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. / Ін-т вищ освіти НАПН України. – Київ, 2013. – № 1. – С. 23–29.

31. Медиадидактика: масс-медиа в учебном процессе по русскому языку как иностранному: [монография] / Анна Онкович. – Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2012. – 332 с.
32. Онкович А.В. Медиадидактика высшей школы // Медиа. Информация. Коммуникация. 2013. № 5. <http://mic.org.ru/index.php/5-nomer-2013/184-mediadidaktika-vysshei-shkoly>. Онкович А.В. Медиадидактика высшей школы: профессионально-ориентированное медиаобразование // Вестник Челябинского государственного университета. 2013. № 22 (313). 322 с. С.86-91.
33. Онкович Г.В., Онкович А. Д., Флегонтова Н.М., Ляліна О.О. Спецкурс «Професійно орієнтована медіаосвіта» у розвитку фахової компетентності: з досвіду викладання // Актуальні пріоритети сучасної науки, освіти та практики. Матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції. Париж Франція. 2022. – С. 555-562. URL: <https://isg-konf.com/actual-priorities-of-modern-science-education-and-practice-two/>Доступно за адресою: DOI: 10.46299/ISG.2022.1.21
34. Онкович Г.В., Онкович А.Д., Ляліна О.О. Спецкурс «Професійно орієнтована медіаосвіта» у розвитку фахової компетентності майбутніх працівників у системі охорони здоров'я //The 11th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects” (June 1-3, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. 819 p. – P. 522 - 530 ISBN 978-4-9783419-3-8.
35. Онкович Г.В., Онкович А.Д., Корж М.О. Спецкурс «Професійно орієнтована медіаосвіта» у розвитку фахової компетентності: з досвіду впровадження // Multidisciplinary academic notes. Science research and practice. Proceedings of the XXIV International Scientific and Practical Conference. Madrid, Spain. 2022. Pp. – 394-404. DOI: 10.46299/ISG.2022.1.24
36. Онкович Г.В., Горун Ю.М., Литвин Н.О., Нагорна К.А. та ін. Медіакомпетентність фахівця / ред. Онкович Г.В. К.: Логос, 2013. 260 с.
37. Новітні освітні технології сучасної медіадидактики : монографія / Г. В. Онкович, В. В. Агаркова, М. М. Боголюбова, О. М. Ляліна, А. Д. Онкович, Л.В. Редько-Шпак, Н. М. Флегонтова; За наук. ред. д. п. н., проф. Г. В. Онкович. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. – 156 с.
38. Профіль «Медіаосвіта» https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=search_authors&hl=ru&mauthors=label:%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0
39. Abulkhanova, K. O. (2006). Metodolohichne znachennia katehorii subiekta dlia suchasnoi psykhologhii [The methodological significance of the subject category for modern psychology]. Liudyna. Subiekt. Vchynok: filosofsko-psykhologhichni studii. K. : Lybid. P. 37–51.

40. Bibik, N. M., Vashchenko L. S., Lokshyna O. I., Ovcharuk O. V. (2004). Kompetentnisnyi pidkhdid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektyvy : Biblioteka z osvितnoi polityky [Competence approach in modern education: international experience and Ukrainian prospects: library of educational policy]. K. : K.I.S. 112 c. [in Ukrainian].
41. Hluzman, O. V. (2009). Bazovi kompetentnosti: sutnist ta znachennia v zhyttievomu uspiokhu osobystosti [Basic competencies: the essence and meaning in the life's success of the individual]. Pedahohika i psykholohiia. № 2. pp. 51-60 [in Ukrainian].
42. Vazhynskyi, S. E., Shcherbak, T I. (2016). Methods and organization of scientific research [Metodyka ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen]. Navch. posib. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka. 260. [in Ukrainian].
43. Veber, Maks. (2012). Hospodarstvo i suspilstvo: Narisy sotsiolohii rozuminnia [Statehood and suspension: Narisi social science rosuminnya]. Per. z nim. movy M. Kushnir. K. Vyd. dim «Vsesvit». 112 p. [in Ukrainian].
44. Dudka, T. Iu. (2021). To the problem of formation of cross-cultural competence of future tourism specialists [Do problemy formuvannia kros-kulturnoi kompetentnosti maibutnikh turyzmolohiv]. Osvitni obrii. № 1 (52). 101-106. [in Ukrainian].
45. Edwards, R., Nikoll, K. (2006). Competence examination and reflection in the sense of professional development. Brytanskyi zhurnal doslidzhen osvity. № 32. P. 115-131. [in English].
46. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». (2019). [Law of Ukraine «On Education»]. Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy. № 38-39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukrainian].
47. Zakon Ukrainy «Pro vishchu osvitu». (2017). [Law of Ukraine «On Higher Education»]. Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy. №. 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [in Ukrainian].
48. Zakon Ukrainy «Pro turizm». (1995). [Law of Ukraine «On turizm»]. Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy. № 37-38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-80>. [in Ukrainian].
49. Lokshyna, O. Rozvytok kompetentisnogo pidkhdodu v osviti Yevropeiskoho Soiuzu [Development of a Competent Approach in European Union Education]. Shliakh osvity. 2007. № 1. P. 16-21.
50. Marusinets, M. M. (2016). Refleksyvna paradyhma v koordynatakh modernizatsii pidhotovky psykholohiv [Reflexive approaches in modernisation of future psychologists' training]. Nauka i osvita. №10. pp. 82-87. DOI: 10.24195/2414-4665-2016-10-16. [in Ukrainian].

51. Murovana N. N. Kompetentnist pedahoha yak vazhlyva umova yoho profesiinoi diialnosti [Competence of the teacher as an important condition for his professional activities]. Sevastopol : Rybztst, 2006. 24 p. [in Ukrainian].
52. Ovcharuk O. V. Rozvytok kompetentnisnoho pidkhodu: stratehichni oriientyry mizhnarodnoi spilnoty [Development of a competence approach: Strategic guidelines for the international community] Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukraïnski perspektyvy. Kyiv : «K.I.S.». 2004. 112 p.
53. Osobystist u rozvytku: psykholohichna teoriia i praktyka [Personality in development: psychological theory and practice]: monohrafiia / za red. S. D. Maksymenka, V. L. Zlyvkova, S. B. Kuzikovoï. Sumy: Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University, 2015. 430 p. [in Ukrainian].
54. Pometun, O. Zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu – perspektyvnyi napriam rozvytku suchasnoi osvity [The introduction of a competent approach is a promising direction for the development of modern education]. Visnyk. 2004. № 22. P. 15-25.
55. Savchenko, O. P. (2010). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni vyshchii shkoli [Competency approach in modern universities]. Pedahohika i nauka: istoriia, teoriia, praktyka, tendentsii rozvytku. № 3. P. 16-23.
56. Svatenkova, T. I., Tymoshenko, O. A. (2018). Metodolohichni ta teoretychni problemy psykholohii [Methodological and theoretical problems of psychology]: navch. posib. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia,. 143 s. [in Ukrainian].
57. Shapar, V. B. (2007). Suchasnyi tлумachnyi psykholohichni slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor, 640 p. [in Ukrainian].
58. Sharmakhd, N., Piters, Dzh., Bushati M. (2018). Continuous professional development: experiencing group reflection to analyze practice. Yevropeïskyi zhurnal osvity. № 53 (1). P. 58-65. [in English].
59. Романовський О.Г., Канівець М.В. Сутність професійно-особистісного саморозвитку майбутніх фахівців та його механізми. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Випуск 34 Київ – Вінниця, 2013. – С. 193 – 197
60. Куликова Л. Н. Саморазвитие личности: психолого-педагогические основы. Хабаровск: Изд-во ХГПУ, 2005. 323 с.
61. Лозовой В. А. Самовоспитание личности: философско-социологический анализ: монография Х.: Основа, 1991. 207 с.
62. Johnson R.N. Our Obligation of natural self-developmen. Kansas, 2007.
63. Kumar A. Personal, academic and career development in higher education: Solaring to success. Oxford, 2007.

64. Петровский А. В. Психология развивающейся личности. М.: Педагогика, 1989. 222 с.
65. Ершова Н. Г. Профессионально-личностное развитие студентов вуза физической культуры: дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.08. Москва, 2005. – 438 с.
66. Бодалев А.А. О потребности и способности личности к саморазвитию // Социально-психологические проблемы личности и коллектива. – Краснодар, 1987. – С. 3-13.
67. Михайличенко В.Е. Психология развития личности. Х., 2015, 387 с
68. Бернс Р. Развитие Я–концепции и воспитание. М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
69. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития. М.: Издательский центр «Академия», 2002. 256 с.
70. Акмеологический словарь / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – 161 с.
71. Галушак І.В./ Професійно-особистісний саморозвиток майбутніх інженерів у процесі навчання: сутність і механізми/ Гура Т.В., Михайличенко В.Е, Галушак І.В. // Psychological Journal Volume 6 Issue 4 2020. Київ. P.257-266 ISSN 2414-0023
72. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. Психологический журнал, 2003. Т. 24. № 5. С. 45-57.
73. Михайличенко В.Є., Канівець М. В. Самоконтроль як важлива умова саморозвитку особистості студента. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. К.; Вінниця: Вінниця, 2012. Вип. 31. С. 422 – 427.
74. Галушак І.В. Способи активізації самостійної роботи студентів/ Гура Т.В., Михайличенко В.Е, Галушак І.В. // ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ: філософія, психологія, педагогіка, соціологія 1'2020. м. Харків. С.3-12 ISSN 2078-7782
75. Maggy Ackelson. Understanding the learning process: Методические разработки Центра Академических Достижений Johnson County Community College, 2003. СПб.:СПбГМА, 2006. – 22 с.
76. Сучасні підходи до організації самостійної роботи студентів у вищій школі [Електронний ресурс]: / С.Б. Літвінчук – 2012–С.65 -69. Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2012/199-187-11.pdf>
77. Новикова Т. Г. Анализ разработки портфолио на основе зарубежного опыта / Т. Г. Новикова // Развитие образовательных систем в контексте модернизации образования. – М.: Academia, АПКи ПРО, 2003. – 146 с.

78. Halushchak I. The Role of Modeling in the Formation of Students' Independent Study Experience during the High School Studying Process/ Mihailichenko V.E., Halushchak I.V., Hura T.V.// East European Science Journal. #2 (54) part 1. Warsaw, Poland. 2020 P. 4- 9
79. Богдан Ж.Б. Моделювання професійних і виробничих умов спілкування у студентів технічного профілю / Ж.Б.Богдан, Т.О. Солодовник // Вісник Нац. ун-ту оборони України : зб. наук. пр. – Київ : НУОУ, 2015. – Вип. 1 (44). – С. 27-31
80. Завалевський Ю. Проблеми соціально-громадянського виховання та підходи до її розв'язання в історії теоретичної думки // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4. – С. 55 - 64.
81. Кондрацька Г. Педагогічні умови формування професійно-мовленнєвої культури майбутніх фахівців із фізичного виховання та спорту в умовах навчання у ВНЗ // Фізичне виховання, спорт і культура у сучасному суспільстві. – 2012. – № 20. – С. 82.
82. Ничкало Н. Г. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект. – Київ: ВППОЛ, 1999. – 450 с.
83. Сухомлинский В. А. Сердце, отданное детям // Избранные произведения. – Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 1997. – С. 5 – 18.
84. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка // Вибрані твори в 5 томах. - Київ: Радянська школа, 1977. - Том 5. - С. 410 - 414.
85. Сухомлинський В. О. Вашій дитині через рік іти до школи // Наддніпрянська правда. – 1966. – 4 січня. - С. 3.
86. Сухомлинський В. О. Зв'язок школи з сім'єю // ЦДАВО України. - Фонд 5097, справа 1. - Л. 5.
87. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям // Вибрані твори в 5 томах. – Київ: Радянська школа, 1976. – Том 2. – С. 418 – 654.
88. Сухомлинський В. О. Триста практичних порад батькам // https://teacher.at.ua/publ/v_o_sukhomlinskij_batkivska_pedagogika/38-1-0-5089
89. Бочаров М., Прийма М. Досвід використання методик оцінювання негативного інформаційно-психологічного впливу в прогнозуванні морально-психологічного стану військ у бойових умовах. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. 2016. № 1 (25). С. 15-19.
90. Карман О.Л. Методологічні засади проблеми соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України: філософський рівень. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2020 № 2 (333). Ч. II. С. 157-166. DOI: 10.12958/2227-2844-2020-2(333)-2-157-166

91. Бойко В., Хомчак Р. Психологічна підготовка військових фахівців у конфліктах сучасності. URL: <http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/167840/169486>. (дата звернення 08.12.2021).
92. Огороков Р.С. Психологічна характеристика особистості військовослужбовця на початку служби в лавах збройних сил України. Габітус. 2020. Випуск 19. С.170-175. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/19-2020/31.pdf> (дата звернення 08.12.2021) DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.29>
93. Савченко С. Особливості процесу соціалізації особистості в умовах гібридної війни в Донбасі. Освітологія. 2017. № 6. С.86-91. DOI: 10 .28925/2226-3012 .2017 .6 .8691
94. Квіткін П. В. Проблеми формування духовної культури особистості сучасного військового керівника. Основні напрямки виховання військової інтелігенції у сучасних умовах: Матеріали науково–практичної конференції вищих навчальних закладів м. Харкова 22 – 23 листопада 2001 року. Харків: ХВУ, 2002. С. 61–64.
95. Вовк Р. Транскордонне співробітництво в умовах «гібридних» загроз та викликів. Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний та гуманітарний виміри. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 14 квітня 2016 року, м. Львів. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 63-66.
96. Требін М. П. Феномен «гібридної» війни. Гілея: науковий вісник. 2014. № 87. С. 367-371.
97. Hoffman F.G. ‘Hybrid Threats’: Neither Omnipotent Nor Unbeatable. Електронний ресурс: http://operationaladaptation.com/unify_uploads/files/Hoffman
98. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / за ред. В.А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
99. ТОП-7 цитат Путіна про Україну. URL: <https://politiko.ua/blogpost69917>
100. Імерідзе М. Сутнісно-функціональний аналіз мас-медіа. Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. 2016. 1 (63). С. 109-113. https://psm2000.ucoz.ua/_ld/0/72_1_2016.pdf
101. Шершун А. Специфіка інформаційної війни Росії проти України: етапи розвитку, засоби ведення та методи протидії. Збірник наукових праць. 2016. 2 (15). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10057/1/24.pdf>
102. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / за ред. В.А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
103. Доктрина МПЗ https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/10/Doktryna-MPZ-2020_compressed.pdf

104. Алексеєнко Г. І. Основи педагогічного експерименту і кваліметрії : навч.-метод. посіб. / Г. І. Алексеєнко. Чернівці : Рута, 2003. 41 с. (4)
105. Базелюк В.Г. Дослідницькі вміння керівника закладу загальної середньої освіти // Eurasian scientific discussions. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2022. Pp. 261-267. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-8-10-maya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/>
106. Базелюк В.Г. Напрямки дослідницької роботи керівників закладів загальної середньої освіти // Modern problems in science. Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference. Vancouver, Canada. 2022.Pp. 474-478. URL: <https://isg-konf.com/modern-problems-in-science-two/> Available at : DOI: 10.46299/ISG.2022.1.19
107. Базелюк В.Г. Особливості діяльності керівника-дослідника в закладі загальної середньої освіти. // Advancing in research, practice and education. Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference. Florence, Italy. 2022. Pp.411-415 URL: <https://isg-konf.com/advancing-in-research-practice-and-education-two/> Available at : DOI:10.46299/ISG.2022.1.18
108. Безрукова В. С. Директору об исследовательской деятельности школы / В. С. Безрукова. М. : Сентябрь, 2002. 160 с. (21)
109. Брызгалова С. И. Введение в научно-педагогическое исследование / С. И. Брызгалова. - Калининград, 2001. 151 с. (26)
110. Зимняя И. А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности / И. А. Зимняя, Е. А. Шашенкова ; М-во образования Рос. Федерации, Удмурт. гос. ун-т. Ижевск, 2001. 103, [1] с. (69)
111. Кожухова Т. В. Основи психолого-педагогічного дослідження : навч. посіб. для наук.-пед. працівників, слухачів ф-тів підвищення кваліфікації вищ. мед. і фарм. навч. закл. / Т. В. Кожухова, Л. Г. Кайдалова, В. В. Шпалінський ; Нац. фарм. ун-т. Х. : Золоті сторінки, 2002. 240 с.(82)
112. Краевский В. В. Методология научного исследования / В. В. Краевский. – СПб. : СПб. ГУП, 2001. 148с. (Серия «Избранные лекции университета» ; вып. 17).
113. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / О. В. Крушельницька. К. : Кондор, 2003. 192 с.
114. Кубицький С.О. Соціальні послуги вразливим категоріям населення: теорія, практика, інновації: монографія. К.: Видавництво «Міленіум», 2016. 484 с.

115. Кубицький С.О., Рептух Н.О. Науково-дослідна підготовка магістрів соціальної педагогіки: особистісно орієнтований та компетентісний підходи до проблеми / Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. К., 2010. Вип. 63. С. 20-24.
116. Кузнецов И. Н. Научное исследование : методика проведения и оформление / И. Н. Кузнецов. М. : Дашков и К , 2004. 432 с.
117. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень : в першоджерелах, лекціях та практичних завданнях / Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя ; укл. : С. О. Борисюк [та ін.]. Ніжин. 2002. 241с.
118. Саляхова Л. І. Формирование исследовательской компетентности руководителей школ в процессе повышения квалификации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Саляхова Лидия Ивановна. Волгоград, 2005. 24 с.
119. Андреев А.А. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация / А.А. Андреев, В.И. Солдаткин. – М.: Изд-во МЭСИ, 2000. – 350 с.
120. Вільне програмне забезпечення в освіті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edufoss.blogspot.com/search/label>
121. Кравчина О.Є. Основні напрямки використання вільного програмного забезпечення [Електронний ресурс] / О.Є. Кравчина // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – №6(20). – Режим доступу: <http://www.ime.eduua.net/em.html>
122. Морзе Н.В. Інформаційні технології в навчанні : навч. посіб. / за ред. Н.В. Морзе. – К. :Видавнича група ВНУ, 2004. – 240 с.
123. Положення про дистанційне навчання (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 21.01.2004 № 40) [Електронний ресурс] // Режим доступу :<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#n18>
124. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лют. 1998 р. № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №27-28. – Ст. 181.
125. Смирнова-Трибульська Є.М. Дистанційне навчання з використанням системи MOODLE : навч.-метод. посіб. / Є.М. Смирнова-Трибульська. – Херсон: Видавництво Айлант, 2007. – 465 с.
126. Цюман Г.М Дистанційне навчання: сутність, цілі, принципи, особливості, вимоги. Програмне забезпечення та адміністрування навчального процесу при ДН [Електронний ресурс] / Г.М. Цюман. – Режим доступу : <https://ukrainetoday.jimdo.com/дистанційне-навчання/>
127. Що таке дистанційна освіта: як вона працює? [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.vsemisto.info/osvita/2355-sho-take-vysha-osvita-jakvona-prazjuje>.

128. López-Sintas, J., Rojas-DeFrancisco, L., & García-Álvarez, E. (2017). Home-based digital leisure: Doing the same leisure activities, but digital. *Cogent Social Sciences*, 3(1).
129. Haworth, J., & Lewis, S. (2005). Work, leisure and well-being. *British Journal of Guidance & Counselling*, 33(1), 67-69. doi:10.1080/03069880412331335902
130. European Commission (2011). Eurobarometer. Well being. Aggregate report. ec.europa.eu. https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/quali/wellbeing_final_en.pdf
131. Mareque, M., de Prada Creo, E., & Gonzalez-Sanchez, M. B. (2019). Fostering creativity and communicative soft skills through leisure activities in management studies. *Education+ Training*, 61(1), 94-107. <https://doi.org/10.1108/ET-07-2018-0149>
132. Sivan, A. (2003). Has leisure got anything to do with learning? An exploratory study of the lifestyles of young people in Hong Kong universities. *Leisure studies*, 22(2), 129-146. doi:10.1080/713777174
133. Evans, G. (2001). *Cultural Planning: an Urban Renaissance?* London, Routledge.
134. Evans, G. (2005). Measure for measure: evaluating the evidence of culture's contribution to regeneration, *Urban Studies*, 42, 959–83, DOI: 10.1080/00420980500107102
135. Bailey, C., Miles, S., & Stark, P. (2004). Culture-led urban regeneration and the revitalization of rooted identities in Newcastle, Gateshead and the North East of England. *International Journal of Cultural Policy*, 10(1), 47–65. doi:10.1080/1028663042000212328
136. Colomb, C. (2011). Culture in the city, culture for the city? The political construction of the trickle-down in cultural regeneration strategies in Roubaix, France. *Town Planning Review*, 82(1), 77-99.
137. Matarasso, F. (1997). Use or ornament. The social impact of participation in the arts, 4(2).
138. Державна служба статистика України. (2018). Населення України за 2018 рік. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/12/zb_ukr_2018.pdf
139. Державна цільова соціальна програма “Молодь України” на 2016-2020 роки. (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#n11>
140. Кошкіна, С., & Бадьйор, Д. (2013). Михаил Кулиняк: «Нужно, чтобы музеи сами научились зарабатывать деньги. LB.ua. https://rus.lb.ua/culture/2013/02/04/188005_mihail_kulinyak_nuzhno_muzei.html
141. Алексеева И. С. Введение в переводоведение: Учебное пособие для студентов филологических и лингвистических факультетов ВУЗов : підручник. СПб : Издательс. центр "Академия", 2004. 352 с.

142. Арутюнова Н. Д. Дискурс / ред. В. Н. Ярцев. Москва : Советская энциклопедия, 1998. С. 136-137.
143. Барбашёва С., Рожкова Т. О некоторых проблемах «ложных друзей переводчика». Международный научно-исследовательский журнал. 2015. Т. 3, № 34. С. 70–72.
144. Бархударов Л. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. 4-те вид. Москва : ЛКИ, 2013. 240 с.
145. Виноградов В. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
146. Вэн-цзы. Познание тайн. Дальнейшее развитие учения Лао-цзы. Пер. с англ.: О. Суворов. Москва: Северный ковч, 2004. 200 с.
147. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. 5-те вид. Москва : КомКнига, 2004. 144 с.
148. Горелов В. И. Стилистика современного китайского языка. Москва : Просвещение, 1979. 192 с.
149. Грамматические аспекты перевода : учебное пособие для студентов филологических и лингвистических факультетов вузов. Сулейманова О. А., Беклемешева Н. Н., Карданова К. С. Москва : Издательс. центр "Академия", 2010. 240 с.
150. Дейк Т. А. в. Язык. Познание. Коммуникация: сборник работ. Москва : Прогресс, 1989. 310 с.
151. Иванов В. В. Терминология и заимствования в современном китайском языке. Москва, 1973. 171 с.
152. Карасик В. И. О категориях дискурса. Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты: Сборник научных трудов. 1998. С. 185–197.
153. Какуля Ж. М., Нестерик Э. В. Specificity of medical texts translation. Молодой ученый. 2016. No. 7. P. 1156–1159.
154. Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов. Вопросы языкознания. 2009. № 2. С. 3–21
155. Китайско-русский научно-технический словарь / ред.: Л. Дзюнь, Н. В. Анисимцев. Пекин-Москва : Шаньу Иньшугуань, 2009. 855 с.
156. Китайсько-український словник. Київ, 2003. 1280 с.
157. «Лабораторне тестування при підозрі на зараження людини новим коронавірусом 2019 року». URL: <https://gmcc.alibabadoctor.com/prevention-manual/reader?pdf> (date of access: 29.05.2022)

158. Лебедева И. О., Сенцов А. Э., Хоречко У. В. Образование терминов в китайском языке путем семантического заимствования на примере отрасли производства полимерной продукции. Молодой ученый. 2015. №7. С. 962-965.
159. Мертова Н. Проблематика перевода в медицинском дискурсе. Язык и культура, 2015. №21–22. С. 48–57.
160. Нове керівництво з профілактики та лікування нової коронавірусної інфекції COVID-19. Global MediXchange for Combating COVID-19(GMCC). gmcc.alibabadoctor.com. URL: <https://gmcc.alibabadoctor.com/prevention-manual/reader?pdf> (date of access: 29.05.2022)
161. Сдобников В. В. Теория перевода: учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков / под ред. В. В. Сдобников, О.В. Петрова. Москва : АСТ: Восток—Запад, 2007. 448 с.
162. Семенас А. Л. Лексика китайского языка: монография. Москва : Восток-Запад, 2005. 288 с.
163. Felt Robert. The Role of Standards in The Transmission of Chinese Medical Information. American Acupuncturist. Baltimore, Maryland, 2006. P. 18-20.
164. Kovacs J. Linguistic Reflections on the Translation of Chinese Medical Texts. In Approaches to Traditional Chinese Medical Literature: Proceedings of an International Symposium on Translation Methodologies and Terminologies. Paul U. Unschuld, ed. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989. P. 85-95.
165. Wilce J.M. Medical Discourse. Annual Review of Anthropology, 2009. – № 38. pp. 199–215.
166. Wiseman N. A. R. Translation of Chinese Medical Terms: A Source Oriented Approach. Volume 1: Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Complementary Health Studies / Nigel Arthur Richard Wiseman; the University of Exeter. Exeter, 2000. 454 p.
167. Barabanova, H.V. (2005). Methodology of learning professionally oriented reading in a non-linguistic higher education establishment: Monograph. Kyiv: INKOS.
168. Borshchovetska, V.D. (2004). Learning English specialized vocabulary by economics students: extended abstract of the Candidate of Pedagogical Sciences dissertation: 13.00.02 / KNLU. Kyiv.
169. Bukhbinder, V.A. (1991). On a system of exercises. General methodology of teaching foreign languages: Anthology. Moscow: Russkii yazyk, pp. 92-98.
170. Diakov, A.S., Kyiak, T.R., Kudelko, Z.B. (2000). Principles of term formation: Semantic and sociolinguistic aspects. Kyiv: KM Academia.

171. Krivchykova, H.F. (2005). Methodology of interactive learning of written language of the future English teachers: dissertation for the Candidate of Pedagogical Sciences degree: 13.00.02 / H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Kharkiv.
172. Lapidus, B.A. (1991). Some theoretical aspects of the methodology of learning foreign languages. General methodology of teaching foreign languages: Anthology. Moscow: Russkii yazyk, pp. 61-69.
173. Misnyk, N.V. (2002). Formation of Ukrainian medical clinical terminology: dissertation for the Candidate of Philological Sciences degree: 11.02.01 / Institute for the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. Kyiv.
174. Osadchuk, M.L. (1997). Market economy. Dictionary-directory: Ukrainian, Russian, English, German. Vinnytsia: UNIVERSUM.
175. Passov, E.I. (1991). Communicative method of teaching speaking in a foreign language. 2nd edition. Moscow: Prosveshchenie.
176. Plakhotnyk, V.M. (1995). Teaching foreign languages at the secondary school: concept and its implementation. Foreign languages, 1, pp. 9-12.
177. Skliarenko, N.K. (1999). Modern requirements to exercises on development of the foreign language skills. Foreign languages today and tomorrow: Abstracts of conference. Ternopil: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, pp. 96-97.
178. Tarnopolskyi, O.B., Kozhushko, S.P. (2004). Methodology of learning English for business communication: manual. Kyiv: Lenvit.
179. Ellis Mark, Johnson Christine. (1994). Teaching Business English. - Oxford: OUP.
180. Ellis Rod. (1996). The Study of Second Language Acquisition. - Oxford: OUP.
181. Gairns Ruth, Redman Stuart. (1989). Working with Words: A guide to teaching and learning vocabulary. - Cambridge: CUP.
182. Gurak Laura J. (2000). Oral Presentations for Technical Communication. - Boston: Allyn and Bacon.
183. Hutchinson Tom, Waters Alan. (1998). English for Specific Purposes. A learning-centred approach. - Cambridge: CUP.
184. Jahr Silke. (1996). Das Verstehen von Fachtexten. Rezeption - Kognition - Applikation. -Tubingen: Gunter Narr Verlag.
185. Галамага О. В. Магія vs релігія у контексті ментальності давніх римлян / О. В. Галамага // Науковий журнал «Молодий вчений». – Вип.11. – К.: Гельветика. – С. 86-90.

186. Галамага О. В. Окремі аспекти генологічної класифікації сакральних латиномовних текстів / О. В. Галамага // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Вип. 59. – Острозька академія. – С. 45-48.
187. Галамага О. В. Фоносемантичні виміри сакральних латиномовних написів / О. В. Галамага // *Studia Linguistica*: зб. наук. пр. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Вип.8. – С. 146-150.
188. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська // 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
189. Голубовська І. О., Лучканин С. М., Чермес В. Ф. та ін. Вступ до мовознавства (навчальний посібник) / За заг. ред. Голубовської І. О. // – Ч. 1-2. – К.: Київський університет, 2016. – 107 с, с. 67-75
190. Кубрякова Е. С. Структуры представления знаний в языке: сборник научно-аналитических обзоров. – Российская академия наук, Ин-т науч. информации по общественным наукам, 1994. – с.5
191. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин// Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. – М., 1986.
192. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: [монографическое учебное пособие] / Селиванова Е. А. – К. : ЦУЛ «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
193. Таривердиева М. А. От латинской грамматики к латинским текстам / М. А. Таривердиева // – М.: Гуманист. ВЛАДОС, 1997. – 176 с.
194. Топоров В. Н. Об индоевропейской заговорной традиции / В. Н. Топоров // Об одном латинском заговоре (избранные главы). Исследования в области балтославянской духовной культуры. Заговор. – М., 1993. – С. 74-90.
195. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного / И. Ю. Черепанова// – М.,: Наука, 1999. – 277с.
196. Kropp Amina, *Defixiones Einaktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln*, Kartoffel druck-Verlag Kai Brodersen, Speyer 2008, 394.
197. M. Porcius Cato *Censor. De Agricultura*, I, 168 [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://www.thelatinlibrary.com/cato/cato.agri.html>
198. M. Terentius Varro. *Rerum Rusticarum De Agri Cultura* 1, 2, 27 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.thelatinlibrary.com/varro.rr1.html>
199. Літинська О.В., Мельничук Г.М., Ковальчук Л.Є. Перспективи вивчення генетичних і епігенетичних чинників у виникненні та розвитку карієсу зубів. Клінічна стоматологія. 2016; 3 (16): 10-14.

200. Мельник В.С., Костенко С.Б., Горзов Л.Ф., Зомбор К.В. Методи стоматологічного обстеження дітей. Методичні рекомендації до практичних занять з стоматології. Ужгород: Видавництво УжНУ Говерла, 2018. 40 с.
201. Бердышев Г.Д., Криворучко И.Ф. Медицинская генетика: Учеб. пособие. – К.: Высш. шк., 1990.
202. Бужієвська Т.І. Основи медичної генетики. – К.: Здоров'я, 2001.
203. Бариляк І.Б., Ковальчук Л.Є., Скибан Г.В. Медико-генетичний тлумачний словник. Тернопіль: Укрмедкнига. 2000.
204. Путинцева Г.Й., Решетняк Т.А. Медична генетика. – К.: Здоров'я, 2002.
205. Романенко О.В., Путинцева Г.Й., Пилявська С.М., Решетняк Т.А. Медична генетика: Задачі, тести, вправи. Навч. посібник. – К: Вища шк., 1996.
206. Bowen P., Harley F. Mandibulofacial dysostosis with limb malformation (Nager acrofacial dysostosis). *Limb Malformations. – Birth Defects*, 1974, v. X (5), p. 109-115.
207. Lowry R.B. The Nager syndrome (acrofacial dysostosis): a evidence for autosomal dominant inheritance. – *Birth Defects*, 1977, v. XIII (3C), p. 195-202.
208. Конигсмарк Б.В., Горлин Р.Д. Генетические и метаболические нарушения слуха: Пер. С англ. – М.: Медицина, 1980.
209. Lenz W. Recessiv-geschlechtsgebundene Mikrophthalmie mit multiplen Missbildungen. – *Z. Kinderheilk.*, 1955, Bd. 77, S. 384-390.
210. Тератология человека/ Под ред. Г. И. Лазюка. – М.: Медицина, 1979.
211. Бочкова Д.Н., Денисов Л.Н., Астахова Т.А., Адвеева Ж.И. Синдром фронтометафизарной дисплазии. – *Клин. Мед.*, 1982, № 10, с. 101-104.
212. Активна реабілітація. URL : <https://naiu.org.ua/ogoloshennya-pro-provedennya-taboriv-aktyvnoyi-reabilitatsiyi/>
213. Відродження Пласту в Україні. 1988 рік. URL : <http://www.istpravda.com.ua/>.
214. Візитів Ю. М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період : [монографія] / Ю. М. Візитів. Рівне : Волин. обереги, 2008. 180 с.
215. Візитів Ю. М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період: Автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Ю. М. Візитів; Нац. ун-т «Львівська політехніка». Л., 2006. 20 с.
216. Горняткевич А. та ін. Столітнім шляхом 1912-2012. Український Пласт: історія в датах. Рочестер: 29 Курень УСП і УПС «Сіроманці», 2012. 45 с.

217. Дорофеева, Т. І. Розвиток фізичної культури і спорту в умовах громад з використанням стандарту управління якістю фізкультурно-спортивних послуг. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (ФКіС), 2022. (3(148), 40-45. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3\(148\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3(148).10)
218. Жданович Ю. М. Організаційно-педагогічні засади виховного процесу у скаутській організації «Пласт» : Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ю. М. Жданович; АПН України. Ін-т пробл. виховання. К., 2004. 21 с.
219. Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020, № 15, ст. 94. (док. 385-IX, поточ. ред. – 17.12.2019). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-20#Text>
220. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 2-3. С. 36. (док. 2961-IV, пот. ред. – від 01.07.2022, підст. – 1848-IX,1962-IX) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
221. Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2021. № 8. С. 59. (док. 1053-IX, пот. ред. – від 01.07.2022, підст. – 1962-IX) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
222. Закон України «Про фізичну культуру і спорт». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 14. С. 80 (док. 3808-XII, пот. ред. – від 17.06.2022, підст. – 2048-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#top>
223. Зарицька О. Пластуни в ОУН. Пластовий шлях. 1997. Ч. 3(115). С. 52.
224. Збірник з нагоди 20-річчя Пластової Станиці в Нью-Йорку: 1949-1969. Нью-Йорк : Пластова Станиця Нью-Йорк, 1969. 118 с.
225. Інноваційні технології (освітні кейси) у системі фізкультурно-спортивної реабілітації учасників військових конфліктів з ознаками бойової травми / О. Юденко, Д. Оленєв, О. Романюк, Н. Пеценко. Theoretical foundations of pedagogy and education: collective monograph. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. Pp. 395-410. DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.2.7.1. URL: <https://isg-konf.com/theoretical-foundations-of-pedagogy-and-education-2/>
226. Костів М. Пластові церемоніали: Генетичний і функціональний аспекти. Вісник Львів. Ун-ту. Серія філологія. 2010. Вип. 43. С. 331-337.
227. Котляр Ю. В. Військова історія України : Навч. посіб. / Ю. В. Котляр; Миколаїв. навч.-наук. центр Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Миколаїв; О., 2000. 101 с.
228. Луцький В. Я. Активний туризм у діяльності молодіжних пластунських організацій Західної України (20-30 рр. ХХ ст.) / В. Я. Луцький. Фіз. виховання, спорт і культура здоров'я у сучас. сусп-ві. 2010. № 1. С. 21-26.

229. Маматова Т. В. Управління на основі якості: методологічні засади для органів державного контролю: монографія. Дніпропетровськ: А. Л. Свідлер, 2009. 326 с.
230. Огірко І., Огірко О. Духовно-моральні аспекти фізичного виховання. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. № 2 (18). С. 21-27.
231. Офіційний сайт Пласту: «Пластовий портал». URL : <https://www.plast.org.ua/>
232. Пласт. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1963. Т. 6, кн. XI : Літери Пере-По. С. 1393-1394.
233. «Пласт»: роль, місце та компетентності фахівців, які важливі для системи надання фізкультурно-спортивних і реабілітаційних послуг особам, що зазнали травматичного впливу подій війни (2022) / О. Юденко, М. Сербін. Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XXV International Scientific and Practical Conference. Athens, Greece. Pp. 391-400. DOI: 10.46299/ISG.2022.1.25. URL: <https://isg-konf.com/innovative-trends-of-science-and-practice-tasks-and-ways-to-solve-them-two/>
234. Пласт – українська скаутська організація : <https://kyiv.plast.org.ua/#pro-kr>
235. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року». Від 4 листопада 2020 р., № 1089. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-п#Text>
236. Рада офіційно визнала «Пласт» та його внесок у становлення державності. Громадське телебачення. 30 травня 2019. URL : <https://hromadske.ua/>.
237. Сич О. Пласт: нарис витоків, історії, сьогодення (10 річницю відновленню Пласту присвячую) / О. Сич. Івано- Франківськ; Лілея- НВ. 1999. 200 с.
238. Субтельний О. та ін. Пласт. Унікальна історія українського скаутського руху. Торонто : Plast Publishing Inc., 2019. 440 с. ISBN 978-1-64606-784-8.
239. Указ Президента України № 342/2020 «Питання розвитку національної системи фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни та членів їх сімей, сімей загиблих (померлих) ветеранів війни». URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3422020-34757>
240. Указ Президента України № 574 / 2020 «Про започаткування соціального проекту «Активні парки – локації здорової України»» URL : <https://www.president.gov.ua/documents/5742020-36049>
241. Центр досліджень визвольного руху. Українська повстанська армія: Історія Нескорених. Львів : ЦДВР, 2007. 352 с. ISBN 978-966-8041-43-3.

242. Якимович, Б. З. Пласт, Український пластовий улад. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2011. Т. 8: С. 267. ISBN 978-966-00-1142-7.
243. Dzulynsky Tanya. Plast Handbook. Toronto : The Basilian Press, 2000. 230 с. ISBN 0-9684902-0-4. (Пластовий довідник / Т. Джулинська)
244. Безпалько О. В. Соціальна підтримка // Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Звереві. К. : Центр учбової літератури, 2008. С. 99.
245. Вієвська М. Г. Соціальна відповідальність сучасного фахівця як підґрунтя його продуктивної професійної діяльності. Наука і освіта. 2015. № 9. С. 19–24.
246. Грищук В. К. Соціальна відповідальність : навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
247. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/T141556>
248. Коляденко С. М. Партнерська взаємодія для здійснення соціальної підтримки студентської молоді в умовах ВНЗ. Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. 2016. № 1. С. 134–139.
249. Коляденко С. М. Соціально-педагогічна підтримка студентської молоді (social and pedagogical support of students). Енциклопедія прав людини : соціально-педагогічний аспект : [колективна монографія] / кол. авт., за заг. ред. проф. Н. А. Сейко ; відп. ред. Н. П. Павлик. Житомир: Видавництво, 2014. 220 с.
250. Крижанівська О. П. Соціальний супровід в роботі соціальних служб ВНЗ України: завдання та технології. Вісник НТУУ «КПІ», 2012. Випуск 2(14). С. 92–95.
251. Лейко С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз. Педагогічний процес: теорія і практика. 2013. Вип. 4. С.128–135.
252. Олексюк Н. Професійна готовність соціального педагога як важлива складова його професійної компетентності. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. Тернопіль, 2007. № 1. С. 3–7.
253. Отрошко Т., Лисенко Ю., Квітко Н. Соціальний супровід студентської молоді з особливими потребами в закладах вищої освіти. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 39. Том 2. 318 с.
254. Романова Н. Ф. Роль студентських соціальних служб у вирішенні соціальних проблем в студентському середовищі. Український соціум, 2004 . № 1. С. 32–37.

255. Campus Resources & Student Support Services / Department of Mathematics at University of California Berkeley. URL: <https://sa.berkeley.edu/conduct/resources/academic>.
256. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: Навч. посіб. – К.: Академ-видав, 2008. – 432 с.
257. Шемякіна, Т. В., Панов М. С. Особливості психологічної корекції гіперактивності дошкільників. Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 9–10 квітня 2018 р. / редкол.: В.Л.Погребна, Н.В.Островська, І.Ю.Тонкіх та ін. – Д.: ЛІРА, 2018. – С. 360
258. Атемасова О.А. Проблеми розвитку та корекції емоційної сфери старших дошкільників / О.А. Атемасова. – Х.: Ранок, 2010. – 176с.
259. Марінушкіна О.Є. Корекційні програми на допомогу практичному психологу ДНЗ / Укладач О.Є. Марінушкіна, Ю.О. Замазій. – Х.: Основа, 2008. – 204с.
260. Александров В.М., Александрова О.Ф. Впровадження професійно-орієнтованого інтегрованого навчання предмета і мови у вищій школі. «Педагогічні науки» Херсонського державного університету. 2018. С. 108-112.
261. Вєтохов О. Говорити чи мислити? Іноземні мови в навчальних закладах, 2003. № 3. С. 22-30.
262. Лясковська О.А. Кооперативно-інтерактивні технології навчання іноземних мов. Іноземні мови, 2005. №1. С. 21-24.
263. Морська Н.О. Інтегрований підхід до викладання іноземної мови. Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2001. №419. С.18-20.
264. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.
265. Сова М.О. Інтеграція художньо-культурологічних знань у системі професійної підготовки вчителя гуманітарних дисциплін : автореф. дис. ...д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" . Київ, 2005. 43с.
266. Шевчук К. Інтегрований підхід до навчання : ретроспективний аналіз. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія». 2007. №20. С. 50-55.

267. Март Раннут, Катри Райк. Подготовка студентов педагогических вузов к интегрированному преподаванию предмета и языка : пособие по разработке учебных программ и подготовке будущих учителей к работе в многоязычной школе. Нарва, 2016. 77 с.
268. Яценко Л.М. Вчителям про основні положення Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти. Іноземні мови, 2004. №2. С. 57-59.
269. Мінцер О.П. Реформування системи медичної освіти в світлі концепції “суспільство знань” / О.П. Мінцер / [Electronic resource]. – http://inmeds.com.ua/dn_in_med/5982/.
270. Проблеми впровадження ДО в Україні [Electronic resource]. – <http://www.osvita.org.ua/distance/ukraine/vprov>.
271. Меморандум створення інформаційної освітньої мережі “Українська дистанційна освіта” [Electronic resource]. – <http://www.osvita.org.ua/distance/ukraine/add/00/>
272. Лазоришинець В.В. Вища медична та фармацевтична освіта України на сучасному етапі / В.В. Лазоришинець, М.В. Банчук, О.П. Волосовець, І.І. Феценко, І.Є. Булах / [Electronic resource]. – <http://www.slideshare.net/morion/ss-presentation-779442>.
273. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О.І. Пометун . – К., 2007. – 144 с.
274. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / М.М. Фіцула. – К.: «Академвидав», 2006. – 352 с.
275. Ясулайтіс В.А. Дистанційне навчання: методичні рекомендації / В.А. Ясулайтіс. – К.: МАУП, 2005. – 72 с.
276. Вдовиченко Ю.П., Вернер О.М., Головань Д.І. Дискусійні питання безперервного професійного розвитку // Проблеми безперервного професійного розвитку лікарів і провізорів: мат. наук.-метод. конф. з міжнародною участю. – К., 2007.-С.27-29.
277. Вороненко Ю.В., Мінцер О.П. Фактори реформування післядипломної медичної освіти // Там же.-С.10-14.
278. Методика изучения научной, учебной и учебно-методической литературы / Гайдукова С.Н., Выдыборец С.В., Хоменко И.М. и др. // Нове в гематології та трансфузіології.-2006.-Вип.2.-С.167-170.
279. Вороненко Ю.В., Бойченко Т.Є. Стратегії і методи навчання в післядипломній медичній освіті: навчально-методичний посібник. К.: Вересень, 2004: 160 с.

280. Вороненко Ю.В., Мінцер О.П., Краснов В.В. Електронні навчальні посібники для відображення медичних процедурних знань: принципи, етапи створення, методологія.- К., 2009: 160 с.
281. Вороненко Ю.В., Бойко А.І., Гойда Н.Г. та ін. Дидактичні технології викладання питань репродуктивного здоров'я.- К.: Книга-плюс, 2011: 192 с.
282. Білоус А. С. Фізкультурно-спортивна реабілітація учасників військових локальних конфліктів засобами спортивних ігор (на матеріалі регбі): кваліф. роб. магістра: спец. 017 «Фізична культура і спорт». Київ; НУФВСУ, 2021. 88 с.
283. Інноваційні технології (освітні кейси) у системі фізкультурно-спортивної реабілітації учасників військових конфліктів з ознаками бойової травми. / О. Юденко, Д. Оленев, О. Романюк, Н. Пеценко. Theoretical foundations of pedagogy and education: collective monograph. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. Pp. 395-410. URL:<https://isg-konf.com/theoretical-foundations-of-pedagogy-and-education-2/>; DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.PED.2.7.1.
284. Кальниш В. В. Професійна діяльність в екстремальних умовах середовища: визначення, класифікація. Український журнал з проблем медицини праці. № 3(52).2017. С. 23-37. URL: <https://doi.org/10.33573/ujoh2017.03.023>
285. Копоть Є. С. Настільний теніс як засіб соціальної інтеграції учасників АТО/ООС (на матеріалі таборів активної реабілітації): кваліф. роб. магістра: спец. 017 «Фізична культура і спорт». Київ; НУФВСУ, 2021. 87 с.
286. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання : Умови застосування. Дистанційний курс : навч. посіб. / В. М. Кухаренко, О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко 3-є вид. Харків : Торсінг, 2002. 320 с.
287. Литвинова С. Хмарні технології. Соціальне середовище програмування TouchDevelop (2013) / С. Литвинова, О. Тебенко. Комп'ютер у школі та сім'ї. № 5 (109). С. 26–31.
288. Козак Л. В. Кейс-метод у підготовці майбутніх викладачів до інноваційної професійної діяльності. Освітологічний дискурс, 2015, № 3 (11). 153-162. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/33692866.pdf>
289. Корекція стресостійкості засобами спортивних ігор у військовослужбовців із наслідками бойової травми (2021) / О. В. Юденко, В. В. Білошицький, С. В. Бойченко, Г. О. Галашевський Військова освіта. Т. 1. № 43. С. 381-392. : <http://znp-vo.nuou.org.ua/issue/view/14261>
290. Ластовченко В. Б. Особенности десинхронизации суточных биоритмов операторов при сменном графике работы (2011) / В. Б. Ластовченко. Укр. журн. з пробл. медицини праці. № 2. С. 3–10.
291. Наказ МВС «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій»: Екстремальні умови (№ 747. 31.08.2017).URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf

292. Огляд теоретичних і практичних підходів до екстемології / Олександр Четверіков. URL : <https://ekstremologiya.com>
293. Отрошко, О. Юденко, О. & Путров, С. (2021). Погляд науково-педагогічних працівників на особливості формування в умовах пандемії COVID-19 здоров'язбережувальної компетенції у бакалаврів гуманітарно-педагогічних факультетів. НЧ НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури, (12 (144), 107-113. URL:<https://spppc.com.ua/index.php/journal/article/view/638>; [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.12\(144\).22](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.12(144).22)
294. Психологія надзвичайних ситуацій. Професійна діяльність лікаря-психолога в екстремальних умовах та ситуаціях. Кафедра медицини катастроф та військової медицини. URL:https://emergency.vnmu.edu.ua/wp-content/_compressed.pdf
295. Сучасні вимоги до освіти дорослих / Т. К. Андрющенко. URL:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/ped/2010_183_1/N183-1p012-016.pdf
296. Технологія організації самостійної роботи в системі безперервного навчання педагогічних працівників / Н. В. Василенко. Народна освіта: Електр. наук. фак. вид. URL:<https://www.narodnaosvita.kiev.ua>
297. Юденко О., Омельчук О., Тімошина Є. & Мельничук В. (2021). Військовослужбовці із наслідками бойової травми, які займаються адаптивний волейболом: показники психо-фізичної та соціальної адаптації. НЧ НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), (7(138), 135-141. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.7\(138\).28](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.7(138).28)
298. Шапіро С. О. Фізкультурно-спортивні послуги – складова психофізичної та соціальної адаптації військових із наслідками бойової травми: кваліф. роб. магістра: спец. 017 «Фізична культура і спорт». Київ: НУФВСУ; 2020. 82 с.
299. Kirkcaldy B. Occupational stress, work satisfaction and health among the helping professions / B. Kirkcaldy, R. J. Shephard. Eur. Rev. Appl. Psihol. 2004. V. 51. P. 243–253.